

СЕМБЕН УСМАН
СИНЪТ НА
СЕНЕГАЛ

СЕМБЕН УСМАН СИНЪТ НА СЕНЕГАЛ

Превод: Лили Попова

chitanka.info

„Синът на Сенегал“ е вторият роман на Сембен Усман — бивш рибар в родното си градче Зигиншор, на реката Казаманс, бивш строителен работник в Декар, участник във Втората световна война, а сега докер в Марсилия.

„Синът на Сенегал“ е романът на един черен, женен за францужойка, който се завръща с жена си в родната Африка след осемгодишно отсъствие, пълен с енергия и жаден да помогне на своя народ, жертва на жестоката експлоатация от страна на белите, на своя консерватизъм, расови предразсъдъци, робска психология, традиции и обичаи. Но всички тия опасни лостове не могат да спрат победния ход на новия живот, на прогресивните идеи за успеха и напредъка на човечеството.

Написан с увлечение и поетичен замах, романът на Сембен Усман ще събуди интерес у нашия читател не само със своето голямо познавателно значение. Наред с бита, обичаите и вярванията на негрите от Западна Африка, българският читател ще се запознае със свободолюбивите идеи на един негърски писател излязъл от средата на работническата класа.

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Сенегал е стара френска колония в Западна Африка, със столица Сен Луи. Французите започват да проявяват интерес към тая страна още през втората половина на XV век, но установяват там фактории едва при управлението на Ришельо. В края на миналото столетие Сенегал попада изцяло под икономическото и политическото господство на Франция и се превръща в нейна колония.

Жестоката експлоатация, на която бива подложен сенегалският народ, предизвиква не малко бунтове против угнетителя, удавяни в кръв.

Оттогава насам Франция на два пъти вече включва сенегалци в своята армия по време на двете световни войни. През Втората световна война в борбата за освобождение на народите от фашизма участваха и се биха храбро 180,000 синове на Сенегал. Завърнали се отново в родината, след извоюване на победата, те донесоха със себе си свободолюбивия дух на борците за свобода в Европа и започнаха да предявяват все по-настойчиво своите права.

Един от тия бойци, взели активно участие във Втората световна война, е и талантливият сенегалски писател Сембен Усман. Той е роден в Зигиншор, край бреговете на реката Казаманс, в рибарско семейство. Още като юноша Усман помага на баща си в риболова, а после работи като зидар в Дакар. Понастоящем е докер в Марсилия.

Сембен Усман черпи сюжети за романите си от своя собствен живот. Докато в първия си роман — „Черният докер“, той ни описва мизерния живот на докерите и на черните от африканския квартал в Марсилия, във втория — „Синът на Сенегал“, Усман ни запознава по-отблизо със своя народ, с неговите нрави и обичаи, със своето отечество, където човешкото достойнство на черните е погазено от колонизаторите. Той раздира булото, което толкова години е загръщало Сенегал, и неговият хубав, скъп народ изниква пред нашия поглед с всички свои качества и недостатъци, сила и слабости. Синовете на тоя народ днес коват нови бъднини за Сенегал. Митът за наивните,

безропотно понасящи всички унижения и неправди, черни е вече само далечен спомен.

Главният герой на романа — Умар, е черен, женен за францужойка. След осем години, прекарани във Франция, той се връща с жена си в Африка, в своето родно село. Но със себе си Умар носи духа на новото време, прогресивните идеи, които ще посее в своята родна африканска земя. Невлязъл още в бащината си къща, той започва борба с предразсъдъците на своите родители. Баща му е свещено лице, имам в джамията, а майка му е затънала в суеверия и сама прави магии. Родителите и близките му не одобряват неговия брак с францужойката. Тоя черен материк, който ни привлича със своите прелести и тайни, застава враждебен срещу Умар. Консерватизъм, расови предразсъдъци, робска психология, традиции, обичаи, многоженство, примирение със съдбата, жестока експлоатация от страна на белите, феодализъм — всички тия опасни лостове се вплитат в колелото на новия живот, но не могат да спрат победния ход на прогресивните идеи за успеха и напредъка на човечеството. Свободолюбивите идеи, за които Умар дава живота си, проникват дълбоко в сърцата на съотечествениците му.

Възвърнали своето човешко достойнство, днес тия черни обединяват усилията си, за да станат отново господари на собствената си земя, да я изтръгнат от хищните лапи на колонизаторите и да превърнат родната Африка в една щастлива страна, където думата свобода ще бъде еднакво сладка за всички.

За тая именно Африка ни говори Сембен Усман в романа си „Синът на Сенегал“.

ПЪРВА ЧАСТ

*Любовта не гледа ни класа, ни раса, както
сънят — одъра. Тръгнах да диря любовта и се
погубих...*

I

Параходът заплува бавно нагоре по реката. Водата беше тежка и жълта; от едната страна на водната шир се простираше равнина, обрасла с тръстика, убежище на крокодилите. Отвъд се забелязваше тъмният край на бруса^[1], стаил хиляди опасности. Птици на ята прелитаха тежко над тръстиката, като я докосваха с крилете си; птиците марабу^[2], ловили до насита риба в блатата, се издигаха до шеметни висини. На десния бряг, към който сега параходът се приближаваше повече, брусът спущаше лавината на своите дървета, които се блъскаха с ярост, за да достигнат реката. По-първите се навеждаха ненаситно над зелено-синята вода: техните клони и лианите се сплитаха в учудващ хаос — истинска растителна битка. Подкопани от водата и отнесени от тоя бесен тласък, палмите лежаха над реката, като предлагаха грапавите си стъбла за почивка на младите крокодили; клоните им, оставени на течението, приличаха на плаващи водорасли.

Досадният мирис на цъфналите лиани се смесваше на вълни с мириса на горящо масло и на дим.

Мъжът извади цигара от джеба си и я запали машинално, като не преставаше да съзерцава величествената прелест на тая растителност. Наред с него другарката му изглеждаше прехласната.

С напредването на парахода устието на реката се разширяваше, панорамата ставаше по-величествена. Големите дървета се отдалечаваха от реката и тогава се откриваха кални брегове, дето тропическите дървета образуваха дълга тъмнозелена линия — еднообразна, равна; корените на тия дървета изникваха над водата, обкичени с гроздове грамадни острици, които вълните скриваха и откриваха последователно. При шума на парахода черните патици и другите постоянни обитатели на блатата хвъркваха на безброй ята, а пеликаните, обезпокоени в своето безделие на повърхността на водата, се отдалечаваха бавно един след друг. От небето орлите-рибари се спущаха върху рибни пасажии, които плуваха по течението на реката; те хващаха с ноктите си шарани или щуки и ги отнасяха във въздуха със силни победни крясъци. Ята от диви гъски и патици браздяха реката

със своя полет. А под тропическите дървета птиците-рибарчета, сякаш преследвани от дима на парахода, променяха неуморно своето място и игривият блясък на техните искрящи пера се плъзгаше от клон на клон.

С кестенявите си очи, с кървави жилки в бялото на окото, мъжът съзерцаваше жадно природата; цигарата догаряше между пръстите му. Като се обърна към жената, той каза с нисък глас:

— Дуание Русо трябваше да види това... Жалко, че не е дохождал тук.

В тембъра на тоя глас имаше нещо, което те грабва: той беше толкова нисък, сякаш вибрираше по-продължително във въздуха.

— Наистина — отговори тя.

После мълком те се прибраха в своята кабина.

Внезапно голям облак закри слънцето и съвсем неочаквано започна да вали дъжд с оглушителен трясък. В тесния коридор на парахода настана невъобразим смут, защото пътниците, които бяха застанали на предната палуба, бързаха да се подслонят.

— Заемете местата си, глупаци такива! — кресна един бял, когото черните поглеждаха страхливо.

Той повика някакъв служител да обясни на своите сънародници, че нямат право да останат тука. Служителят се подчини, но никой не пожела да се върне под дъжда; тогава белият започна да нанася удари — удари, които побеснелият нанасяше с плетен бич. Разярен от неподчинението, той биеше. Удряше наляво и надясно, като не гледаше нито възраст, нито пол. Това причини страшна блъсканица в тесния коридор, дето някои изпадаха.

Внезапно белият, ударен с кроше в брадата и отново с друго едно в корема, се строполи.

Прав пред него, черният чакаше — с неимоверно дълги ръце, които стигаха почти до коленете му, със стиснати пестници, готови да се забият отново. Другият, който не можеше още да се съвземе от изненадата, се повдигна бавно, с очи, устремени към черния великан, и се задоволи само да изтрие с опакото на чисто белия си ръкав кръвта, която течеше от устата му.

Застанали лице с лице, сега те продължително се гледаха; единствена жената със своите нежни ръце ги държеше на разстояние един от друг.

— Стига, Фай! — молеше тя.

Като две кучета, те гневно се измерваха с очи. Черните не можеха да дойдат на себе си. Кой беше тоя колос, който вдигаше ръка срещу белия? Те не знаеха нищо. Да биеш бял! За по-малко провинение от това черните гниеха в затвора! А пътниците от кабините, като надничаха от всички страни, се питаха: „Негрите ли се бунтуват?“.

По лицата на всички черни беше изписан страх. Една жена плачеше, от главата на детето ѝ течеше кръв; разбунтуваният, когото бялата жена беше назовала Фай, си проби път между своите и взе детето, за да го даде на своята другарка, която вървеше след него.

— Занеси го да го превърже лекарят на парахода.

Никой още не смееше да му зададе въпроси. От вечерта, когато се качи на парахода в Дакар, той отваряше устата си само за да яде и да говори много тихо със своята другарка. На борда той събуди любопитството както на белите, така и на черните със своето мълчание и с тая бяла жена, която вървеше след него като сянката му.

Скоро тя се върна с детето на ръце, което беше с превързана глава.

— Благодаря, госпожо — ѝ каза негърката.

Умар Фай беше от Казаманс: той се връщаше в бащината си къща след осемгодишно отсъствие, напуснал родната си страна, като мнозина свои другари, за да иде на война в Европа. Връщаше се четири години след победата. След като беше преминал Северна Африка и Франция, той се спря в Баден-Баден: най-сетне го демобилизираха и той се ожени за бяла жена. Раняван два пъти, Умар беше награден с орден за военна заслуга и с кръст за храброст; макар че почти никога не ги носеше, той пазеше ревниво тези ордени.

Като се върна в кабината, Умар се изтегна на тясното легло с ръце, скръстени под главата.

— Защо пак се разправяш? За да те забележат ли? — каза жената до него. — С тях ти никога няма да излезеш на глава.

— Какво искаш ти? Да ги бие, а аз да стоя със скръстени ръце? Или може би да му помагам?

После той каза по-меко, сякаш да смекчи грубостта на своя отговор.

— Скоро ще пристигнем... Готов ли е багажът?

Но той мислеше за онова, което току-що каза младата жена: „Ти никога няма да излезеш на глава“. В Африка господари са белите и като ги нападаш, ще претърпиш поражение.

Фай в много отношения беше свършено усвоил начините на мисълта, противодействията на белите, като беше запазил дълбоко в себе си наследството на своя народ. Много беше видял, много научил през годините в Европа; големи промени бяха станали в него, беше стигнал дори дотам да съди без снизхождение своите братя по раса: тяхното сектантство, техните кастови предразсъдъци, които, изглеждаше, правят измамна всяка възможност за обществен напредък, техния партикуларизъм и дори до детинската наивност на известни техни постъпки „против белите“.

Тя разглеждаше лицето му с леко сплеснат нос, с гладко чело, пресечено от една изпъкнала вена, която се губеше под косата, приличаща на астраган.

Нейната кожа, много бяла, беше ярък контраст с кожата на мъжа. Стройното ѝ тяло — тя беше висока — беше изляно в бял ленен костюм. Понякога навеждаше глава, сякаш дългата коса тежеше на шията ѝ; веждите ѝ бяха добре очертани. Тя в същност не беше хубава, но имаше хубостта на своите двайсет и две години.

Изабела знаеше какво я очаква там, дето отиваше. Може би това не беше пътуване за удоволствие, но тя щеше да бъде със своя мъж. Това, което той я беше научил за нравите и обичаите на своята страна, това, което също беше чела, би ѝ помогнало да смекчи ударите, които вярванията и фанатизмът на това ново семейство щяха неизбежно да предизвикат. И после, тя имаше такова доверие в него, безгранично доверие! Никога не му искаше сметка, грижеше се само за него и понякога го призоваваше към благоразумие. Те бяха наистина един за друг. Подадоха си ръка, като вървяха по два успоредни пътя, и за в бъдеще тя беше неговата сила.

В тоя ден, когато се получи телеграмата във Файен (къщата на Фаевци), в Сантиаба, цялото семейство бързо узна новината. Муса Фай никога не вземаше едно решение прибързано. Синът му и снаха му щяха да пристигнат на другия ден и той имаше време да обмисли. Беше имам в джамията и хората го почитаха не само заради тая титла, а и за неговата възраст. Пет пъти на ден той поучаваше вярващите. За него всичко беше казано в корана и от тая свещена книга той черпеше своите съждения и съвети. Минаваше за строг, дори за суров човек, но беше обичан от всички и често съдът прибегваше до неговата мъдрост. Трите му жени го издигаха още повече в очите на вярващите. Старият Муса Фай управляваше своята къща по свой начин — между неговите жени нямаше никакви недоразумения. Всяка една от тях имаше своя ред в брачното ложе. Първата му жена, Рокайа Гюеи, имаше само едно дете — Умар Фай, и новината я развълнува повече от всекиго друго. Нима тя не беше вече избрала годеница за своето дете? Какво щеше да каже на семейството? Макар че беше първа съпруга, Рокайа Гюеи не се ползуваше с никакви привилегии по отношение на другите.

Втората му жена, Амината, беше майка на две момчета и на едно момиче. А третата, Фату, имаше две момичета. И трите имаха еднакви майчински права над Умар, но единствена неговата истинска майка страдеше, като се научи за женитбата на своя син.

Чичо Амаду, който живееше в същия двор със своите две жени, с трите си момчета и двете си момичета, дойде да обясни на своя брат съдържанието на телеграмата. Седнал на рогозката, навел глава, като броеше броеницата си, Муса не каза нито дума.

Всички от семейството Фай чакаха мълчаливи. Муса обу чехлите си и се запъти към джамията със скръстени на гърба ръце.

Под дървото на „беседите“ срещу светото място имаше много хора. Близкият час на молитвата ги събираше.

Тука бяха всички обичайни посетители. Мбуп, най-възрастният, чиито немошни крака не можеха да носят тежестта на тялото му, ходеше превит на две, като се подпираше с бастун на алпийски ловец, подкрепян от своя брат, който беше побелял. Тука беше и Асан Сар, стар рибар, дошъл от Гюет-Ндар със своята примитивна лодка, за да прекара сухия сезон, но оттогава изминаха много сезони; после Малик

Диоп, баща на четири момичета, който разчиташе на откупите, за да прекара спокойно старините си; Тиам, способен да направи и мотика, и златен, и сребърен накит: за ръцете, за шията и за глезените; Масире Нгом, който нямаше равен на себе си в познаване корените на дърветата и имаше претенции да се сравнява дори с лекаря тубаб (белия), и най-после Самба Раба, тъкачът със своя стан, който участвуваше в разговора, без да прекъсва работата си. Скърцането на дървения стан, който той не смазваше никога, подканяше дийогените (жените) да хвърлят поглед на парчетата платове с ярки и разнообразни цветове. Всички почтени граждани, предани на вярата, бяха тука.

— Прекарахте ли следобеда в мир?

— Само в мир — отговаряха събраните, — а семейството?

— В мир, а вашите семейства?

— В мир — отговаряха насядалите хора.

— Мир да бъде на това свето място — каза Муса, като седна с кръстосани крака.

— Муса, искам да те попитам нещо... за един слух, който се носи насам — каза тъкачът, като престана да работи. — Истина ли е това, което чух?

Тъй като той млъкна внезапно, старият му възрази:

— Как ще мога да зная дали е вярно това или не е вярно, щом не се доизказваш по-нататък?

— Говори се, че твоят син пристига с една бяла жена, ако е рекъл бог, утре?

— След молитвата за дъжд Амаду ми съобщи това... Самба, прощай, но аз искам на свой ред да зная едно нещо: от изгрев до залез-слънце ти работиш на своя стан и го напускаш само за естествените си нужди, ала ти знаеш всичко, което става от изток до запад и от север до юг. Как да си обясня това?

— Змията няма крака, но бог е наредил да ходи.

— Мене ти можеш да учудиш, но бога — не.

— Който е жив ще види — философствуваше Демба Мбуп, — сегашните синове не са вече синове...

После, като промени темата, добави:

— Къде ще живеят?

— При баща си — пресече го Масире — бащината къща е къща и на сина.

— Във времето на моя покоен баща аз никога не бих се осмелил да обуя панталони каквито носят европейците. Ах! Светът се мени!

— Ти казваш истината, Мбуп — прекъсна го занаятчията. — В Дакар девойките и младежите ходят всяка нощ на бал. Питам се, докъде ще стигне покварата. Те подражават на белите в техния разврат. Пиенето и болестите ги правят неузнаваеми дори в очите на техните майки. А пък девойките се обличат така, че се виждат всичките им форми...

— Ти говориш истината, Самба! Първия път, когато бях в Сен Луи, видях с очите си, в квартала Лодо, бал, дето мъже и жени танцуваха тъй притиснати, че когато човек е тесногръд, позволено му е да помисли за всяко друго нещо... Ах! Да ви пази бог от такова зрелище.

— Амин, амин.

— Какво искате, има такава смъртност между децата, защото изоставяме обичаите на прадедите, пътя на бога, и ето че се оплакваме от липса на вода. Бог ни наказва...

Като престана да говори, той се изсекна с пръстите си и ги изтри в петата на един от своите самара^[3].

— Тубабите се ядосват и увеличават цената на преждата...

— Прощавай, сине на Гюет-Ндар, ако ти отрежа шията^[4] — подхвърли отново тъкачът, който изпитваше голямо удоволствие да осведомява всички... — Но вие не знаете, че младите искат да изгонят белите. Те се наричат помежду си „червени“... Казват, че след това ще си поделят всичко, че няма да вярват в бога, а само ще ядат и ще се любят.

— Каквото казва Муса е вярно, Самба. Ти никога не напущаш това място, дето се намиращ, а всичко знаеш. Аз, който съм по-възрастен, никога не съм чувал това. Кажи ни дали през нощта не се превръщаш в хиена или в нещо друго? Где прекарваш ти нощите?

Носеше се славата на тъкача, че всичко знае отпреди и мнозина се страхуваха от него, защото, казваха, той бил от ония, които се превръщат в животно и тичат нощем в бруса. Имайки отговор за всичко, той казваше често, като пипаше носа си:

— Докато носът ви стои на лицето, ще казвате, че имам право.

После той отново се залавяше за работа.

— Мисля, че е време за молитва — каза Муса, като наблюдаваше небето.

От единствения джеб на своя бубу^[5] най-възрастният извади часовник и каза:

— Остава още малко време.

И той започна да разказва:

— Аз воювах през 1914–1918 г. Муса, той е тука, дойде да ме намери през 1915 г., спомням си това както кускуса, който ядох снощи. Блез Диан дойде да ми стисне ръката, защото аз бях „капрал“ (подофицер), после той ни събра, като ни каза, че кралят на Тугйол разчиташе на нас да изгоним алимандите (германците). Няма да ви кажа нищо за Вердюн, нито за Дарданелите, нито за Солун. Там измряха хиляди стрелци. Аз изгубих чичо си и брата си. Пак там аз се нагълтах с газ, който е още в гърдите ми. Никога не съм виждал толкова трупове. Въпреки студа, ние атакувахме с нашите бравички. Белите войници повтаряха с нас: „Лакхактдиакум“^[6]. След това полковникът ме награди... Да! Спечелих ордени, дори там ми подариха тая тояга — каза той, като посочи бастуна си... — И признавам, че съм имал връзки с бели жени, мъжът си е мъж под всички небеса на света, но истината си е истина — никога не ми е минавало през ума да се оженя за една от тях, нито пък да я доведа тука...

— Едно нещо зная, че говориш истината, мой по-голям братко, но през времето на Дамелите (бивши крале на Горен Сенегал) в Мбула Салум^[7], дето съм роден, всеки мъж, който отиваше да се бие, обещавахе да доведе една робиня. Трябва да признаем, че кръвта на файевци тече в неговите жили.

— Ти си гриот^[8], Масире — каза ядосан старецът, като се почувствува засегнат. — Ти трябва да говориш последен, а пръв да мълчиш.

— Аз съм гриот на бога!

— Да ни прости господ, време е — каза имамът.

Масире, застанал близо до вратата на дървената джамия, тури ръцете си на устата във форма на високоговорител и призова всички вярващи за молитва. Неговият нисък глас се губеше в далечината, минавачите се обръщаха, за да го чуят по-добре. Макар да не

разбираха арабските думи, те знаеха за какво беше предназначен тоя глас. Въодушевен и напевен, той говореше по-добре на тяхното сърце, отколкото механичният и бездушен глас.

Изведнъж те се разпръснаха да търсят чайник или ибрик, за да извършат своите свещени обреди, които се състоят в измиване на крайните части. За тях животът е нищо; само религиозните обреди имат цена; тяхното съществуване е само една съединителна нишка между раждането и смъртта. Един път без отклонение. След метаните, те ще чакат последната молитва. Тя започва с първата усмивка на вечерта, ще рече с появата на звездите. И тихо, безгрижни, те ще се разотидат, след като си пожелаят лека нощ.

* * *

Гласът на ходжата стигна до обитателите на Файен. Той изтръгна Рокайа Гюеи от нейните ридания. Молитвата бе задължителна за всички. Скоро жените изникнаха от всички страни и се наредиха зад мъжете; после дойде редът на децата и като ги напътваха, те повтаряха същите стихове от корана, които на близко разстояние оттам техните мъже пееха. В самозабвение, те се кланяха при ритуала на молитвата. Навеждаха се, изправяха се, като сядаха на земята изящно, в едно движение на съвършено единство. Бели кърпи или тиавали^[9] покриваха главите им. Нещо много чисто изпълняше нощта. Те приличаха на ония номадски жени, които свещеният час изненадва в пустинята и които са заети само с тая минута. На края на молитвата главите им се клатеха отляво надясно и отдясно наляво. Показалците на ръцете се движеха от горе на долу, устните се отваряха и затваряха с мляскане. После се явяваше броеницата от абанос, украсена със сребърни нишки, или от коралови зърна, които издаваха приятен звук, като се плъзгаха между пръстите.

Като в магия настъпваше нощта. В здрача богомолците се различаваха само по белите кърпи. Най-сетне жените се прибираха по домовете си, но преди да се разделят, те съединяваха ръцете си в братски жест от любов към бога, като доближаваха показалеца до лицето си.

Във Файен, в средата на голямата стая, мъже и жени, насядали около трапезата, топяха с пръсти в семейното блюдо; това беше вечерята. Един слепец, изправен на прага на вратата, просеше милостиня с писклив глас.

— Божи човече, дай си твоето мбату (гаванка) — каза стопанинът.

Недъгавият, подпрян на тоягата си, пристъпи пипнешком, воден от своя тънък слух, и подаде съда си, който напълниха с храна.

— Да ви дари господ царство небесно, безкрайната му добрина да ви заведе в рая и да ви води тук долу на земята... Светият пророк да ви вземе под светата си закрила, да сполети зло враговете ви, Аллах да ви пази от изкушение.

Всички отговаряха „Амин, амин“, докато той продължаваше да нарежда:

— Да ви даде господ дълъг живот; и да видите децата на вашите деца, а те — своите внуци.

Те повтаряха безкрайно „Амин, амин“.

Най-сетне просякът си тръгна.

— Сейнабу, утре ти ще изметеш стаята на гостите — заповяда Амаду на голямата си дъщеря.

— Твоят брат пристига с жена си — добави гневно Рокайя.

— Станалото — станало. Сега ти нямаш повече власт над своя син от мене. Трябва да разбереш, че ако не искаше да ни знае, нямаше да се върне.

— По-добре щеше да бъде, ако беше загинал във войната, отколкото да прави това, което направи. Ако... ако само бях се усъмнила в това, щях да го удуша с тая ръка — каза тя, като извади ръката си от блюдото, за да я покаже.

— Внимавай, че децата те слушат — забеляза мъжът ѝ.

Вместо отговор, тя стана и каза:

— Прекарайте спокойно нощта!

Тя не спеше. Първите години от женитбата ѝ преминаваха и пак възникваха в нейната уморена глава. Първите ѝ деца бяха измрели при раждане. Това се дължало — казват — на лошото око, с което

настървено са я гледали. В началото на новата си бременност тя реши, за да не умре детето, да обиколи страната и да намери някакъв магьосник. (В една страна, където бездетството е прогонено, жената не може да живее без потомство между своите съпернички. В много случаи разводът е наложителен, откупът се връща и позор пада върху семейството. Но случва се жената да се омъжи втори път и да роди дете).

През една такава нощ Рокайа роди момче. Тя плака до насита, не от болки, а от съмнението, което се таеше още в нейното сърце. Тя беше изпила всички видове лекарства, заобиколила се бе с гри-гри, с рогове, с муски и с корени, за да се запази от лошото око. Осем дена след раждането тя пробди дупка в месестата част на лявото ухо на детето, като му даде прозвището „Харе Иала“ (Чакай бога). Цели седем години, облечена в дрипи, всеки петък тя се унижаваше да проси милостиня. Нямаше човек да не знае причината на тая просия и нейните скитания извикваха съчувствие, примесено с жал към тая майка, която с всички средства се мъчеше да запази живота на своето кърмаче. Бабите не пропуцаха случай да й дават съвети.

После тя почна да се бори с болестите, които сполетяваха малкото. Когато се появиха първите признаци на една детска болест, тя не поиска да види никакъв „доктор“. Тъкмо по това време започна да прави магии. С детето на гърба си, тя излизаше през нощта и се връщаше в зори. Нищо не съществуваше вече за нея, само детето да е живо. Когато в къщата влезе втората жена, за нея това беше облекчение и тя се отдаде по-свободно на магиите си. После дойде третата жена, която я облекчи още повече.

Говореха, че била малко луда, но тя беше придобила много дълбоки познания по майчинство. Често се съветваха с нея за недостатъците на момичетата; майки дохождаха при нея да си поговорят за своите зетьове, и тя им помагаше, колкото можеше. Нейните съпернички, които отначало се страхуваха от нея, се чувствуваха под закрила.

Когато се раздели със сина си, той тъкмо беше навършил деветнайсет години. Потрябваха войници за страната на тубабите. Тоя ден тя щеше да полудее от мъка; в петък, след повиквателното, тя се затвори с него и му поръча да носи винаги със себе си фетишите, които му слагаше, като му напомни коя тресчица трябва да хвърли в морето,

кой прах трябва да изпие преди да глътне каквото и да е нещо тугйол (европейско).

Момчето ѝ замина и през време на неприятелските действия тя редовно получаваше известия от всички краища на фронта. Когато получи съобщение, че синът ѝ е ранен, тя се разболя, плака, сякаш нейният Харе Иала беше убит. Тя дори му изнася оболи^[10] и някои повярваха, че е убит.

Най-сетне, на разсъмване, веригата на спомените спря. И сънят я освободи.

* * *

Още с първи петли затракаха чукалата в делвите, от къща на къща, като повик към труд. Сейнабу, полугола, чукаше просо. В настъпващия ден нейното тяло се сливаше със стъблото на манговото дърво зад нея. В ритъма на една стара песен тя тананикаше и нейният нежен глас се смесваше със звъна на гривните ѝ, които се удрияха една в друга. Черното ѝ тяло, потънало в пот, която струеше към престилката ѝ, блестеше на слънцето, показало се над дърветата. Гърдите ѝ, вече оформени, се повдигаха и спущаха според движението на раменете ѝ.

— Да дойда ли да пресявам, Сейнабу? — запита майка ѝ, като излизаше от съпружеската стая.

— Почакай малко, ти почни да приготвяш кинкалиба^[11].

Около младото момиче кокошките кълвяха падналите зърна, като ровеха пръстта с краката си.

— Облечи си блузата... Не се ли срамуваш да се показваш съвсем гола? — смърря я жената.

Покорна, тя облече една блуза с бухнати ръкави, които стигаха до над лакътя. Цялото семейство беше на крак, всеки питаше другия дали е прекарал добре нощта.

— Сейнабу Фай... Спа ли добре тая нощ? — запита един мъжки глас.

Като искаше да разбере откъде иде тоя глас, тя се повдигна на пръсти и видя над оградата да минава една бяла каска.

— Диан! Аз не те видях. Как прекара нощта?

— В мир... А твоето семейство?

— В мир — отговори тя. — Вчера ти не дойде... Но аз те чаках.

— О! Имах много работа в бюрото. Знаеш ли, когато ме няма, нищо не върви, изпращат ни млади хора, които не разбират от тая работа... Изглежда, между другото, че твоят брат, пристига днес с една тубабес?

— Кой ти го каза? — запита Сейнабу и като се престори на изненадана, сложи палец под брадата си.

— Чух Самба Раба да го казва в дюкянчето на татко Гомис.

— Истина е.

— Тогава, какво казва татко Муса? Ядосан ли е много?...

— Нищо. Майка му не е яла снощи. Тая сутрин още не съм я видяла. Обикновено тя първа става...

— Може да е умряла.

— Лош език имаш ти понякога, Диан. Ще дойдеш ли тая вечер?

— Какво ще ми приготвиш?

— Каквото исках.

Той се почувствува поласкан в своята мъжка гордост. Наистина, тя нищо не му отказваше... Жалко, си казваше той, че е толкова млада, защото на тая възраст момичето бързо зачева.

— Сейнабу! Не чувам вече чукалото — развика се майка ѝ от кухнята.

— Тука съм! — извика момичето на висок глас.

После добави тихо на младежа:

— До довечера.

— Да. Ще дойда с моя щаб.

Деца заизлизаха от къщите, като се прозяваха. Те си плискаха лицата с много вода; най-сетне им даваха остатъка от вечерята, който, както казваха, „събужда ума“. После те тръгваха за дара (училище, дете се изучава коранът).

А вече слънцето забиваше лъчите си като стрели в ламаринените покриви, които пукаха, и изпичаше глинените стени на къщичките.

На обед те се събраха всички заедно. В сърцето на всеки един от тях се таеше неизбежното пристигане на Умар. Досега старият не беше казал нищо. Избягвайки изпитателните погледи, той обмисляше всяка доловена дума. Майката, Рокайа, не беше се показала от сутринта.

— Амаду, ти ще идеш да ги посрещнеш на пристанището... Сейнабу... готова ли е стаята?

— Да, татко — отговори тя, като не смееше да вдигне очи и държеше паницата между палеца и показалеца.

Бащата продължи:

— Отсега нататък аз не искам вече да ми се говори за тях. Не става дума да ги изпъдя. Хората ще кажат: „Ето докъде стигна синът на Муса!“. Аз ще му говоря... Впрочем, ти ще му кажеш, Амаду.

— Муса — каза брат му, като върна обратно в съдината оризената топка, която беше поднесъл към устата си... — трябва много да обмислиш, преди да предприемеш каквото и да било. Твоят син е порасъл, той е вече мъж. Разбира последиците на своята постъпка и ако ти действуваш не така, както трябва, ако му кажеш нещо обидно, ще съжаляваш. Изслушай го най-напред.

— Ти винаги си го защитавал! Когато исках да го пратя в Мавритания да изучи корана, ти се противопостави и заради тебе аз го пратих на училище. А сега, ето докъде стигнахме. Как ще живее една бяла жена с нас? Питал ли си се? Ще знае ли тя да чука просо? Ще яде ли с нас в една и съща паница? Ще ни намери ли за чисти, или мръсни, като ония от нейната раса, които са тука само да ни експлоатират?

— Не забравяй какво беше той, преди да замине... Войната е причина за всичко.

— И аз воювах, и ти също.

— Той знае корана като тебе, а колкото до жена му, аз съм уверен, че той ѝ е казал за нашия начин на живот, макар че се е променил, от една...

— Светът се мени — го прекъсна Амината.

— Тебе, жено, никой не те пита.

— Аз казах само, че светът се мени.

— Когато мъжете говорят, възпитаната жена трябва да мълчи — извика Амаду малко ядосан и продължи: — Добре, аз ще ида да ги посрещна с малкия Гомис. Не бива предварително да говорим лошо за жената, още повече че не знаем нищо за нея...

Амаду Фай извънредно много ценеше своя племенник. Обедът продължи при абсолютно мълчание.

Параходът обиколи последното заливче от своето пътуване. Кварталът Будоли се виждаше отдалече със своите сребристи покриви,

които блестяха под бледните отражения на деня. Понтоните в неравна редица сякаш излизаха от водата. Параходът се плъзгаше по гладката повърхност, рибарите със силни мишци гребяха насреща му. Пристигането му събра тълпа от любопитни. Новината се беше разпространила в бруса с бързината на пожар, раздухван от вятър. Целият град беше там: „от господаря до слугата“, както се казва. На кея цареше трескаво оживление, избухваше смях, „говори“ от различни диалекти, безкрайни поздравления, запитвания за осведомяване, с пискливи гласове. Виждаха се жени диола^[12], които носеха на главата си делви с необикновено чувство за равновесие, и красавици, които безгрижно човъркаха зъбите си, пъстри облекла, голи тела, с безупречно бели костюми бубу, които вятърът надуваше като платна.

Като се извършиха формалностите, слизането беше разрешено.

— Нима никой не е дошъл да ни посрещне? Не забравяй шапката си — поръча Умар на жена си.

— О, страх ме е — внезапно каза тя.

— И мене също, макар че се връщам у дома. Но ние трябва да се владеем, инак ще претърпим поражение...

Той добави някак иронично:

— Всъщност ще ни бъде много мъчно да се върнем назад...

И той се страхуваше, студени тръпки го побиваха и дланите му се овлажняваха.

— Готова ли си?

— Чакай да видя през прозорчето... Колко свят има!

— Баща ми не е там. Предварително зная това.

Като се окопити, той излезе и се намери лице с лице със своя противник от сутринта. Те се изгледаха двамата и белият не скри злобата си. Пред тоя поглед, пълен с омраза, Фай беше готов пак да скочи отгоре му, когато Изабела излезе от кабината и го повлече със себе си.

Те тръгнаха по мостчето. За миг той изгледа равнодушно тълпата. Изабела се чувствуваше пронизана до най-дълбоката си същност от всички тия светнали погледи. Тя щеше да изгуби равновесие, но с ловкостта на младо животно той я задържа за ръката. Тя би предпочела по-скоро да премине ада, отколкото да издържи всички тия погледи, насочени към нея, пълни с жадно любопитство.

Умар, като все още я подкрепяше, слезе с нея от парахода. Щом стъпиха на суша, кръгът от любопитни се разтвори и се затвори след тях. Най-накрая стоеше Амаду, който ги чакаше, с някак затворено лице, придружен от един млад човек, който изглеждаше на възрастта на Фай.

— Изабела, ето моят чичо.

Тя извади кърпичка и избърса лицето си. Двамата мъже си стиснаха ръцете. Умар представи жена си, после се обърна към другия, и като се познаха, те се прегърнаха.

— Гомис! Аз мислех, че си в Дакар! Представям ти жена си...

— Мадам, аз съм доволен, че съм един от първите ваши познати на африканска земя — каза той, като се поклони.

— Благодаря — отговори тя.

Амаду каза на уоловски^[13], че е време да тръгват.

— Твоя ли е тая таратайка? Мислиш ли, че с нашите вещи?...

— Качвай се, ще видим.

По асфалта колата вървеше добре. Тя се спря на големия площад, за да слезе старият, който стисна отново ръката на Изабела. Те останаха трима.

— Кажи ми, как вървят работите, приятелю?

— Не особено. Да нямаш намерение да ставаш експедитор?

— Не... Не се безпокой, имам друго нещо в главата си!

— Чух да казват на пристанището, че ти си набил управителя на Козоно...

Изабела стоеше неподвижно между двамата мъже. Гомис продължаваше:

— Малко му е, трябваше да го хвърлиш през борда; той е най-големият мръсник в страната — извинете моята неучтивост, мадам. В кантората си той бие всички; а на улицата иска да го поздравят.

— Откъде дойде той?

— От Горна Волта.

— И от колко време е тука?

— От две години приблизително.

— Какво казват старите?

— Не искат и да знаят, защото той не ги закача.

— А вие, младите?

— Ние? И ние нищо не можем да направим...

Внезапно, като прекъсна разговора, Фай каза с променен глас:

— Ето, пристигнахме, жено!

Едва стъпили на земята и дечурлигата от квартала ги заобиколиха; като си пробиваха път с голяма мъка, те влязоха във Файен, хванати за ръка. Старата Рокайа ги чакаше, права сред къщи.

— Ще дам да ми отсекат ръката, ако ей сега не е направила магия... Преди осем години я оставих на същото това място и тя пак е там; но не се страхувай.

— Лесно е да се каже...

— Стой, Изабела...

Майката и синът се гледаха. Сълзи се стичаха по лицето на старата: сърцето ѝ се късаше, като видя своето момче да държи ръката на една тубаба... Коя беше тая жена? Защо е тръгнала с нейния син чак до тука? Тя ли грабна любовта, която ѝ дължеше нейният Харе? Не знаеше ли тя, че старата Рокайа няма нищо общо с белите? Тогава какво правеше една бяла жена с нейното момче? Няма ли мъже в страната на тубабите, че момичетата на белите са започнали да се омъжват за черните? Каква болест е имал Харе, за да се ожени за тая? Черните не са ли вече по неговия вкус, не са ли достатъчно хубави?

Толкова въпроси се въртяха в главата ѝ, блъскаха се, разкъсваха я! Изправена там, тя изпитваше оная болка, която чувствуват само жените, които носят дете в утробата си. Тя дълго разглежда бялата. За нея Изабела не беше жена.

Изабела не знаеше точно дали наистина тя беше сюжетът на драмата, която се разиграваше между майката и сина. Най-сетне Рокайа се хвърли в прегръдките на Фай и се разрида:

— Моето момче, само моето момче, мой Харе Иала?

— Не плачи, майко... Не съм умрял.

Грапавата длан, ръката на жената — робиня на мъжа, галеше лицето, което тя виждаше още детско.

— Ти си все такъв млад, без брада... О, сине мой, ти трябва да си уморен!

— Аз не съм сам, мамо.

Радостта, че го вижда, я накара да забрави горчивото си разочарование. Тя прехапа устни. Изабела се приближи до своя мъж.

— Топър тен, мадам — каза Рокайа, като стисна ръката на снаха си. (Мнозина уловци говорят по няколко френски думи. Колкото до

произношението, недостатъкът в него трябва да се търси в гласните струни).

— Добър ден, мамо — отвърна Изабела.

Рокайа задържа бялата ръка в своята, после отведе Изабела в съседната стая. Въпреки своето неодобрение, тя изпитваше истинско чувство на жена и майка. Оживяваше я само нейното майчинско чувство, любовта на майката, която вижда в плода на своята утроба част от себе си, която трябва да покровителствува и която винаги е готова да брани. Тя потърси думите си, после каза:

— Ного хубава... Мадам, папа, мама, Франсе.

— Да — отговори младата жена на един дъх.

— Франсе... Талеч... Тебе, уморена? Да спи?

Тя посочи на Изабела желязното легло.

Рокайа говореше, като клатеше глава. Под нейния пронизващ поглед Изабела наведе очи. Макар че в думите на свекърва й нямаше нищо тревожно, все пак тя беше изплашена. И фактът, че разбираше само наполовина това, което Рокайа й говореше, още повече я обезкуражаваше. Тя разглеждаше скритом старата жена, чиято кърпа, завързана отзад на главата, оставяше да се виждат на сколуфите й няколко кичура посивели коси.

— Иайе... (мамо) — извика Фай.

— Кайе... (ела) — отговори старата.

— Не знаех, че ще наруша вашето уединение — каза Умар, дошъл при тях, и добави:

— Майка ми казва, че си хубава и се надява, че ще бъдеш добра съпруга. Сега трябва да дойдеш с мене, за да те представя на цялото семейство Фай. Същото право като нея имат и другите над нас двамата, да не говоря за двете жени на моя чичо.

— Надявам се, че ти няма да подражаваш на баща си и на чичо си?

— Не се знае.

— Глупак!

— Ако кажа това на майка си! — възкликна той, като се засмя. — Жените тук са длъжни да уважават своя господар и покровител.

И той я дръпна за брадичката.

— Няма значение, три жени на един мъж са много. Никога няма да го разбере...

— Ти говориш много и прекалено много, за да мислиш добре — каза той философски.

Изабела се запозна и със своето второ семейство. Залязващото слънце се губеше вече между листата на големите дървета.

Стаята, която беше отредена за тях, нямаше нищо особено: едно старо желязно легло, един стол от тара^[14] и стени, боядисани в бяло.

Все пак нещо измъчваше Умар.

— Мисля, че баща ми не иска да ни приеме и това ме огорчава — обясни той.

— Ние и двамата сме огорчени. Но нали съм с тебе това е важното...

— Почини си — каза той. — Аз трябва да видя съседите.

И той отиде да направи предвидените посещения, както го изисква африканската учтивост след завръщане от дълго пътуване.

Нищо не беше се променило. Същите ветрилообразни пътеки, сламените къщурки, готови всеки миг да се срутят, купищата смет; един гъмжащ живот бе събран там. Деца играеха на празните места. Умар не ги познаваше. Едни бяха порасли, други — родени после. Той срещаше момичета. При неговото заминаване те едва започваха да се развиват, а днес бяха майки и човек не можеше да ги познае. Хората, любопитни да видят неговата „половина“ го канеха на гости. Той обещавахе, че ще им представи съпругата си.

Едно от най-неприятните посещения беше посещениято, което направи на семейството на своята годеница. Като знаеше намеренията на майка ѝ, той поиска да са върне назад, но децата го бяха забелязали. Те изтичаха към него.

Майката го посрещна и го въведе вкъщи:

— Аида — извика тя, — ела да поздравяш мъжа си.

Едно срамежливо момиче се приближи и коленичи в краката на Умар. Имаше много тъмна кожа и големи очи. Той бързо я изправи:

— Аз дойдох само да ви поздравя.

— Това е много добре от твоя страна. Как е жена ти? — попита майката.

— Само в мир — отговоря той.

Щеше да се започне безкраен разговор, от който той би се притеснил, още повече че беше дошъл да се откаже от обещанието, дадено някога на момичето. Той се реши:

— Аз моля и двете да ми простите, но не мога да се оженя за Аида.

— Ти не вървиш по два пътя — каза живо майката. — В страната на тубабите ли те научиха на това? Знай, че всички клони не са за птичките. Но може би искаш да се върнеш, откъдето си дошъл?

Майката Сафиету се славеше с това, че винаги говореше двусмислено. Всичко това ядоса Фай.

— Аз не казах нищо подобно! Дойдох от уважение, за да върна обещанието на моята майка... А що се отнася до втория намек, ще ви отговоря — човек не се привързва към цвета на престилката, а — към нейната трайност. Отивам си. Поздравете татко Сюлейман.

Момичето го изпрати до вратата.

— Харе — каза тя, — не се сърди. Майка ми не искаше да те обиди. Вие просто не се разбрахте.

Като се върна, Умар предаде на Рокайа целия разговор. Тя обеща да уреди работата.

Тая вечер те си легнаха рано.

[1] Африканска тропическа гора. ↑

[2] Голяма птица от рода на щъркелите, с гола глава и с голям, здрав клюн. ↑

[3] Сандали. ↑

[4] Африкански израз: ако те прекъсна. ↑

[5] Дълга рубашка. ↑

[6] Стих от корана, рецитиран от мюсюлманите през време на сражение, за да се предпазят от неприятелските куршуми. ↑

[7] Име на два кантона в Сенегал. ↑

[8] Шут при дворците на африканските крале. ↑

[9] Бяла кърпа за глава, оцветена в средата в синьо, а по краищата в тъмночервено, на райета с различни цветове. ↑

[10] Помен. При мюсюлманите четиридесет дни след погребението правят оболи за упокой на душата на умрелия. Казва се „изнасят обол“. ↑

[11] Питие от билки, местен чай. ↑

[12] Племя в Сенегал. ↑

[13] Племя в Сенегал. ↑

[14] Тропически храст. ↑

II

Големият площад се намираше между малкия пазар и квартала Сантиаба. Той представляваше грамаден четириъгълник, откъдето ветрилообразно излизаха улички. Мангови дървета, дървета акажу му хвърляха сянка, както и един грамаден бомбакс^[1], корените на който приличаха на телата на заспали деца. На тоя площад старият Гомис се беше настанил и образувал семейство.

При него можеше да се намери всичко, от което човек имаше нужда: свещи, газ, тютюн на листа, емфие, тъкани, украшения по четири петачета едното...

Дюкянчето служеше и за среща на младите. Когато времето беше хубаво, изнасяха скамейките и надвечер се събираха пред вратата под дърветата.

— Добър ден, татко Гомис... Жан още ли не е дошъл? — попита един току-що пристигнал.

— Не е, докторе... но навярно няма да закъснее. Той мина преди малко с Фай.

— Би ли могъл да ми кажеш, дали ще иде тая вечер в Буко?

— Откъде мога да зная, синко — отговори продавачът.

Докторът седна и разтвори вестник. На години той беше между трийсет и две и трийсет и пет. Два малки белега — отличителни знаци на неговото племе — личаха на страните му. Мъчният му говор, разлятото му произношение показваха, че не беше от тоя край. Той беше роден в Дахомей, който наричат „Латински квартал“ на Френска западна Африка.

— Здравей, Агбо — каза с непринуден жест един новодошъл, който се промъкна в магазина.

— Добър вечер, Диан — отговори Гомис, без да вдигне очи от своя вестник.

После Диан дойде да седне до него. И след няколко минути се събраха много млади хора. Тука бяха Мбуп, облечен в местна носия със син кафтан и с колониална шапка под мишница, който работеше в Козоно, Диенг, експедитор в същата къща и също така облечен,

учителят Сек, когото директорът на училището задължаваше да се облича по европейски, и други.

— Диенг, ще дойдеш ли тая вечер с мене? — попита Диан.

— Не, имам работа в дома на Фай.

— Кажи по-скоро, че много се страхуваш от стария...

— И след сто години не бих могъл да разбера Диан! — намеси се Агбо, докторът. — Ти посещаваш едновременно всички момичета, една вечер при едно, утре при друго. Какво правиш, че да ти стигат парите?

— Кажи ми да ти платя, защото, наистина, аз ти дължа пари, но не ми чети морал.

— Но не, не... Разбери какво ти казвам...

— Ти не си способен да правиш като мене, признай?

— А! Тука сме съгласни!

— Стига, вие двамата там! Ден не минава да не се карате — каза учителят, който заставяше да му се подчиняват тука също така, както в клас.

Изведнъж колата на Гомисовия син се показва в облак прах и спря право пред вратата на дюкянчето.

— Как е Фай?

— Много добре е, господин Сек — отговори Жан Гомис с насмешка.

— Хубава ли е жена му? — попита Мбуп. — Кажи, на какъв език говори тя — диола или португалски?

Всички се засмяха на тоя въпрос.

— Тя е добре сложена, висока, с черни копринени коси, с приятен глас... Но, за съжаление, говори само френски, може би латински. Ти говориш ли латински?

— О! — изписка той. — Езикът, на който се обясняват крокодилите ли?

Той придружаваше думите си със съответни движения.

— Но как му е дошло на ум да я доведе тука? — попита Диан, като вдигна рамене. — В Дакар или в Сен Луи, както и да е... Баща му не е доволен; тая сутрин видях Сейна (умалително от Сейнабу)... Аз не бих направил такава глупост.

— Да се ожениш, Диан, не е глупост.

— Аз да се ожения за бяла! За нищо на света. А, не, в никакъв случай! Няма да можем да се разбираме.

— Съгласен съм с тебе. Черен не може да живее тука с бяла... Особено каквото вършат нейните съотечественици в бруса през време на жътвата. Сега един от нашите се натрапва пред очите ни със своята тубабеса. Но въпросът дори не се обсъжда. Продал се е, това е всичко... — завърши експедиторът.

— Изглежда, че той е погалил твоя господар на парахода — каза някой от групата.

— Единственото нещо, за което съжалявам, е, че не го е хвърлил във водата.

— Познавам Умар — прекъсна го Диан. — Няма свидетелство за образование; знае само да лови риба. И защото е женен за бранку (бяла по креолски), веднага ще го вземете за герой. В Европа такива жени ще срещнеш на всеки ъгъл. Същински гъски! Попитайте ония, които са били на война...

— Лошо говориш, Диан. Познаваш го по-добре от нас. Но щом се заговори за някого, ти ставаш груб и завистлив... Кажни ни само защо са изгонили от училище Умар? — продължи синът на магазинера. — Аз ще ти кажа. Откраднали една книга, никой не знаел кой е крадецът. След като търсили напразно дни наред, наказали най-буйните с надежда да открият виновния. Тъй като Умар не се чувствувал виновен, отказал да изтърпи наказанието. Тогава директорът започнал да му удря плесници. Безполезно е да ви казвам, че той беше окървавен от Фай, а Фай — изключен от училище. Но всичко не беше свършено. Едно дете откраднало книгата. Казваше се Доминик. И когато Умар узна, горкият Доминик бе хубаво наказан по португалски. Въпреки намесата на старите, Фай отказа да се върне в класа и заяви, че ще стане рибар и само рибар, като баща си. Той винаги вземаше под свое покровителство слабите. Бяха му измислили прякор „Големият“.

— Диан, ти посещаващ често сестра му, внимавай!

— Аз? — извика последният. — Ти си полудял! По дяволите и той, и жена му! Тогава, според вас, ние всички трябва да се откажем от своите навици?

— Ти смесваш всичко. Да възприемеш прогреса не значи да се откажеш от своите деди. Но има неща, които ние не би трябвало да

вършим. Аз лично не държа да се ожения за неграмотна — уверяваше докторът.

— Мястото на момичето е вкъщи — провъзгласи Диан, като застана пред аудиторията, за да убеди по-добре тия, които го слушаха. — Щом се изучат — подзе той, — няма да ни уважават. Моята дъщеря няма да ходи на училище... И какво ще учат там? Че нейните прадеди са гали? Знае се, че те са руси, със сини очи, а тя е черна като въглен... Не, те говорят идиотщини.

Всички се превиваха от смях, като слушаха тоя потомък на маврите. Защото бащата на Диан беше мавър, а майка му от Сен Луи. Той говореше леко. Само едно нещо за него имаше значение — момичетата, които ухажваше и при които прахосваше своето месечно възнаграждение.

— Все пак ние пращаме дъщерите си на училище — намеси се търговецът, показал се на прага на вратата.

— Това е вашата религия.

— Не смесвай образование с религия. В същност единствената разлика е, че вие можете да имате много жени.

— Бедата е там, че сега те гласуват! Но докато чакам закона против многоженството, който никога няма да го премахне, бих искал да имам десет жени.

— Разбирам те. Без тях животът не е нищо. Но запитал ли си се поне веднъж дали те желаят да имат съперници. Какво би казал ти, ако една сутрин твоята жена, като се събуди, ти каже: „Тая вечер е редът на моя втори мъж?“.

Докторът млъкна и отново избухна смях.

— Да, ще бъде смешно — призна Диан. — Но това няма да се случи, докато мъжете гледат на изток. Многоженството е най-добрият живот.

— Ти не туряш в сметката разправиите между еднокръвни братя, въпросите за наследство, ревността между жените, отсъствието на любов у мъжа и всичко останало...

А като промени темата, докторът попита отново:

— Жан, ще отиваш ли в Буко?

— Нямам вече бензин. Направих два курса за Фа. Колко много багаж имаше!

— Той е цял тубаб, тогава?

— Не започвай пак, Диан!

— Добре, ще мълча. Слушайте, каня ви тая вече всички.

— Къде?

— У Файен.

— Аз ще дойда — каза Сек. — Но после ще идем при Аида.

— Ай, ай, ай — почна да се вайка Диан, като размахваше ръце, сякаш ходеше по жарава, — майка ѝ не иска вече да ме види.

— Не е чудно! Ти зле постъпи с нея...

— Как? Всеки месец изпращах запис; и това правех цели осем месеца. И нито веднъж, казвам ви, нито веднъж не съм имал момичето. Един ден ѝ дадох да изпере моя сабадор (кафтан) и какво ми каза тая стара сводница: „Дай пари за сапун!“ — „Да имаш да вземаш!“ ѝ отговорих аз.

Абдулайе Диан беше веселякът на компанията. Той се подиграваше с всичко. Обичаше „да се радва на живота“, както казваше, и когато канеше своите другари в различни домове, правеше това, за да запази славата си на развратник.

— На туй отгоре не си и учтив — забеляза Сек.

— Не искам и да зная. Сега е час за лапане. Ще дойда в осем часа да взема Мбуп и тия, които искат да дойдат.

— Съгласен — отговори Мбуп.

Щом излезе той, всички изведнъж млъкнаха. Отново настана тишина. Тогава те станаха и се разделиха един по един.

Всички горещо желаеха да живеят и да не мислят за утрешния ден. Но страната, събудена от своята летаргия, ги увеличаше със себе си, както реката влачи тинята. Тяхното бъдеше и бъдещето на народа изискваха всеки ден все повече от тях. Те мечтаеха за една Африка, дето нямаше да изживяват вече драма, предизвикана от сблъсъка на двете раси една срещу друга.

Настъпваше вечерта; мракът скриваше формите една по една, после изведнъж нощта погълна всичко.

* * *

Рано на другия ден Фай беше вече обиколил къщата. Когато се върна в стаята, Изабела седеше на леглото.

— Будна ли си вече?

— Как добре съм спала! — каза тя, като се протегна. — Дори не съм те чула, когато си се върнал снощи.

Сейнабу им поднесе кафе с малки хлебчета, купени от единствената хлебарница в града. После те излязоха и се отправиха към бруса. Нагоре по течението на реката растяха само палми — кокосови, ветрилообразни. По пътя за Адеане слънцето позлатяваше най-високите листа на дърветата.

Те потопиха краката си в хладната вода на една рекичка:

— Аз бих се изкъпала с удоволствие, знаеш ли? — каза Изабела.

— Преди имаше едно чудесно място за къпане при гробищата — каза той.

Те весело се затичаха нататък и наистина там ручейт беше много по-широк и по-чист. Едно полулегнало стъбло им служеше за трамплин. Водни лилии покриваха повърхността на водата; храстите придаваха интимен вид на тази импровизирана къпалня; жабите, изненадани в своята дрямка, се разбягаха. А те, без да мислят за времето, което течеше, съвсем голи, се спущаха и плаваха със смях в бистрата вода.

— Почвам да огладнявам — каза тя, когато стана обед.

— Хайде де! Добре сме си тука.

— Няма шум.

— Нито автомобили.

— Нито метро.

— Нито вестници.

— Нито кино.

— Ха, ха, ха, хванах те. Има едно кино! Кажи, харесва ли ти се това място?

— Да не мислиш все пак да строиш тука къща?

— Тъкмо това!

— О! — Извика тя, като се хвърли върху него.

И те паднаха заедно във водата.

— Сега да се връщаме.

— Няма ли да ми покажеш мястото?

— Четвърт час ти вече тъпчеш земята на своето бъдещо жилище, кратуна такава!

— Ще дойдем ли пак след обед?

— Ако искаш... Трябва да построим къщата преди дъждовете.

— След три месеца?

Когато се върнаха във Файен, домът беше пълен с просяци, дошли, според стария обичай, да вземат своя „дял от щастливото завръщане“. Старата Рокайа ги беше поканила да седнат. С флегматичност, достойна за някой английски лорд, Умар ги поздрави на минаване и отиде да се затвори в стаята си. Майка му дойде да му обясни желанието на посетителите.

— Но аз няма какво да им дам! — се провикна Умар. — Как можеш да знаеш дали имам пари или нямам?

— Ако ти не им дадеш нищо, аз самата ще го направя! — каза тя гневно.

Тя се канеше да излезе, когато Изабела, която беше чула, бързо ѝ пхна няколко банкноти.

— Като глупачка, ти се навираш там — каза Фай раздразнен. — Щом даваш, ти си най-добрата; ако не дадеш, ще те оклеветят...

— Ти знаеш, че не го давам от сърце, а да направя удоволствие на майка ти... Може би тя ще каже...

— Нека казва каквото иска! — изрева страшно той.

Навън се разнесе общо „ура“. Всички просители желяеха да стиснат ръката на Фай. Рокайа се върна и каза на Изабела:

— Благодаря... ного... мадам.

— Майко, аз не искам да давам, и тя няма вече да дава, защото ние нямаме нищо.

Умар каза това на майка си на техния език.

— Аз ще дам — каза тя, — защото не съм тубаб.

— Не става дума дали си тубаб или не. Седни, ще ти говоря откровено.

Те седнаха на леглото. Изабела се настани на тара^[2].

— За тях — започна Фай — аз съм добър син, защото давам. Представи си, че имам нужда от пари и не давам вече, какво ще кажат те? Ще кажат: „Ето, Умар Фай се мисли за тубаб, той е нехранимайко, лош човек“. Аз ще бъда лош син за тях, а ти, ти ще бъдеш и ще си останеш моя майка. И така, разбери, че има неща, които не трябва да съществуват, всички ония, които поддържат леността у тия хора...

— Ти говориш добре в едно отношение, но това са наши обичаи и аз не мога да постъпя инак. Дори ако трябва да продам своята

престилка, за да ги задоволя, ще го направя.

— Веднъж завинаги искам да разбереш... — каза Фай.

Но Рокайа прекъсна думата му, като сложи ръка на неговите устни:

— Не викай злото!

— За какво говорите? — запита Изабела.

— Той... ного... лос — каза Рокайа и излезе.

Умар извади цигара, запали я, и като смукна няколко пъти, я подаде на жена си.

Тогава те започнаха да вадят от един куфар разни вещи, платове, украшения, обуца за големи и малки, които отидоха да разпределят между членовете на семейството, и цялата къща Файен премина пред Изабела, за да ѝ засвидетелствува своята благодарност. Най-трогната беше свекървата, на която подариха тиролска лула.

В чест на това Сейнабу им сервира в тяхната стая, дето беше сложена маса, за да обядват сами.

Щом седнаха на масата, влезе Амаду; като им пожела „добър апетит“, той се обърна към Изабела и каза:

— Благодаря за подаръци... Мой семейство също... Вие ного... любезен.

На тия думи, които идеха направо от сърцето, тя не знаеше какво да отговори, а той, като не знаеше повече френски думи, не можеше да каже нищо друго и излезе.

След пладне те пак прекараха край ручея, дето се веселиха като деца. Едва късно вечерта ги видяха да се прибират.

— Где беше ти? — запита неспокойно майката. — Баща ти иска да те види. Иди го намери, той е в стаята за молитва.

Старецът седеше на една кожа; главата му на сухата шия се отделяше от бялата тъкан на голямото му бубу. Той не се обърна, дори когато синът му приклепна до него. Държеше в пръстите си броеница, устните му се отваряха и затваряха, зърната падаха на пода едно по едно — так, так, так. След като свърши молитвата, той взе броеницата в ръце, духна на нея, поднесе я към лицето си и каза на арабски: „Бог е велик, бог е велик, Мохамед е негов пророк, който ни дарява милосърдие, милост и прошка на тоя и на оня свят, който води нашия

разум, както дете води слепец..." После той се извърна на деветдесет градуса с лице към сина си.

Умар улови ръката, която му беше протегната.

— Как живееш, синко?

— Само в мир, татко.

— Благодаря на бога, ти се върна здрав и читав... След пладне те търсех навсякъде.

— Бях на ручея.

Като разговаряше с баща си, Фай все стоеше с наведена глава и си играеше с пръстите си, както когато беше малък. Муса го наблюдаваше, за да разбере дали се е променил много. Умар гледаше в земята. От държането, повече или по-малко дръзко, африканецът съди за възпитанието на един младеж... (вежливостта в Черна Африка биха сметнали като срамежливост в Европа).

Мълчанието стана по-мъчително.

— Знаеш ли, че баба ти умря в Дакар?

— Да. Чичо ми писа.

Ако само би могъл да остави баща си и да отложи тая среща за утре! Беше тежко изпитание и за двамата, защото те знаеха добре, че едно и също нещо им тежеше на сърцето. Муса, обезоръжен от мълчанието на сина си, попита:

— Какво е станало между тебе и тоя бял?

Фай разказа на баща си за свадата на парахода.

— Цял ден те чаках за това — продължи Муса. — Администраторът ме извика заради тебе; той искаше да те види. Знаеш ли, че ако превиеш колене, от това те няма да се претрият? Не му се доверявай, той е лош човек.

— Да, татко — каза смирено Умар.

Муса, като видя послушанието на своя син, атакува:

— Добре че се сетих, помисли ли за майка си, когато се женеше?

— Безкрайно много!

— И какво каза съвестта ти?

Умар мълчеше. Муса се възползува от това, за да развие по-добре мисълта си?

— Ти сега си мъж, летиш със свои собствени криле... Дъщеря ми никога няма да се омъжи за бял. Мислиш ли, че добре си направил? Кажи? Как ще живеете тука? Ще ядете ли царевица? Жена ти ще ходи

ли за вода? Ще чука ли тя просо или ти ще го правиш вместо нея? Ти не ще можеш за в бъдеще да се храниш при мене, имаме само една кухня и едно-единствено блюдо. Ако тя не ни презира, може би ще потопи бялата си ръка в гйол^[3]...

Последното изречение беше казано с ироничен тон, който засегна дълбоко Умар. Всяка дума му се струваше като удар от бич. Но той преглъщаше, без да се помръдне. Ожесточен, бащата продължи:

— Цената на задните части се узнава само когато седнеш на тях. Помисли за това, синко.

Със стиснати пестници, Умар погледна най-сетне баща си право в очите и отвърна:

— Аз те моля само да ми помогнеш. Ще си построя своя къща... Не, не се бой от нищо; не тука, но при палмите. Ти построи тая къща, в която се родих. За жена си и за себе си аз искам да бъде също тъй. Всичко, което ти току-що ми каза, съм си го повтарял сто пъти и жена ми го знае също... По-добре е да се познаваме, отколкото да научаваме своите недостатъци от другите... Но аз мислех, като се връщах тука, че ще намеря баща, който ще ме разбере, а не баща, които ще ме изгони на улицата. Другаде биха ми дали подслон, но какво би казал ти? „Ето моя син, който се отрече от мене.“ Ако бях се оженил за някоя диола, щеше да бъде същото. Жената, за която се ожених, е като другите. Има баща и майка... Аз държа да живея тука, напук на всичко...

Умар също тъй облекчи сърцето си. Беше започнал, щеше да иде докрай. Много неприятно му беше да върви против волята на баща си, но като си хапеше устните, той продължи:

— Утре напускам къщата — каза той. — Ще ида сред гората...

Тъкмо в тоя миг влезе Амаду и седна при тях.

— Какво има? — осведоми се чичото.

— Нищо — отговори Умар.

— Как нищо? А тия сълзи, които текат по страните ти?

— Мога ли да си отида, татко?

— Остани — каза Муса.

Той съобщи на своя брат за решението на Умар после се обърна към сина си и каза:

— Значи ти не искаш да живееш под тоя покрив с нас?

— Татко, не е така... Аз имам жена и по-добре е за нея и за всички нас да имам „свое огнище“.

— Значи ти нямаш нужда от никого?

— Не съм казал това, татко.

Отново настъпи мъчително мълчание, което позволи да се чуят смеховете на децата.

— Аз мисля, че Умар има право, Муса — се намеси чичото. — Синът има само къщата на своя баща. Ние трябва да благодарим на бога, че той не остана в „Тугйол“. Ти трябва да се гордееш, когато твоят син ти каже: „Татко, искам къща!“.

— Когато един камък пада от небето, нищо не може да го спре... Да бъде волята божия.

Тогава Муса помоли сина си да му представи своята жена. Изабела беше при свекърва си. Умар отиде да я повика. Тя се приближи със страх. Ръката ѝ изчезна в ръката на нейния свекър. Тя му поднесе един пакет, и по покана на своя съпруг, седна като простря краката си навън. От старата Рокайа, която стоеше встрани, се виждаше само запалената ѝ лула.

— Мерси — каза страшният старец. — Баща и майка франсе?

Изабела потвърди с глава.

— Доволен... Тука?

— Да — отвърна тя.

Въпросите на бащата не се харесваха на Умар. Той обгърна раменете на жена си, сякаш да я ръководи в нейните отговори. Муса продължаваше:

— Има братя?

— Една сестра — каза Изабела.

— Надявам се и желая да бъдеш добра съпруга. А сега можете да си идете — каза имамът на сина си.

* * *

Като миналата нощ, старата Рокайа не затвори очи. Тя беше чула своя Харе Иала да казва на баща си, че ще напусне Файен. Но къде щеше да иде? Тя не знаеше още нищо. Проклинаше тая бяла раса, която отклоняваше нейното дете от правия път. И преди зори тя беше седнала между изсъхналите корени на манговото дърво, с гръб, опрян на стъблото, и пушеше лула.

Тая сутрин Умар помисли, че е станал пръв от всички вкъщи. Той излезе да потърси малкия Гомис и неговата стара кола. Експедиторът го отрупваше с въпроси: сменяше жилището? Защо? Умар мълчеше, като смукваше бавно цигарата си. Пристигането на колата, шумът на мотора разбудиха заспалите.

— Бързо! — каза Фай, като дръпна жена си за крака, който се беше показал под завивката. — Тръгваме.

— Къде? — попита Изабела, като се прозяваше.

— На нашето място — отговори той, като пълнеше куфарите с всичко, което беше разхвърляно из стаята.

Двамата млади хора, подпомагани от Изабела, криво-ляво натовариха багажа! Старият Муса Фай излезе от къщи и видя как неговият син влизаше и излизаше непрекъснато от стаята. Един миг той го наблюдаваше. Случайно погледът на Умар се срещна с погледа на баща му. Те се гледаха предизвикателно. Със стиснати челюсти, Умар издържа погледа на баща си: „Аз няма вече да се върна“ — казваха неговите очи. Имамът разбра, че синът му прилича на него. Той отмести погледа си от Умар, насочи го към бялата жена. Изабела се изплаши. Студени тръпки полазиха по гърба ѝ. Тя замръзна на мястото си с куфарчето в ръка. Тогава Умар я побутна към колата. Тя въздъхна, сякаш освободена от опасна прегръдка, и сърцето ѝ започна да бие нормално. Муса мина покрай своя син, без да каже нещо, и се запъти към джамията.

Гомис и Фай привършиха мълчаливо товаренето на сандъците. Когато всичко беше готово, Умар подири майка си. Тя беше препасана с износена престилка от груба тъкан, боса, и с избеляла кърпа на главата, завързана небрежно назад, изпод която се подаваха кичури бели коси. Рокайа непрестанно го гледаше. Всичко, което беше мислила и обсъждала да му каже, изчезна, когато синът ѝ се приближи. Гърлото ѝ се стисна. Тя го разглеждаше, сякаш искаше да го убеди да остане, но думите ѝ застиваха на езика. Нищо, вече нищо нямаше за нея вкус, дори тютюнът, който предпочиташе над всичко. Бликнали от принудата, която налагаше на скръбта си, сълзите се освободиха и обляха нейното лице. Тя бързо ги преглъщаше. Умар не обичаше тоя вид слабост.

Изведнъж старата стана и сложи длани на страните на своя Харе Иала. Нейният скръбен поглед изглеждаше да блуждае в далечината.

Загрубелите ѝ ръце говореха повече. Вътрешен огън я изгаряше. Болеше я, страшно я болеше. Умар се опита да я утеши, но неговото решение беше неотменимо и той ѝ каза само:

— Аз отивам там, не е много далече, ти знаеш.

Ръцете на жената се вдигаха и спущаха, милваха брадата му, ушите. Синът ѝ беше загубен за нея.

— Защо правиш така, синко? Защо?

Тя молеше за отговор.

— О, майко, трудно ми е да ти обясня... Аз мисля, че така е по-добре за всички ни...

— Обидил ли те е някой? Или пък не те уважават? Или твоята жена го иска? Тогава какво?... — продължаваше да пита тя умолително.

— Не, не — каза той.

— Толкова ли е малка къщата?... Може би не съм достойна за тебе, наред с твоята жена? Не умея ли да се обличам? О, ще се обличам, ще бъда чиста, за да ти направя удоволствие... Ще обувам дори обувки, както чувах да говорят, че в страната на тубабите винаги се носят обувки. Аз ще ви прислужвам на трапезата. Слугиня ще ви стана... Само не ме напускай.

Сега тя го държеше за раменете.

— О — каза Умар на крайния предел на мъката и на едно страдание, което той сам чувствуваше жестоко, — мамо, работата съвсем не е в това. Аз оставам в града, оставам с всички вас.

— Искам да си мой, а не на всички... Аз те носех, всичко пожертвувах за тебе... Когато усещах, че мърдаш в утробата ми, дори да ходех, аз се спирах. А когато лежах, аз ставах и не заспивах. Доволна бях като знаех, че си добре. А когато се роди, аз бдях над твой сън, хиляди пъти по-щастлива, отколкото ако спях. Твоето дишане беше станало мой живот. Аз дебнех кога ще се събудиш, за да узная щастлив ли си като отваряш очи. Случваше ми се много често да се питам, когато ти спеше, дали не беше плячка на лошо око. Непрестанно те притисках до сърцето си. Не се насищах да ти отдавам щедро любовта си. Аз дадох повече, отколкото хиляда жени биха дали за едно дете. Желаех и още желая да имаш неща, които никой от твоите другари не би могъл да има. Аз ще ти ги дам. О, мой синко, моля те, останни...

Тя се умори да стои права. Отпусна се на един корен, кръстоса крака, притъпка угасналата си лула и я запали, с поглед все така устремен към Умар. Клепките ѝ бяха подути. Тя изпусна голямо кълбо дим.

— Мамо, става късно, трябва да тръгна сега — каза Умар.

Старата беше притворила очи. Изведнъж тя се изправи:

— Аз мразя твоята жена! Мразя всички твои! Няма да има вече за мене покой, докато те живеят тука! — извика тя. — Докато гледам на изток и докато там изгрява слънцето, няма да имам покой. Те те откъснаха от мене...

Тя се приближи съвсем близо до Изабела, измери я с поглед, после се обърна към сина си и му каза още:

— Тя ти е дала да пиеш от своята нечиста кръв!

А като се обърна на своя език към младата жена в синьо работно облекло, която не смееше да се мръдне, тя добави:

— Момичетата у вас не уважават ли своите родители?... И аз казвам истината! — заключи тя и си тръгна, като клатеше глава.

Сякаш на себе си Умар промърмори:

— Понякога тя ме плаши.

— Какво каза тя? — попита Изабела мъжа си.

— О, нищо — отговори той с уморен и безразличен тон.

И той я побутна мило към колата, която тръгна, като вдигна, лек, червен прах.

[1] Тропическо дърво. ↑

[2] Стол, направен от храста тара. ↑

[3] Пахар. ↑

III

На едно голямо пространство палмите бяха изсечени, стъблата — нарязани, с оглед на това, за което Изабела и Фай смятаха да ги използват. Те наеха двама души от Папел^[1] — прочути майстори в целия Казаманс като изкусни зидари. Те работеха от тъмно до тъмно.

Фай и жена му ноцуваха в палатка. За Умар това беше надбягване със сезона на дъждовете, истинска борба с природата.

Тъй протичаха дните, без той да се види с родителите си. Погълнат от своята работа, Умар сякаш ги беше забравил. Минаваше през пазара само като се връщаше от риболов, за да продаде уловеното. С баща си разменяше незначителни думи, прост израз на учтивост и почит. За бащата синът беше вече чужденец. Но Рокайа всеки ден се готвеше да посети сина си. Зад гърба му се сипеха хули и клевети. Бащата Муса, казваха, прогонил сина си, а старата не искала да чуе за снаха си; Умар, под влияние на младостта си, напуснал бащиния покрив, а тая бранку, тая млада бяла, намирала свекъра и свекървата си нечистоплътни... Когато Рокайа минаваше, те се преструваха, че мълчат, но щом отминеше, тя чуваше смях зад себе си, като огнена стрела. Оставаха й само сълзите.

Но веднъж тя се въоръжи със смелост, преодоля омразата си към снахата и реши да иде да види сина си. Посред пътя срещна мъжа си.

— Къде отиваш?

— Да видя Харе — отговори Рокайа с мъка.

— Връщай се вкъщи! — заповяда старецът, и без да прибави дума я остави там.

Тя се върна. И вече два месеца не беше виждала сина си. Тя хълцаше тихо: нямаше ли нещо гнило в утробата й, за да постъпва така нейният син, нейният Умар?

* * *

Само чичо Амаду беше морална поддръжка за младата двойка. Той не пропускаше никога да ги посъветва и не обръщаше никакво внимание на брътвежите.

Към обед, когато папелите си почиваха, след една претрупана с работа сутрин, Умар, на другия край на мястото, се разправяше с един палмов дънер и го влачеше към реката. Изабела печеше риба, която сама беше наловила с кош.

— Топър тен, теца — каза Амаду, като се обърна към жената.

— Ах, чичо! — извика Изабела и вдигна глава. — Седнете тука.

Тя му подаде един стол от платно.

— Къста... свърсена... малек... малек...

— Ооох, да... — въздъхна тя. — Не ни остава вече толкова много да правим.

— Малек?

Той довърши изречението с жестове.

Изабела разбра, че иска да види своя племенник. Тя изтри пръстите си, преди да ги допре до устата, свирна три пъти и като се обърна към Амаду, каза:

— Седнете, той ей сега ще дойде.

Изабела трогна Амаду Фай. Нещо му подсказваше, че тя беше почтена жена. Той познаваше своя племенник и беше искрено привързан към него. В себе си Амаду си повтаряше, че малкият много добре знаеше какво трябва да прави, че той нищо не предприемаше, преди да го е обмислил.

Умар пристигна гол до кръста и бос, само с къси гащета и с широка шапка на главата.

— Я, чичо! — извика той, като стисна ръката на чичо си. — Гладен съм, жено!

И седна на земята.

Те бяха пред палатката. Прането съхнеше на една палма. Умар се почеса по главата и каза:

— Вярвам, че след една-две седмици ще свършим.

Амаду хвърли поглед на стените от банко^[2] с жълтеникав цвят. Настрани три връзки ламарина чакаха да се довърши дървената част на покрива.

— Дохожда ли оня от Димберинг за мидите? — попита Амаду.

— Не. Аз го видях завчера на пазара. Казах му да ме почака, но не се върнах. Има клони над реката, които трябва да изсека и искам малко да издълбая коритото ѝ, за да може да се плува с лодката до тука.

— Добре че се сетих, защо не минаваш вече към къщи? Днес баща ти ме попита какво ти пречи да дохождаш в джамията?

— Невъзможно е да дохождам къщи, работя ден и нощ. Аз не бягам от вас, защото ти знаеш, времето тука не чака. Вечер съм уморен. Случва ми се да не спя две нощи поред. Ако баща ми не иска да ми говори, не е защото не ходя на молитва, не и защото не ходя къщи. Единственият човек, който скърби, е майка ми. Колкото за моята вяра, то си е лична моя работа.

Той въздъхна за миг и поде:

— С тебе аз мога да говоря. Чуй: аз съм черен и черен ще си остана. Уважавам нашите обичаи и почитам бога, но не съм фанатик. Откакто съм се върнал, чувам да се казва: „Бог е добър, бог е добър“, когато очевидно всичко върви добре. А когато всичко върви зле: „Такава е волята на бога“. И да ида да увелича броя на вярващите? Не.

— Ти много си пътувал и много си видял... Твоите думи надминават това, което аз мога да разбера.

Умар изказваше всичко, което се беше насъбрало в сърцето му. Знаеше, че неговите думи веднага ще бъдат предадени на баща му. Той поде още по-разпалено със своя нисък глас:

— Видях страната на арабите, извор — тъй изглежда — на всяка вяра... Десет пъти по-покварени от нас, да! За да ти прережат гърлото, няма нужда да струваш по-скъпо от едно пиле. А с европейците е още по-лошо... Да вярваш — продължи Умар, — да вярваш и да бъдеш отровен са две...

Изабела слушаше внимателно мъжа си. На Амаду не беше ясно това, което току-що чу. Той не разбра изцяло смисъла на тия думи.

— Най-сетне — каза той, — ако ти постъпваш честно, всички ще узнаят...

Изабела прекъсна техния разговор, като сложи пред тях чинии на земята. Чичото поклати глава.

— Няма ли да ядете? — запита тя.

— Аз ям... аз дошъл. (Той искаше да каже: аз вече ядох, преди да дойда тука.) — Благодаря ного, мадам.

— Аз бих искала да кажеш на чичо си, че образът, който те имат за белите, е погрешен...

Умар преведе думите на Изабела, която продължи:

— Разбира се, у нас канят хората, както навсякъде. Но ако те дойдат през време на обяда, ще ядат с нас това, което ние ядем... Тогава кажи му, че аз настоявам да яде с нас. Имаме риба и в соса няма вино.

Умар преведе всичко това на чичо си, който наведе глава като дете.

— Кажи на жена си, че аз вече ядох, и ако съм гладен, няма да се стеснявам. За мене тя е като моя дъщеря и не искам да ям не защото тя е бяла, а защото наистина не съм гладен... Аз ще ви подкрепям, докато вървите по правия път. Ако един ден не съм доволен от вас, още същия ден вие ще узнаете това... Но бог ми е свидетел — завърши той, — аз обядвах.

— Тогава пий нещо — го посъветва Умар.

Изабела поднесе много подсладен сок от лимон.

Амаду изпразни чашата на един дъх и каза:

— Ного... добро, благодаря.

Усмивка засия изведнъж по лицето на Изабела. Отдалеч се чуваше шум на мотор, който се приближаваше, и през дърветата се показва колата на Гомис.

— Ти пристигаш тъкмо на време, да похапнем и да тръгнем — каза Умар, когато младият човек слезе от колата.

— Е добре, да се работи за тебе е робство... Здравей, Изабела.

Шофьорът взе една чиния и си сервира. Тиганът беше сложен в средата и всеки вземаше своето парче.

— А сега — каза чичото — аз трябва да си вървя. Ще дойдеш ли с мене тия дни на риба?

— Разбира се. Отдавна желях да ти предложа нашия стар екип. Помниш ли, някога ние бяхме най-добрите риболовци.

— Довиждане, мадам — каза Амаду на френски. После на уоловски: — Прекарайте деня в мир.

— И ти също, чичо.

Чичото си тръгна. Умар даде своите разпоредби на Гомис.

— Имам нужда от торби цимент. Трябва да сложа циментова мазилка върху глината. Не искам след две години да се напукат

стените... Докато ми е в ума, не си ли забравил тръбите?

— Не — отговори Гомис с пълна уста, — но, дявол да го вземе, мъчно се живее с тебе. Ти нищо не забравяш! Нищо, нищичко! Съвсем нищо!

— Да забравя и да се извинява, е недостойно за моя мъж — потвърди Изабела.

— Оставям ви да си бърбите. Времето не чака.

— А кафето на огъня?

Но Умар не чуваше жена си. Очите му гледаха небето.

— Ето, гледай — каза той, като хвана Изабела за ръка, докато Гомис ги наблюдаваше... — Когато пристигнахме, облаците бяха потъмни. През топлия сезон те се движат от запад на изток, и когато се съберат всички на изток, ще започнат да се връщат, но вече дъждовни. Ако не се лъжа, тая година ние ще изгнием от дъжд. И ще завали преди определеното време.

Изабела съзерцаваше унесено облаците на небето. Те всички вървяха в една и съща посока. Внезапно тя подскочи. Водата, която беше сложила да ври, кипна и се разля над огъня.

Умар изпи наведнъж горещото кафе и тръгна по своята работа.

Топлият сезон беше към своя край, но въпреки някои въздушни течения, които, изглежда, идеха от океана, горещините продължаваха.

На строежа онова, което вчера не беше направено, постепенно се довършваше. Минувачите се спираха да гледат къщата, а когато сложиха ламарината на палмовия покрив, който светеше с металически блясък, местните жители говореха само за Палмерията — име, с което те бяха кръстили жилището.

Новото жилище на младите Фай беше заградено с плет. Плодните дървета черпеха сок от влажната почва. Като пресичаше зелената морава, централната алея водеше към петте стъпала, които стигаха до верандата, опасала долния етаж.

В тоя етаж имаше четири големи стаи, които се проветряваха много добре от френски прозорци. Паркетът беше постлан с кожи и около стените на всекидневната бяха наредени етажерки с книги. Малка стълба, направена от палмови стъбла, водеше към горния етаж. В тяхната спалня голямо полирано дървено легло се криеше зад

прозрачна завеса против комари. Прозорецът гледаше към реката и в далечината се виждаше Казаманс.

Тая къща беше за Умар самият символ на неговата воля, дълго таеното желание да има свой дом, своя собствена къща. Хванати ръка за ръка с Изабела, те се възхищаваха от своята работа. Но това, което виждаха, им се струваше като мечта! Неочаквано Фай я повдигна и тя се улови за шията му. Те се отправиха към къщата. Като държеше жена си на ръце, Фай я изкачи до тяхната стая, дето тържествено я сложи на леглото. Изабела го притегли към себе си. Фай ѝ се усмихна.

— Ето твоята къща, жено, и всичките ключове...

— Аз се питам — каза тя — дали трябва само да се гордея с тебе, или да те обожавам?

— Нека сърцето ти ръководи твоите постъпки — отговори важно Фай.

— Знаеш ли за какво мисля?

— Не — каза Фай.

— За стаята в хотела, дето за първи път ти се отдадох.

Умар се наведе над нея. Неговият дъх облъхваше лицето на младата жена. Той тъй обичаше да милва нейните коси.

— Ако трябва да си спомняме някои преживявания, има други, които трябва да забравяме... Хайде да се изкъпем и тая вечер само двама да отпразнуваме това събитие. Хайде, бързо! Във водата! — каза той, като стана.

Бистра и прозрачна, водата на реката позволяваше да се вижда пясъчното дъно, дето малки рибки на групи плуваха съвсем спокойно. В тоя час на деня водата беше най-приятна за тялото.

— Минават ли хора оттука? — попита Изабела, вече във водата.

— От съседните села... О, ти ще ги видиш. Сега е тъкмо времето, когато те събират палмовия сок...

И внезапно, под напора на мисълта, която му хрумна, той нададе остър вик.

— Ти ме изплаши — извика Изабела.

— Слушай — каза той, като сам нададе ухо.

Но никакъв отговор не стигна до Фай. Тогава той пак почна да вика: „Уу, уу, уу...“. И тоя път във вътрешността на гората същият вик му отговори.

— Чуваш ли? — възкликна той със задоволство. — Да излезем сега.

Неговата тъмна кожа блестеше под сребърните капчици. С широките си плещи като на атлет, със силно развитите си мускули, с гъвкавите си стави той приличаше на идол от абаносово дърво. Движеше се с голяма лекота. Те стигнаха до една грамадна палма, дето работеше един мъж, вързан за дървото с кандаб^[3], който му позволяваше да се катери. Двамата мъже разговаряха известно време, а Изабела, все още по бански костюм, ги наблюдаваше. После, с малки скокове, мъжът се покатери, с крака, които държеше отвесно към земята. За една минута стигна върха, като изсичаше сухите клони със своята брадвичка. Той правеше нареди на най-чувствителните части на дървото и слагаше кратунки. С ловкост, придобита от дълга практика, той се завъртя от другата страна на дървото.

— Това е ужасно! На негово място аз бих умряла от страх... Може да се случи нещастие, нали?

— Професионален риск.

— Ти нямаш сърце!

— Ти имаш и заради мене... Хайде, бързо вкъщи!

Тая вечер те изпитаха истински блаженството на съпругеския живот.

Умар сега ходеше често да лови риба с чичо си. Те деляха наполовина своя улов. Една част от дела си младият човек продаваше, а другата — оставяше да съхне. Мнозина се питаха: „Защо консервира тая риба?“. Умар обмисляше своя план и разумно изчакваше. Самият Амаду не можеше нищо да узнае. Смаян, той присъствуваше на изчистването; Изабела и Умар, грабнали по един нож, чистеха плячката. Най-много поразяваше Амаду жената: Изабела помагаше на своя мъж с жар, който стигаше до крайност, със смелост, която не се опровергаваше.

Сезонът отиваше към своя край. Далечните тътени на гърма се приближаваха. Понякога вместо риба, племенникът вземаше от чичо си товар със стриди. Корените на тропическите дървета пълнеха дъното на лодката. Амаду беше съвсем объркан... „Стриди — се питаше той, — и защо му са те?“ Фай му плащаше частта, но това не

обясняваше неговия начин на действие, нито изсушените раковини, които натрупваше в голямо количество. И когато запитваха Амаду за намеренията на неговия племенник, той можеше само да отговори:

— Уверявам ви, нищо не зная.

Любопитните се съмняваха в думите му. Амаду се кълнеше във всичките богове, в децата си, във всички, които обичаше, че той не е в течение на проектите на момчето. Потайността на Фай тежеше вече на съвестта му. Тая вечер чичото реши да го разпита.

Под тъжния блясък на няколко звезди лодката плуваше по посока на залеза. Веслата ритмично цепеха водата. В меланхоличната дрезгавина на вечерта, край брега злоещо се изрязваха, тропическите дървета. Откакто тръгнаха, чичото и племенникът не бяха разменили нито дума. Тишината звучеше в ушите им. В здрача Умар престана да гребе. Той стоеше напред. И като взе мрежата, провери я отново, после се изправи и с ръка му посочи накъде да кара.

Чичо му се подчиняваше на неговите движения, като гледаше да не шуми с лопатата. Той хвърли мрежата, и тя се разтвори във въздуха, после пак се затвори във водата и след няколко мига я издигна на борда. Шарани, кефали и други риби покриха дъното на лодката. Те започнаха отново. Уловът беше добър. Като се издигна над пейзажа, луната заливаше сега реката с млечна светлина. Гласовете на нощните птици се сливаха с клокота на крокодилите.

— Умар... — започна чичото.

После той се спря за известно време и поде:

— Бих искал да зная какво мислиш да правиш със своята сушена риба?

Умар не обичаше да му задават такива въпроси. Но спокойствието и важността на чичо му, особено мълчанието, преди да беше задал въпроса, го бяха трогнали. Той извади веслото си от водата, тъй като беше престанал да се занимава с мрежата; Амаду направи същото и лодката почна лениво да се люлее.

— Слушай — каза Фай, — искам да стана земеделец. Скоро ще настъпят зимните дни и земеделците ще имат нужда от нея.

Амаду още повече се слиса:

— Кажи ми, племеннико, случайно не си ли намислил да се подиграваш с мене?

— Не, чичо. Вярно е.

— Ти знаеш... Не.

Амаду намери за излишно да говори повече. Той само прибави:

— Да се спуснем надолу и ще ловим с въдица.

Те плуваха срещу течението на реката. Огньовете на въглищарите прорязваха тъмнината на брега; по-далече едното око на фара мигаше. Сега те бяха близо до голямото устие, ще рече между две води — водата на морето и водата на реката. Сливането на двете води предлагаше вълнуваща гледка. Фай извади цигара, запали я и се изтегна върху улова, а Амаду хвърляше стръв от жива риба. Те не гребяха вече, пуснали лодката да върви по течението.

Дълго време трябваше търпеливо да чакат, когато едно остро и силно движение щеше да обърне и двамата. Те бяха отвлечени към океана.

— Акула с трион! — извика Амаду.

Умар навреме хвана веслото. Рибата измени посоката си, извърна се към речната вода. За да накарат акулата да се умори, те я оставиха да плува нагоре по течението. Нейните сили бързо намаляваха в тая вода, с която не беше свикнала. Но тя пазеше своето коварство! Необходимо беше голямо самообладание, за да се улови акулата. Водовъртежът пречеше на Умар да запази равновесие. Акулата се приближи към тях, като разкри своя чудовищен ръст.

— Не я оставяй да мине под лодката! — каза Амаду.

Но акулата пак не можа да ги обърне и се спусна във водата от другата страна. Амаду през това време не беше я изпуснал. Той спря нейния бяг с един безпогрешен удар, после с още един; животното правеше чудновати скокове с шума на буря, която нарушаваше тишината на нощта. Яростта на акулата стигна сега своята върхна точка. Тя нападна буквално двамата рибари. Те правеха всичко, за да я избягнат, но не само от ярост, но и от лукавство животното започна да ги преследва, като се въртеше в кръг. Това трая часове. Акулата плуваше на повърхността, но щом я наближаваха, тя нападаше. Амаду бе повален. Лопатата се изплъзна от ръцете на Умар и изчезна в реката. Те се отклониха бавно към солената вода.

— Вземай въдицата, за да не ти избяга. Аз си нараних ръката.

Бяла светлина се яви на кръгозора. Нощта връщаше очертанията едно по едно.

Под светлината на газената лампа Изабела не можеше да си намери място. Тя не знаеше какво да прави. Да чете? Нямаше желание. Да спи? Само това вършеше. С вързани коси на конска опашка, тя обу панталони, облече мъжка риза и реши да излезе.

— Защо да не ида на кино? — си каза тя.

По наклона на пътя от Канде до Зигиншор фенерите, които бяха много нарядко, отразяваха нейната сянка напред, когато минаваше, и я запазваха след нея. Самичка по големия път, тя тананикаше песен. Киното там беше на открито, заградено с висок стобор. За да се влезе, трябваше да се мине под платното срещу издигнатата прожекционна кабина.

Имаше две категории места: скамейки за туземците и столове за белите. Това разграничение се дължеше отчасти на разликата в цената. Неколцина туземци можеха обаче да си платят удоволствието за един стол, но се отказваха от чувство на солидарност и се настаняваха на същото място, като техните братя.

Когато седна на малко твърдия стол, редицата беше наполовина празна, но на Изабела се струваше, че позна човека от парахода, седнал до друг бял. Тоя бял се отмести и с нахален и насмешлив вид дойде до нея.

— Ще ми позволите ли, мадам Фай, да седна до вас?

— Не мога да ви забраня това!

Тя почувствува погледа на човека върху себе си и замълча.

— Забраняват ли ви да говорите с бранку? Като сънародници, каквито сме ние с вас, намирам, че не е много учтиво това. Но аз не хапя.

Без да отговори, тя извади цигара. Човекът се засуети, но Изабела не му обърна внимание, потърси в джебовете си и запали бавно цигарата си.

— Вие не искате дори огън от мене? — установи той полуусмихнат.

С ъгъла на окото си тя наблюдаваше тоя правилен и леден профил с „колониална“ брада, която му придаваше войнствен вид. Мъчно беше да се понесе неговият безочлив поглед. Най-сетне тя се нервира:

— Не бихте ли искали да си идете на мястото? Вашето присъствие ми пречи.

— По-тихо, хубавице. Тука всеки си е платил мястото.

— Вие ме отегчавате. Говоря ви на френски, нали?

— Аз мисля, че говорите на негърски.

С всички сили тя му залепи една плесница. Другите се обърнаха учудени. Тя не разбираше много ясно какво говореха черните около нея, разбра само „мадам“, което те повтаряха на своя език. Изабела знаеше, че това беше думата, с която я назоваваха.

— Какво се е случило? — каза развълнувано Гомис, който изтича към нея. — Казаха ми отвън, че ти...

Той не довърши и като се обърна към белия, му каза с презрение:

— Слушай, Жак, ако се научи мъжът ѝ, ще те насече на парчета... Глупак, ти мислиш, че всички са като Магдалина?

Другият не отговори, а стана и надменно си излезе.

Като искаше Изабела да забрави по-скоро тая сцена, Гомис ѝ каза:

— Видях те, като влизаше, но чаках Агбо и Агнеса... А, ето ги... Къде са вашите места? — попита той дошлите.

— Напред — каза момичето, млада, доста снажна негърка, която отговаряше на името Агнеса.

Гомис ги представи.

— Какво се е случило с вас, мадам Фай? — запита Агбо.

— Не познавах този тип...

— Нищо. Вие сте му ударили плесница, той я заслужава.

— Ако и вие имате такава лека ръка като вашия мъж, какво ли трябва да е у вас! — забеляза Агнеса.

Агнеса беше едно от малкото момичета, които се държаха свободно и не обръщаха внимание на нищо. Другарите ѝ, мъжете, се отнасяха с нея другарски, но се бояха от нейния остър език.

Младите хора седнаха и продължиха да разговарят.

— Знаете ли, че ние сме пътували заедно от Дакар до тука, но бяхме на палубата и беше невъзможно да се видим — каза Агбо.

— Дори вие?

— Разбира се, дори той, тъй като не е платил за кабина — каза с насмешка Агнеса.

— Извини я — усмихна се Гомис, — тя е винаги такава.

— А вашият мъж?
— На риба с чичо Амаду.
— Какъв къщовник, рядко го виждаш с приятели.

Изабела отвърна:

— А вие ще дойдете ли да ни видите в неделя?
— Покана ли е това?
— Да, Агнеса.
— Тогава ще дойда.
— Но ти трябва да идеш в Бутупа! — учуди се Агбо.
— Не. Промених решението си.

В тоя миг лампите угаснаха. Прегледът започна, после — документалният филм, и най-после — филмът. Един каубой, изстрели, опасни приключения, от които всеки път героят излизаше невредим. Любовникът накрая побеждаваше престъпниците и спечелваше любовта на своята любима в апотеоза на една последна целувка. Вечната съблазън на Запада...

Приятелите излязоха, като се разговаряха:

— Казват, че къщата ви е много хубава?

— Докторе, въпросът ви е нескромен — насмешливо забеляза Агнеса.

— Ужасно. Това момиче отваря уста само за да затваря устата на другите.

— Не искате ли още сега да се отбиете и да вземете малко от посещението в неделя? — предложи Изабела.

— Благодаря, имам много работа утре и вече е късно — извини се докторът.

— И това наричате работа! — Агнеса наподобя движенията на лекаря пред неговите болни; тя се престори: „Где те боли, малкото ми? За тебе ще трябва таблетка аспирин, а за другия...“ Не, но чуите го — продължи тя, като се засмя.

Те се надсмяха над дахомееца.

— Истински деца: когато не се виждат, се търсят, а когато се намерят, непрестанно се закачат. Ето че пристигнахме.

Те забелязаха само белия ламаринен покрив.

— Хайде... Лека нощ, Изабела. — Тръгвайте, мъже! — заповяда младото момиче.

— Лека нощ, Агнеса! Лека нощ на всички!

След няколко крачки те се обърнаха, загледани в къщата.

— Хайде, Агбо. В неделя ще имаш достатъчно време.

— Няма да оставят Фай на спокойствие. Ти видя как „те“ започват с неговата жена...

— Не се вълнувай... За жената не зная нищо. Но него не можеш лесно да настъпиш. Във всеки случай, той се е наредил добре. Ония, които тичат подир жените, не могат да направят като него! За него може да се каже само, че е истински мъж.

— Да не си влюбена в него?... Не е лош.

— Не е моят тип. Много е груб, въпреки че изглежда спокоен. Мнозина от нашите сънародници постъпиха като него. Оженени за бели и едва пристигнали, жените им ги напускат... Расата привлича расата...

— Това е животът.

— Хей, мъже, ние се разделяме тука — каза Агнеса и изчезна в нощта.

Първи петли пропяха и събудиха жените, които на свой ред заудряха с чукалата в делвите и бързите удари отекваха в ранната утрин. Кучетата лаеха все по-далече и по-далече. Пепелта в огнищата беше изстинала. Децата, много малки, за да стоят до късно, и много големи, за да спят до късно, събуждаха с плесници вместо с будилник. С такива любезности започваше всекидневният живот на негъра.

Те идеха отвсякъде, стичаха се към пазара. Така, някои пътуваха от среднощ, за да намерят добро място, други пристигаха с примитивна лодка. Някои бяха голи или покрити само отпред. И малко по-малко пазарът се изпълваше с хора от всички племена на страната. На едни зъбите бяха изпилени, като зъби на трион, със стригани глави или с плитки, напоени с мазнина. Цветът на кожата се менеше — от албинос с руси клепки до най-тъмно черна, като се мине през тъй наречения „португалец“, с цвета на теракота. Над пъстрите носии, шума на гласовете и смесицата на диалектите засияваха първите утринни лъчи.

Пазарът се намираше в центъра на града. Едната сграда от халите беше отредена за месо и риба, другата — за украшения и платове, дошли от Англия и Португалия, внесени от хавзасите^[4], неуморни търговци, или от бамбарасите^[5]. Между двете здания, на земята или на рогозки от рафия^[6], човек може да намери украсени кратуни, всички видове кожи, неизвестни корени, прахове за най-различни болести, плодове, яйца с различна големина, като се почне от кокошите и се стигне до щраусовите, без да се забравят и яйцата на крокодилите. Това напомняше Вавилонска кула; негърски форум. В тоя мравуняк, дето се смесваха хора и животни, виковете на търговците заглушаваха плача на децата и кучешкия лай.

Таксата за местата на пазара се събираше всеки ден, а това събуждаше лошото настроение на продавачите: да даваш пари толкова рано сутрин е лош знак. Изкуството да търгуваш тука играе първостепенна роля. Установени цени няма.

Обикновено, когато Изабела пристигаше на „мястото“, гдето продаваше нейният мъж, тя намираше там Умар. Между бащата и сина продаваха още други двама търговци. Изабела мина покрай своя свекър и го поздрави: „Добър ден, татко!“. Той продаваше риба на един кониади^[7] препасан само с една престилка отпред. Дали старият не чу, или не поиска да отговори, но той продължи да се пазари със своя клиент. Мястото на Умар беше празно. Единият от съседите му ѝ предложи столче. Той направи знак с ръка на младата жена да почака там... Без друго той би искал да даде повече обяснения за непривичното закъснение на Фай, но като не знаеше френски, усмихна се по възможност най-учтиво и се залови за своята работа. Изабела почака малко, после стана, тръгна, мина пак покрай Муса и тогава почувствува, че старият я следи с поглед.

— Топър тен, мадам — каза весело един глас зад нея.

— Ах, Сейна... Добър ден!

Момичето с движения ѝ даде да разбере да я почака. Затича се към баща си и след малко се върна. Тя говореше на Изабела, но думите ѝ оставаха неразбрани за бялата. Като видя, че няма да я разбере, Сейнабу я повлече за ръката. Те разгледаха пазара, дето навалицата беше по-голяма, и спряха.

Една кратуна с шарки, направени с горещо желязо, привлече вниманието на Изабела. Тя реши да я купи. Черната веднага започна да

се пазари.

— Стрино, колко продаваш тая кратуна?

— О, моето момиче, тая най-хубавата, тая хубавичката кратунчица, давам ти я за сто франка.

— Ох-о-о! Много скъпо, прекалено много скъпо! — и като каза това, Сейнабу грабна кратуната от ръцете на снаха си и я върна.

— Слушай, моето момиче, това не е за тебе, а за господарката ти. Хайде де, ако ние се ядем помежду си, то какво ще стане? Поискай й сто и петдесет и петдесетте вземи за себе си.

— Тя не ми е господарка, а моя жена... (В Африка жената на брата се смята като съпруга на всички братя или сестри).

— Тогава извинявай и кажи какво даваш.

Изабела гледаше как кратуната минава от ръцете на продавачката в ръцете на нейната зълва и следеше с очи дългия разговор на двете жени.

— Петдесет франка и плащам в брой — каза Сейнабу.

— Не, мое дете, остави я, ти не искаш да купиш. Тая сутрин — тя посочи народа — аз не я дадох за седемдесет и пет франка — каза тя обидено.

Те си тръгнаха, продавачката плю след тях, но после ги повика.

— Хайде, вземи я и ми дай осемдесет и пет франка!

— Петдесет!

Продавачката се замисли, преброи на пръсти и се намръщи, после почна да отстъпва:

— Дай ми шестдесет и пет франка. Аз мога да ти бъда майка, затова се съгласих да понеса тази загуба. Може да ти е лека ръката, че нищо не съм продала откакто съм дошла... Наистина ли е жена на твоя брат? — попита учудено продавачката.

— Щом аз ти го казвам!

— Вярвам ти. Ами тя нищо ли не разбира от това, което си говорим?

— Нищо.

— Горката — каза тя, като разглеждаше Изабела. — Каква е миличка. Ти можеш да й кажеш, че аз имам още по-хубави и ако иска, ще й ги продам... Горката — поде тя, — истина е, че всички ние сме братя!

Те платиха.

— Стрина... (Сейнабу посочи продавачката на Изабела).
Говори... говори много, много е дявол!

Когато те се върнаха, рибарите още не бяха дошли и Изабела се разтревожи. Тя не се решаваше да заговори на своя свекър. Изпитваше истински страх от него. Откакто бе дошла във Файен, тя не беше разменила други думи с него, освен когато пристигна. Изабела не знаеше причината, поради която тоя човек проявяваше такава враждебност към нея. Времето минаваше и нейните опасения за Фай растяха. „Какво да правя?“ — се питаше тя.

Като не можеше повече да мълчи, тя се обърна към стария?

— Умар?

Той наведе глава и направи движение, което значеше: „Нищо не зная“. Все пак беше необяснимо — мъже, отишли да ловят риба в благоприятно време и без никаква друга работа, да не могат да се върнат. А крокодилите? Разбира се, няма да е за първи път. Но не биваше да се мисли за това... От понтоната погледите на всички бяха устремени към тесния вход на залива. Научили се бяха, че рибари не са се завърнали и мълчанието — повече от обясненията — изразяваше солидарността на всички. Никакъв знак на кръгозора. Пазарът сякаш замря. Само вятърът глухо стенеше.

Други бяха дошли да увеличат редиците на първите пристигнали. Някои бяха насядали по гредите, с крака, увиснали над водата. Оптимизмът, свойствен за това място и за тоя час, отстъпи тогава на страха на суеверните хора. Сред тълпата Изабела запали цигара, за да скрие вълнението си, но безпокойство притискаше гърлото ѝ. Тя се уедини на края на пристанището до един парапет, устремил с цялото си внимание поглед към светналия кръгзор.

Десет равномерни удара се разнесоха от близката църква. Като видяха, че времето минаваше, те образуваха спасителна команда. Муса и няколко души грабнаха лодки. В това време тълпата посочи една черна точка в устието на реката. Скоро след това се забеляза човек в лодката. Но духовете се смутиха отново, като разпознаха Амаду, с ръка до лакътя обвита в лиани, прострян до гиганта на морето, който го надминаваше с дългия си нос!

Един любопитен по невнимание падна във водата и това предизвика общ смях.

Старият Муса помогна на своя брат да излезе от лодката и даде разпореждания на сина си.

— Какво се случи с вас? — запита Изабела, като си пробиваше път с лакти, за да се доближи до своя мъж.

— Акула... Имаш ли лула?

С няколко думи той ѝ разказа тяхното приключение, като се смееше с всичките си зъби и излагаше акулата като трофей на площада. Подробностите се предаваха от уста на уста.

През тълпата Умар се добра до своето място за продажба. Изабела се опираше на него, като търсеше ръката му. Внезапно, докато тя се канеше да седне, един глас я накара да изтръпне.

— Моите почитания, мадам!

Като вдигна глава, тя отначало забеляза сандалите, после космите на голите крака, къси гащета с цвят каки, колониална риза и бяла каска.

Фай позна Раул, своя противник от парахода. Той стисна челюсти, вените на челото му се подуха, сви пестник, но се овладя.

— Имах поръчение за вас от Жак, може би името не ви говори нищо? Белият, с когото бяхте вчера на кино; той се интересува от вас и когато се увлече по някоя, отива до крайност... В същност той не е лош, знаете ли?

Той каза всичко това с меден глас.

Устните на Изабела затрепериха. Умар сложи ръка върху рамото на жена си с движение, забелязано от управителя на Козоно, който продължи, като се обърна направо към Фай:

— Мисля, че се познаваме, младежо. Ти рядко се явяваш в града, но днес аз не съм дошъл за тебе... Все пак, взел съм те на око, не бой се.

Цялата му омраза светеше в очите, но, като хамелеон, чертите му веднага се отпуснаха.

Фай се приближи.

— Слушай добре какво ще ти кажа... Хора като тебе са вредни за черните, но те са още по-вредни за хората от своята раса. Следният път ще те накарам да си глътнеш езика. И те уверявам, че ще те застава да си затвориш устата. Що се отнася до нея, аз не ти казвам нищо, тя е тука, нали? Отвращавам се, когато един човек пада толкова низко. А за това, което търсиш, ела утре.

— Ти говориш за продажба? Колко струва?

— На тебе да продам! Предпочитам да се развали!

Белият вдигна рамене презрително.

— Жалко, ти би получил добра цена.

И той си отиде.

Сякаш нищо не беше се случило, Фай тръгна към една млада негърка, която продаваше сламени шапки, избра една и я донесе на жена си.

— Вземи. Не мисли, че вече си свикнала със слънцето.

— Ти повярва ли това, което той каза за оня тип?

— Не.

— Защо са толкова лоши?

— Те искат да ме унижават, да ме доведат до крайност, за да стана втори път тяхна жертва. Защото... първо, аз нямам право да живея, да чувствавам нещата, да ги обичам, да си намеря място под слънцето. Те не искат да премина своите граници, и ако им се противопоставя, ще направят всичко, за да се отърват от мене... И после, те не могат да търпят негър да се ожени за бяла. Това значи да се подиграваш с техните закони...

Като се поуспокои, той млъкна, а Изабела не отговори нищо.

След като се закри пазара, те отидоха на гости във Файен. Стенания на вълни идеха от тъмната стая; плачът на жените придаваше зловещ тон на молитвата.

Старият Муса повика сина си да влезе в стаята му. Той четеше корана на една рогозка. Старият почака малко, преди да каже:

— Твоята жена беше на пазара и не ме поздрави. Не мислиш ли, че постъпи лошо!

— Тя ми каза обратното.

— А, значи аз съм лъжец?

Умар не знаеше какво да отговори. В Африка на бащата не се противоречи и все пак той беше уверен, че Изабела не го беше излъгала.

— Ти знаеш, че тя не казва истината. Всички бели са такива. Повярвай ми, синко, аз ги познавам преди тебе! Техните думи не струват ни лула тютюн...

Тоя разговор ставаше неприятен за Фай. Той се сърдеше на баща си и гледаше по-скоро да свърши. Но най-много го измъчваше, че Муса можеше да му каже всичко, което минаваше през ума му, докато той беше длъжен да се съгласява.

Фай напусна баща си с облекчение и отиде при Изабела, седнала на масата с майка му.

— Какво каза баща ти? — попита Рокайа.

— Говори ми за бога — отговори Умар замислен, като се почеса по тила.

— Знаеш, че той има право. Ти си роден с вяра и беше отгледан с повелите на корана. Знаеш да го четеш толкова добре, колкото книгата на тубабите, но никога твоето чело не е докосвало земята... Ако умреш утре, какво ще правиш, сине мой? Младостта не е вечна.

— Мамо, кой ти каза, че не се моля?

— Ти се молиш да, когато някой умре... Не желая да се молиш за мене.

— О... Нямам намерение още да се моля за тебе! — и той прегърна Рокайа през раменете.

— Кучи сине — измърмори тя, — какво съм направила на добрия бог, че ми даде куче...

— Не съм ли добър син?

— А сега какво ще правиш? — отклони тя въпроса. — Ще работиш ли в канцелария?

— Не — каза той. — Ще се отдам на земеделие.

— Какво? — тя беше смаяна... — Никога не е имало земеделци в моето семейство, нито в семейството на твоя баща, нито в семейството на бащата на твоя баща...

— Отсега нататък няма да можеш вече да го казваш.

— Боже, боже, боже мой! — завайка се Рокайа, като прекара ръце по лицето си... — А твоят чичо? Самичък ли ще остане? Но той не е съвсем добре.

— Мамо, това не е трудно да се уреди. Направих необходимото... Какво каза Масире?

— Аз те моля най-напред да казваш татко Масире!

Пред тая враждебност, която не отслабваше, Умар каза на Изабела да си вървят. Като ги видя, че тръгват, Рокайа извика:

— Кучи сине, върви си, върви си!

Те се засмяха и се изгубиха към палмите.

— Какво ти каза майка ми? — попита Фай жена си. — Разбра ли я?

— Не много... Бог, коранът...

— Да — каза той. — Баща ми би желал да станеш мюсюлманка.

Настъпи мълчание.

— А ти — попита тя, — какво мислиш?

— Да ти кажа право, това не ме ласкае и после не познаваш корана...

— Мога да го изуча — каза тя.

— Знаеш ли, че ще имам право на четири жени?

— Ах, да? Само това липсваше... Но кажи, преди правеше ли молитви?

— Още в сражението се убедих, че това са празни работи. Имаше момчета, които не пропускаха нито една молитва, и всички загинаха...

— Твоите родители — каза Изабела — ще помислят, че аз съм виновна.

— Ти няма да живееш с тях и всъщност аз мисля, че между нас тоя въпрос е уреден.

— Наистина.

— Тогава да се пазим само от злото и нека бог ни помага да се очистим от него...

Отново настъпи мълчание между тях; Умар беше замислен.

— Ти и аз — каза най-сетне Умар — сме получили различно възпитание, така противоположно, както цвета на нашата кожа. Само едно двусмислие е достатъчно да разруши нашия съвместен живот. Мисли винаги, че ние живеем между два свята, между деня и нощта. Нито черен, нито бял би могъл да си представи, че ние можем да се разбираме. Ти видя как бях посрещнат дори у нас, дори в моето семейство? А когато за първи път видях твоята майка, след пет месеца от нашето запознанство, помниш ли как беше наранена моята гордост? Земята не беше толкова дълбока, за да ме погълне тогава. За щастие, баща ти беше по-разбран.

— А пък аз не мога да кажа и това!...

— Наистина — каза Фай. — Но сега ние имаме свой дом. Да ги забравим.

Без да усетят, те пристигнаха в Палмерията.

-
- [1] Област в Западна Африка, на юг от Сан Доминго. ↑
- [2] Жълта глина, която се използва за строеж, като се примесва с плява. ↑
- [3] Въже от сурова палма. ↑
- [4] Етническа група. ↑
- [5] Етническа група. ↑
- [6] Вид палма, от влакната на която правят рогозки и груби тъкани. ↑
- [7] Етническа група. ↑

ВТОРА ЧАСТ

I

Според пресмятанията на Умар, настъпването на дъждовния сезон беше въпрос на дни. Само отделни въздушни течения, наситени с влага, се носеха в пространството. Облаците не се движеха. Младият човек продължаваше дългите си обиколки през саваната. Винаги бос, той вървеше, като стъпваше по земята с цялото си ходило. Беязал беше всички дървета около Палмерията. Съседните номади се питаха дали синът на рибаря не е полудял. Тия скитания в саваната учудваха. Разказваха, че не един път са го сварвали да говори сам на себе си. Но той се опиваше от природата и никога не ѝ се насищаше. В тая страна неговите очи бяха видели светлината; той знаеше, че е излязъл от тая пръст, която беше негова. Кожата му беше напоена с нейната сладост. Още от детинство той се триеше с нея от главата до петите. Ах, как обичаше той земята, тая земя, неговата земя, колко му беше скъпа! Той дори я ревнуваше! Сравняваше я с жена — любеща и любима. Представяше си дърветата като нейна коса, земята — нейна плът; камъните — нейни кости; реките — нейна кръв; изворите — нейни очи; устата ѝ — зрял плод; гърдите ѝ — хълмовете. Той си представяше ръце, невидими мускули, които се защитаваха, отдръпваха се и се сключваха. Гората беше нейното тайнствено руно, нейните колене, нейната сила и слабост, а нейният глас беше вятърът, гърмът и сладкият шепот на нощта.

Тя беше добра майка и храбра жена. Но понякога се бунтува, защото обича грубостта на честите удари на малката конко^[1].

Така Умар правеше първите стъпки в селския живот. Дните, седмиците нямаха значение сега, само годишните времена определяха неговото съществуване. И Умар щеше да продължи своето скитане из саваната, ако не беше си спомнил, че Изабела тъкмо беше поканила приятелите.

— Ах, ето те, скитнико! — му извика тя, като го забеляза. — Оставяш цялата работа на мене... Ленивецо... Виж, написах на старите — добави тя, когато мъжът ѝ се прибра.

Изабела изчезна в кухнята, като му тикна писмото в ръцете.

Зигиншор, ...

Мили мои родители,

Не съм забравила обещанието, което дадох преди да тръгна. В същност, ако не съм ви писала много често, поне ви изпратих куп каблограми. Не се безпокойте, аз съм здрава и Големият също.

При пристигането си останахме само една нощ в къщата на неговия баща, после два месеца бяхме на палатка. Умар работеше упорито и аз му помагах, колкото можех. С пот на челото ние си построихме нашия дом, на един етаж, с веранда, целия от пото-пото, за да употребя тукашния израз, ще рече някаква смес от кал и плява. Постройката предизвика не малко разпавии, и най-последно ние си направихме отстъпки: аз се заех с приземния етаж, гдето е кухнята, а той, моят повелител и господар, се зае с етаж и покрива.

Ето ме казаманка, за което не съжалявам. Нашата къща е до един ручей; от прозорците се виждат дървета, а при пълнолуние се забелязва голямата река, която блести.

Тъй като имам малко свободно време преди да дойдат нашите гости, аз ще ви пиша за родителите на моя мъж. Бащата на Умар има три жени, от които първата е моята свекърва: тя е странна жена, известна с това, че е малко ясновидка. Ние си говорим рядко и почти никак с неговия баща, който е един вид проповедник в джамията.

С пристигането си още аз не бях желана и това продължава. Искам да не трае дълго и сега не доверявам на Умар своите тревоги. Онова, което затруднява работата, е, че до сега аз можах да схвана само няколко изречения от техните многобройни говори. От друга страна, родителите на Големия не одобряват поведението на своя син: първо, защото се е оженил за бяла, а после, защото вече не споделя тяхното схващане за племето. Тука семейството играе голяма роля. Всичко е общо, никой няма нищо свое, а когато човек дава, дава с мисълта, че ако утре стане нужда да го вземе, би могъл да направи това.

Най-сетне, мисля, че има и трета причина, загдето не съм много добре приета: нашите две страни не са напълно независими. Ще ви препиша една мисъл, която току-що прочетох в книгата на един китаец, името на когото забравих, от която ясно ще разберете какво искам да кажа: „В страните, които са под чуждо владичество, личностите губят постепенно своята творческа мощ и от поколение на поколение тяхната енергия намалява“. Аз не зная ще ме разберат ли един ден тука, но засега се стремя да опозная расата на моя мъж. Споделям неговите мъки, но и неговия оптимизъм.

Знаете ли, мои мили родители, има голяма разлика между черните, за които ни говорят в училище или които виждаме в нашите спектакли, и тия, които живеят тука. Много често ние приемаме приятели, почти всички младежи, и от тях аз забелязвам промените, които стават в тоя миг. Безгрижният и безделен негър, който не мисли за утрешния ден, е на път да изчезне малко по малко, както изчезват старите. Младежта изглежда по-добре вижда накъде иска да върви. Не зная дали добре се изразих, за да ме разберете, но това е нещо, което аз почвам да усещам.

Впрочем тука всичко върви добре. Много бих искала да можете да дойдете, за да прекарате един-два месеца с нас. Чакам да пишете малко по-често. Пак така ли е скъп животът в Париж? В това отношение тука е истински рай.

Какво прави Луиза? Ходи ли често на бал? Умар има сестра от друга майка, която е на нейната възраст и се нарича Сейнабу.

Тука има една истинска напаст — комарите. Въпреки мрежената завеса, те ни хапят. Направете нещо за нас, като ни изпратите някакво средство против тия мръсни насекоми. Целуваме ви.

Г-жа Умар Фай

Рут дьо Канде — Палмерия

Докато той четеше, Изабела дойде да седне до него на дивана. Умар сложи писмото в плика, запечата го и се изтегна.

— Ти никога не си ми говорила за своите опасения.
— Не исках да ти причинявам мъка.
— Не е ли това липса на доверие?
— Не говори така! — възрази Изабела, като се възпротиви. —
Извини ме, ако не съм постъпила добре, но не се съмнявай в моите
чувства.
Фай не обичаше нежностите; той й каза весело:
— Твоите гости ще дойдат. Трябва да се приготвя?

Като пълзеше по гладкия небосклон, парата на облаците
добиваше цвета на индиго в сапунена вода. Много далече, над гората,
една висока пламнала преграда хвърляше лимоненожълти стрели в
ярко кървавия кръгзор.

Тая неделя почти цялата младеж беше дошла в Палмерията.
Повечето бяха облечени празнично, с изключение на Мбуп и Сек
Диенг; Агнеса, с пъстра рокля, беше довела две привлекателни
момичета.

Насядали бяха кой където намери — едни на столове, други на
стъпалата на стълбата в салона. Чашите минаваха от ръка в ръка,
Изабела, облечена в шотландска пола и блуза, черпеше с оризови
сладкиши. Седнал на най-горното стъпало, Диан стоеше над всички и
говореше като познавач:

— Чуйте, драги приятели, няма нищо по-хубаво, нищо по-
приятно в неделя следобед от компанията на хубави момичета. Но
което е истина, истина е, за жената се съди по гозбите... Днешната
вечер ми напомня моя Сен Луи в Сенегал, люлка на африканската
цивилизация. Изкуството да посрещаш гости там е единствената грижа
на жените... Не се чудете, че Лоти^[2] остана там повече, отколкото
трябваше... Не е ли така, хубавице? — попита той момичето, седнало
на канапето, над което се намираще стъпалото, гдето той стоеше.

— Аз нищо не зная за това — отговори тя свенливо.

— Не му отговаряй вече нищо, Розалина. Той започва опити за
сближение — намеси се Агнеса.

— Благодаря, сестро, че улеснихте работата ми.

— Кажете, господин Фай...

— Докторе, не можем ли помежду си да минем без „господине“?...

— Виждам — каза той спокойно, като си сложи краката един върху друг, — ти си от ония, които казват, че учтивостта е основа на лицемерието.

— Може би е вярно — каза Фай.

Изабела бутна с лакът мъжа си, като помисли, че той е обидил Агбо.

— Извинете моя мъж, докторе. Навярно не сте се разбрали добре?

— Аз съм на неговото мнение — отговори Агбо, като отпи бавно от чашата си.

В този миг един бял влезе в салона. Агбо стана и го представи: „Жозеф, специалист по колониалните болести“. Някакъв хлад скова събеседниците. Новодошлият се уплаши, че е станал причина за това. Фай взе думата:

— Доктор Жозеф, къде сте завършили?

— В Париж, в болницата Сен Луи, после една година в Марсилия, във Фаро^[3]. Познавате ли Марсилия?

— Не.

— Изглежда, че е град на скитници и бандити. Много от нашите сънародници не са гледани с добро око там — каза един млад негър разпалено.

— Спомни си тая поговорка, момчето ми: „Вятърът, който отнася листата в пропастите, никога не ги изважда оттам“ — каза учителят, който още не беше се обадил.

Агнеса отговори замислено:

— Аз имам вуйчо, който живее там от години: той пише често на майка ми. Женен е и е баща на три деца... Ах — въздъхна тя с надежда, — как искам да ида във Франция!

Учителят почна да декламира:

*Защо дете, защо дете щастливо,
напускаш своя чуден роден край
за тия многолюдни градове,
страданието, дете те очаква?*

*На уличници ли се поверяваш
и се прощаваш с нощни баобаби?
Тук в жегата разголена си ти,
а там в снега ще зъзнеш вледенена —
и звуците на нашите там-тами,
и нашият безгрижен смях —
не ще достигат твоя нежен слух.
Корсет, за да притиска твойто тяло,
ще трябва да изпросваш своя хляб,
парфюма на плътта си да продаваш,
с мечтателно око да виждаш само,
през прах и дим, вековните гори.*

Овациите бяха сърдечни: трогнат, учителят стана и почна да се покланя ниско, а това не подходеше на неговия груб и недодялан вид. Той мечтаеше да иде на театър, поне само веднъж, за да види Ромео и Жулиета. Сек знаеше, че стиховете, които току-що рецитира, не бяха от него.

— И аз мога да рецитирам стихове, и по-хубави — каза потомъкът на маврите.

— Ние слушаме — добави Гомис след малко.

— Агнеса, ти стой мирно или иди се разходи.

— Той ще говори глупости. Това е единственото нещо, което знае да прави!

— Благодаря — каза той важно. И започна: — „Истина ли е или не е истина, защото е много мъчно да ви го потвърдя, това се случи в Сенегал, или може би в Нигерия, в Судан и защо не в Брега на Слоновата кост?...“

— Казвай, за бога! Без маймунство! — извика Мбуп.

— Ето моят секретар полудя, и тъй...

— „В началото на колонизацията една двойка бели се сприятелила с един черен. Месеци и години минавали и техните взаимни чувства укрепвали. Уви, един ден това ще се случи с всички...“

Диан направи пауза и бръкна в джебовете си.

— Кой ще ми даде една? Една жълта, разбира се.

— Ето, братко — каза Фай.

— Благодаря, шурей, ще се ожения за сестра ти.

— За една цигара? Сейна не е скъпа — измърмори Агнеса.

— Една минута!... Продължавам. Докъде бях? Ах, да. „И тъй, това ще се случи с всички, казах, колонистът умира, жената е много натъжена, черният също. След няколко дена почтената жена дава пари на нашия герой да купи венец и да го сложи на гроба на нейния съпруг. На другия ден тя щяла да припадне, като го видяла да иде с венец на шията.

— Не разбра ли, че трябваше да го сложиш на гроба? — каза тя.

Той я загледал учудено и правел движения, които вдовицата не разбираше. Най-сетне казал:

— Има цветя там върху господина.

И той посочил с пръст стомаха си.“

— Винаги ли имаш такива мисли? — попита раздразнен африканският лекар.

— Не е ли прилична моята историйка?

— Не — отговори Агнеса. — Аз казах още в началото, че той не знае нищо хубаво!

— Най-сетне да кажем, че проявява духовитост!

Всяка неделя те си даваха среща в Палмерията, понякога дори и някоя вечер през седмицата. Площадът без тях беше пуст. Те намираха у Фай ниангкатанг^[4] или демпетинг^[5], които „мадам“ любезно им поднасяше.

Голямата горещина, която задушаваше, сякаш се сгъстяваше около хората и човек изпитваше чувството, че е намазан като с лепило от пот, която се натрупваше под мишниците, около шията и се стичаше бавно по цялото тяло.

Тъмен облак помрачи изтока и се надвеси над града. Той закри постепенно небето и стигна червения кръг образуван от слънцето. Къщите придобиха отново своя истински цвят на сива пръст и скоро всичко потъна в мрак. Внезапно от вятъра, който идеше от бруса, листата на дърветата зашумяха, високите палми леко се разлюляха и потните лица се освежиха.

Дошла от далечините на небето на зигзаг с голяма бързина, мълнията светна и се изгуби в дълбините на бездната. Гръмотевицата разтърси жилищата, земята затрепери. Както през миналите години, ураганът се приближаваше. Въздушното море подготвяше бурята. Огромни и тежки, въздушните вълни се развихряха, като събаряха и помитаха всичко по своя път. Гъвкавите дървета се превиваха, сякаш да направят церемонията по-тържествена. Чукането по вълнистата ламарина на покривите възвести дъжда.

От всички страни тичаха хора, за да се приберат по домовете си, животните се криеха зад оградите. Вятърът стихна. Чуваше се само бързото чукане на дъждовните капки, които приплескваха по земята, шепотът на високите върхове на дърветата, смесен с ниските ноти на кокосовите и на ветрилообразните палми, които ураганът блъскаше; към голямата оркестрация на бурята се примесваха радостните викове на децата, които ликуваха сред потоците. Циклонът се разпростря навсякъде. Предметите се въртяха в мрежата на дъжда. Човек не виждаше нищо пред себе си. За да върви напред, той трябваше да се свива на две.

Умар и неговата жена бяха затворили всичко в спалнята си. Завладян от своите мисли, той не изглеждаше смутен от адския трясък, който идеше отвън, но погледът на „мадам“ издаваше почуда и известен страх, докато тя крадешком наблюдаваше между двете крила на прозореца.

— Дъждът няма да спре!

— Страхувам се — каза тя.

Той се обърна, за да я успокои:

— Ела насам, защото той няма да спре цял ден и цяла нощ.

— А часът е само три — въздъхна тя.

— Имам една идея, да вземем душ?

— Под дъжда?

— Не. Под покрива — каза той подигравателно.

— Хайде.

Съблечени, те застанаха под дъжда, като се пръскаха с вода също като деца. Лудориите им продължиха доста дълго. Внезапно „това“ премина техния тесен кръг на видимост, гърмът разтърси къщата, ураганът блъсна прозорците, опита се да събори къщата, като отекваше така, сякаш се откъртваха от някоя планина тонове и тонове руда.

Всеки удар беше толкова силен, че не можеше да се разбере как такова прозрачно нещо като водата може да крие такава сила. Вятърът се издигаше на голяма височина, за да врхлети върху земята с целия си устрем. От прага на вратата Умар се възхищаваше на развихрената природа. Изабела, от която се стичаше вода, се присъедини към него. Докато те се изтриваха, вятърът се втурна в къщата и разтърси стените. Фай тласна бързо жена си навътре и затвори със сила вратата. Тогава вятърът разклати вратата.

— Ако къщата ни не се събори, ние ще бъдем щастливи.

Бурята все повече и повече се усилваше. Ударите по покривите ставаха все по-силни и се повтаряха най-равномерно. Невидими пръсти, неуловими като етера и твърди като стомана, търсеха пукнатини или цепнатини, за да продължат започнатото дело и да ги превърнат в широки отвори. Тук-там вятърът проникваше под ламаринените листове и ги изтръгваше като сламки, за да ги завърти после като хартиени листа, които хвърляше с трясък по дърветата или по пътеката.

После настъпи нощта — черна нощ, населена с възбудени сенки и с изплашени викове, когато в мрачината вятърът все тъй ядно бушуваше от горе на долу. Гръмотевиците след светкавиците ставаха все по-силни. Бунтът на стихията правеше нощта злоеща.

— Никога не съм виждала такова време!

— Това не е нищо, не е още истинска голяма буря.

— О! Ти винаги преувеличаваш!

Мрежената завеса, която обгръщаше леглото, ги закриваше. Единствена слабата светлина на газената лампа, с много свит фитил, осветяваше стаята. Дим от цигара излизаше изпод завесата.

— Дай ми угарката!

— Спомняш ли си, когато казваше, че дъждът във Франция е само прелюдия на дъжда в Африка?

— Дай ми угарката! — повтори той.

— Нетърпелив си! Почакай малко или вземи друга.

— Няма вече.

— Имам в чантата си, иди потърси.

— Ах, там ли ги криеш, а!

— Ето угарката, ето угарката, животно, дивак, канибал!

Краят на нощта не можеше да се опише. Бурята властвуваше като господар; като се вмъкваше в някоя къща през счупената врата, тя бушуваше, докато покривът изхвъркне като перо. Отвличаше всичко, дори сламените къщи, като оставяше след себе си само нещастни бедняци без подслон, за които настъпваха безкрайно тежки часове.

Като се промъкна през бурята, слабата светлина възвести зората. Един час преди да се съмне, настъпи затишие. Това стана тъй ненадейно, както ненадейно настъпи бурята, без предвестник. Ураганът достигна своята върхна точка и изведнъж сякаш спря. Като задъхан, вятърът утихна и остави на свое място тъжна пустош. Водага се оттичаше от наводнените места. Това беше отливът. Тя се прибираше бързо към реката, през жилищата, под корените на големите дървета или над дънерите, които забавяха нейния бесен бяг, като завличаше със себе си своята плячка от жалки отломки под завесата на мъглата.

Порот се стичаше с невероятна бързина. На повърхността му плуваха останки от всякакъв вид. Ямите, които ограждаха наклоните, бяха станали също корита на пенливите потоци, развихрени в бесен хаос. Реката, обикновено светлозелена, стана тъмножълта.

Слънцето смени бурята. Пеперудите и крилатите мравки вече хвърчаха, за най-голяма радост на децата, затънали в меката кал. Жените простираха бельото, измокрено от бурята, на онова, което беше останало от оградите.

Много рано Умар беше прегледал вече жилището.

— Помислих, че ураганът те е отвлякъл, виждах се вече вдовица — каза Изабела.

— О, негодница такава! Да те натупа човек няма да е лошо, ей така, сутрин.

Тя приготи закуската. Като закусваше, Фай каза:

— Сега трябва да свикваш да оставаш самичка тука. И друго нещо — не излизай без шапка. И после, не забравяй да пишеш на баща си и да изправиш младите растения.

— Да, господин Фай — отговори тя с подпрени лакти на масата.

— А ти не забравяй да се върнеш на обед и да донесеш цигари.

— Наистина, ти счупи всички рекорди! Трябват ти моите ризи, моите панталони, моите цигари, и още какво?

— Аз не съм егоистка, ти можеш да сложиш моите поли!

Той я подръпна за дългите коси, като й каза: „Довиждане“.

Навсякъде имаше локви вода, купища разпръснати нечистотии, които се простираха пред него. Файен беше отчасти разрушена. Всички бяха на крак, с изключение на чичо Амаду, чиято болка се беше влошила и който стенеше и молеше божествено милосърдие. Умар им помогна да изправят оградите, да поправят покривите.

— Синко, добре ли сте дома? — запита майка му, като цръкна голяма хрчка на мократа земя.

— Добре. Няма никакви повреди.

— А „мадам“?

— И тя е добре.

— Отдавна не сме имали такъв дъжд. Препоръчвам ти вече да не ходиш на баня. В съня си видях зли духове.

— Какво искаш да правя, щом е удобно на твоите духове да скитат...

— Ти не си бял.

— Съгласен съм... — Той я погледна, после след миг добави: — Майко, трябват ми много пари.

— Защо?

— За моите селски работи.

— Защо искаш да ставаш земеделец? Не само че не живееш вече тук, но сега искаш и да ореш, смешно!

— Но това е за тебе, за всички.

— Ако чакахме само тебе, за да ядем, щяхме да умрем от глад. Ти не разбираш нищо от земя!

— Наистина, от земя нищо не разбирам, трябва да се науча.

— Баща ти, дядо ти — всички бяха рибари, а ти, тубабът, искаш да ставаш земеделец? Нищо не разбирам.

— Това е истина!

— Кажу на майка си, че лъже! Ти си образован, ти не искаш да се мърсиш с нашето ядене!

— Благодаря, майко, аз не искам вече твоите пари.

— Ето, ти мислиш, че лъжа и после се сърдиш; решително, всичко, което говоря, не ти се харесва. Понякога се питам, не искаш ли да станеш бял?

— До утре, майко. Ще видя баща си на пазара; той поне не казва нищо.

Умар познаваше майка си, той знаеше, че за да получи нещо от нея, трябваше най-напред да я изкара из търпение и после да изтръгне гневните думи, кацнали на нейните устни.

Седнала на делвата, тя го повика:

— Умар, върни се: по-добре да бях те удушила, когато те родих. Ако го сторя сега, тубабите като тебе ще ме затворят. Колко искаш?

— Всичко, каквото имаш.

— Махай се, махай се, куче недно!

— Парите нямат корени, но растат в сърцето.

Той излезе; Рокайа затича подир него и го настигна. Тя вървеше наред с него, а Фай се преструваше, че не я вижда.

— Може би наговорих глупости — каза тя, — но това е защото между миналото и онова, което е сега, няма голяма разлика; не се ядосвай, ако не съм на себе си. За мене, разбираш ли, ти си останал моето малко момче. А когато беше в Тугйол и те чаках, до сърцето си имах товар, сякаш още те носех в утробата си. Сега, когато се завърна, аз не съм спокойна за тебе и за жена ти. Говорят много неща...

Мълчалив, тоя слушаше думите на майка си и шумоленето на престилката ѝ. Тя продължи:

— ... Може би моите жалби са неоснователни, аз тъй се безпокоя, че главата ми се върти. Когато те виждам, както сега, искам да тръгна след тебе, а когато ти се изгубиш от погледа ми, сърцето ми спира. Вече не разсъждавам и не мога нищо да направя. Казвам си: „Ако дойде да ти каже, че се връща в страната на тубабите завинаги“... Ах, това ще бъде моята смърт! Господ знае, че не мразя своята „мадам“, но моля те, ако един ден тя поиска да замине, остави я да си иде сама. Ти не изоставяй своята стара майка. Не ми остава да живея дълго време на тоя свят. Тя изглежда мила, своята „мадам“, но ние не говорим на един език. Разбира ли ме тя? Не се връщай там, не изоставяй своята стара майка...

— Няма да замина, майко, обещавам ти.

— Аз моля ангелите и великия пророк тая мисъл да не се загнезди в главата ти. Защото, малкото ми, ти си моето единствено богатство на земята.

— Не се страхувай за мене. Аз никога няма да лепна позора на твоето чело, не бива да обръщаш внимание на това, което се говори.

— Доволна съм, като чувам да го казваш — каза тя и го хвана за ръка, както някога при първите му стъпки. — Ела да идем при татко Гомис.

Старият Гомис беше техен доверен човек. Като ги видя, че влизат в неговото дюкянче, той излезе да ги посрещне. Те се разбраха лесно. Отсега нататък Умар трябваше да дохожда тука в случай на нужда.

Фай се раздели с майка си, като ѝ обеща, че няма да прави нищо лошо. Той отиде да обиколи пазара, поздравявайки наляво и надясно, после, без определена цел, тръгна по продължението на кея. Три парахода бяха хвърлили там котва. Жени товареха един от трите парахода, който се намираше на края на вълнолома. Фай ги гледаше като работят. Това зрелище не беше ново за него, от детинство той беше го виждал. Все пак нещо го бодна в сърцето. Лошо, отвратително беше, че жени вършат такава работа! Фактът, че никой не реагираше при това положение на нещата, го измъчваше. Умар се чувствуваше отчасти отговорен за заспалото състояние на страната; той също не вършеше нищо.

Жените не изглеждаха нещастни: под тежестта на товара те вървяха една след друга в индийска нишка, чувалите с арахид^[6] изопваха мускулите на шията им, полуголите тела бяха потъмнели, потънали в пот, смесени с червен слой прах, който образуваше ивица около кръста. Имаше млади момичета с изваяни тела и стари жени с гърди, сплескани от кърпата. Те минаваха пред някакъв седнал мъж, който им даваше за всеки чувал по един жетон.

— Защо не си наел мъже? — попита го Умар.

Човекът вдигна глава да види кой говори с него. Без да отговори, той продължи да раздава жетони. Фай седна до него.

— Защо?...

— Това си е моя работа! — каза той на френски с тон, който не беше никак любезен... Но кой си ти?

— Кой съм аз? — се попита Умар учуден. — Аз съм човек като тебе. Ти имаш право, това съвсем не ме засяга.

— Тогава...

— Тогава аз ти казвам, че мъжете ще ти работят по-добре от тия жени. Погледни това момиче, ако не е срамно; а тая старица, съвсем оплешивяла, може да е на възрастта на твоята майка, макар че е черна. Мислиш ли, че това става в Сирия?

— Бъди вежлив, ако не искаш да съжаляваш. Преди всичко аз не съм сириец.

— Ти си сириец, както аз съм негър от главата до петите. Между нас да си остане, ако ти говоря така, то е за да тръгнат твоите работи по-добре. Няма много време откакто си пристигнал от своята родина. Нито един сириец не се занимава с твоя занаят, аз ги познавам всичките.

Другият не отговори. Той се задоволи да поразгледа Фай, изненадан от неговия език, спокоен и в същото време суров. Умар се загледа в девойката, която водеше стадото. Тя пееше, както пеят угнетените. Животът им ги е научил да пеят, за да измамят действителността. Тия жени пееха в хор, както се задушава ридание, за да не чувствуват умората. Те пееха, както се пее при обрязване, и това беше песен, която не изразява радост, а мъка. Тя започваше оттам, откъдето свършваше, защото vyplътяваше нищетата... А тяхната нищета не свършваше никога.

Като не можеше да остане безкрайно дълго да гледа момичето, Умар го повика. Те дълго разговаряха. Надзирателят се разсърди.

— Слушай драги — каза Фай, — тя няма да работи вече за тебе, ето жетоните — прибави той енергично.

— Отива ли си? Добре, тя няма да получи пари, докато параходът не се натовари за тръгване.

— Ще чакам до довечера.

Жените се бяха събрали около тях и гледаха учудено. В тоя миг един човек се приближи и се осведоми за спирането на работата и за причините:

— Защо негърките не искат вече да работят?

— Ето тоя тип, капитане, ми взе най-добрата между тях.

— Ей ти, ела тука! — извика капитанът, като се обърна към Фай.

— Боско, донеси ми камшика, той ще види кой заповядва тук!

Умар не се съмняваше, че ще го бият; въоръжен със своя камшик, капитанът се приближи до него.

— Защо си спрял моята работа?

— За да говориш с мене ли си взел своята котешка опашка?

— Я гледай, ти говориш френски?... Елате да видите, има един негър, който говори като нас... Вижте тая муцуна...

И той го удари с камшика в лицето.

Фай вдигна двете си ръце към лицето — там, гдето ремъкът го беше разкървавил. Той получи още един удар в гърба, последван от друг удар с крак. Екипажът се смееше неудържимо. Капитанът се обърна към докерите, които бързаха да вземат пак товара си.

— Сега, слушайте вие, останалите, ако днес не се свърти товаренето, на никого няма да платя. А тебе, маймуно, избягала от зоологическата градина, да не те виждам вече тука!...

Но той нямаше време да довърши изречението си: две ръце го хванаха за яката. Той побледня. Фай го запокити на дъските. Едва се беше изправил, когато един пестник се стовари в тила му, а един ритник — в лицето му. Кръвта бликна. Тълпата се оттегли към понтона, окървавеният бял им вдъхваше страх. Моряците дойдоха на помощ на своя началник и Фай отстъпи. На понтона имаше една кабина, той се опря на нея. Дървената преграда, която беше закрепена там, се поддаде, той я грабна и я стовари върху първия от нападателите.

— Убийте тоя негър! — ревеше капитанът, потънал в кръв.

Но той не смееше вече да се приближи. Начинът, по който Фай държеше дървото, показваше, че умее да си служи с него. Друг, поздрав моряк, опита щастieto си. Той нападна. Фай се отскубна ловко, като избягваше да излага гърба си на глутницата. Той удари силно лявото рамо на своя противник, който загуби равновесие; поднови удара върху дясното рамо — тогава човекът се изтегна в целия си ръст. Умар победоносно сложи крака си — обут, поради дъжда в навечерието, в обуца — върху главата на поваления човек. Викове и ура се раздадоха от тълпата, събрана край брега на морето.

— Хвърли тоягата си, или ще те застрелям! — заповяда капитанът, на когото бяха донесли револвер... — Хвърли я!...

При вида на оръжието любопитните се бяха смълчали. Чуваха се шараните, които под кабината лапаха нечистотиите, отнесени от течението. Смъртно мълчание се беше спуснало на кея. Очите на Фай, налети с кръв, придобиха страшно червен цвят, вените на челото и на

слепите му очи се подуха. Всичко това трая само една секунда. Чу се изстрел, куршумът парна бедрото. Тогава започна не вече разправия, а истински бой: оръжието и неговият собственик бяха във водата, моряците бягаха към парахода, докато туземците им подхвърляха най-груби обиди на своя език. Умар ги преследваше с вдигната тояга. Той не чуваше вече, не мислеше, не знаеше дори защо удря така. Пот го обливаше и кръвта, която течеше от раната му, се смесваше с потта. Екипажът се върна, въоръжен с тояги, и битката започна отново. Със своите грамадни ръце черният въртеше тоягата над главите им на широки кръгове. В момента, когато почувствува, че отслабва, той чу шум от стъпки на тичащи хора: комисарят, предизвестен на пазара, пристигна със своите полицаи. Той извика:

— Арестувайте всички и вървете подир мене! Тръгвайте бързо, в комисарството!

Но капитанът на парахода, още цял измокрен и в кърви, отказа:

— Трябва да тикнете в затвора тая маймуна! Той предизвика скандала. Чудя се, защо ги учат тия диваци!

— Тикни ме в затвора, мръсна свиня! — изкрещя Фай в лицето му.

— Стига! — извика представителят на реда.

— Какво има? — запита младият Гомис, като пристигна задъхан.

— Какво се е случило?

— Нищо, свърши се — отговори Фай.

— Ти си в кърви, приятелю, а казваш нищо?

— Ти не се меси — каза комисарят.

— Не те питам за нищо — възрази Гомис.

— Тая вечер заминавам за Каолак — каза капитанът. — Тикнете го в затвора за два месеца, докато се върна.

— Вярваш ли това? Мина онова време, когато затваряха негрите без съд! — извика отново Гомис.

— Престани, Гомис, и мисли какво говориш! — изрева комисарят, който започваше да губи търпение.

— Добре, Гомис — каза Фай.

И като се обърна към представителя на реда, добави:

— Струва ми се, че тия господа още не са взели решение. Отивам да се поизчистя, а те ще направят каквото поискат.

Като разбра, че черните не ще се подчинят на комисаря, екипажът се прибра в парахода.

— Ти ставаш опасен за обществения ред, Фай. Следния път можеш да бъдеш уверен, че ще те тикна в затвора.

— Обществен ред!... Ето една хубава дума тука! — възкликна Умар.

Гомис и Фай си пробиха път през тълпата и към Умар се протегнаха ръце в знак на признателност. Младото момиче ги последва.

— Като си помислиш, че заради нея едва ли не останах тука! — каза Фай. — И добави: — Качи се при нас.

Старата кола на Гомис ги отведе в Палмерията. По пътя Умар изгуби съзнание. Изпратиха да потърсят африканския лекар, който дойде, придружен от Жозеф. Новината бързо се разнесе във всички квартали и старата Рокайа пристигна веднага след двамата мъже. Тя не беше много доволна, че за нейния „малък“ се грижат „доктори“ и Гомис трябваше да оправя положението, като ѝ обясняваше, че не е могъл да постъпи иначе. Изабела не знаеше какво да каже и я покани в стаята. Фай спеше. Кървавите петна по кожата на пода бяха още съвсем пресни.

— Нищо особено. Трябва му спокойствие. Той е изгубил кръв, но ние му преляхме доста. Утре ще намина — каза Агбо. — Не му давайте да пие много често вода, по добре му направете пилешки бульон... Довиждане, мадам.

— Благодаря, докторе, довиждане, доктор Жозеф, и благодаря още веднъж.

Майката се приближи до леглото и се наведе над сина си. Тя взе ръката, която се подаваше от покривката, и пожела да види превръзката.

— Не, мамо — каза Изабела, като възпря ръката ѝ.

— Ного болен?

— Уморен е само, след три дена ще мине.

През цялото време, когато Умар лежеше, в къщата беше съвсем спокойно.

Тоя следобед Умар и Изабела бяха на верандата. Той бавно се люлееше в люлеещ стол; като милваше главата на Изабела, подпряна на неговото рамо, ръцете му се движеха по двете плитки, които разделяха дългата ѝ мека коса.

Един глас наруши тяхната интимност.

— Виждам, че тука няма вече нужда от моите услуги.

— Добър ден, докторе.

— Добър ден на всички.

Агбо даде един лист тютюн на старата Рокайа, седнала настрана, после се приближи към Фай:

— Може ли да се види раната? Добре. Зараства. След два дена ще можеш да работиш. Мога ли да ви поверя нещо?

— ???

— За пръв път имам пациент вън от болницата.

— Не ви желая да имате други, поне тука.

— В училището аз винаги мечтаех да имам лекарски кабинет.

— Не бива да се отчайвате, Агбо.

— Ако всички са като майка Рокайа, прощавай, професия!...

— Приветствувам ви, народ на Казаманс!

Това весело възклицание идеше от Диан, влязъл неочаквано, придружен от Мбуп, Диенг и Тиам.

— Вижте! Ето тоя безумец! Вчера е гледал филм за античния Рим и цяла седмица ще се чувства римлянин, а като гледа каубойски филм, ще се чувства каубой, после ще играе на юначага...

Засмени, младежите помогнаха да се изнесат масите и столовете. Младата негърка, която Фай беше довел в Палмерията, им поднесе да пият. Тя се казваше Итилима и „мадам“ я беше облякла с пола и с лилава блуза.

— Братко, друг път, когато искаш да се биеш, съобщи ми. Ние двамата...

— Не, Диан, то се свърши, да не говорим вече за това. Беше съвсем случайно.

— Най-сетне, ето те защитник на слабите и угнетените. Тъкмо вчера едно момиче ме разпитваше за тебе.

— Как искате Африка да се стресне от своята дрямка с типове като Диан? — каза Агбо. — Вместо да се опитат да допълнят своето

образование, те прекарват вечерите си да дирят нови жертви за леглото си.

Диан, сред своя „щаб“, с лакти на масата, тоя път замислен, отговори:

— Да се учим, но защо? Те не ни искат. Колко безработни със средно образование има между Дакар, Сен Луи и Руфиск? Зная да чета и да пиша, а за останалото пет пари не давам, мина за мене времето да се уча.

— Какво време за тебе е минало, Диан? — попита учителят, пристигнал с куп книги под мишница. — Ето ви книгите, мадам.

— Благодаря, Сек.

— Мога ли да взема други?

— Разбира се!

В тоя миг пристигна Гомис с камионетката си, придружен от Жозеф.

— Привет на всички. Това е за твоята жена, Фай, от моята майка. Баща ми не може да дойде да те види, натоварен съм да ти предам неговите поздравии.

— Решително ме разглезиха — каза Изабела. — Майката на Итилима ми изпраща по една кокошка всеки три дена.

— В клуба говорят само за вас... за битката, това се казва битка!

— Съжалявам, че не взех участие в нея — подхвана Диан. — Днес Дезире ме разпитва за тебе: това момиче по-рано никога не е говорило с мене.

— Веднъж поне да има една да ти се противопостави. Много съм доволна...

Това беше Агнеса, която пристигна задъхана и седна право на земята:

— От где ви дойде на ум да се заселите в тая гора?

— Не знаех, че ще ми дойдеш на гости — отговори Умар със смях.

— Аз не говоря с побойници. Дойдох да видя Изабела.

— Тогава, върви в кухнята.

— Ах не! Оставам тука. Добър ден, мама Рокайа. Винаги с лулата си — добавя тя на френски.

В споровете си те говореха на най-различни наречия: диола, португалски, уолов, френски.

Като подхвана едно изречение, оставено недовършено, Агбо продължи:

— ... Всички инициативи тука са оставени на другите, на тия, които контролират нашето развитие... Негрите само издигат прегради помежду си, между образовани и невежи. Последните смятат първите за ренегати, а те ги гледат отвисоко, с пренебрежение. Но те са само пред вратите на знанието и се задоволяват с трохите на учението, които събират. Тия, които най-много изостават, са последователите на Мохамед...

— Не говорете така, докторе, вие искате много да ускорите развитието на делото. Ние, които сме между двете Африки, трябва да научим от старите техния опит от миналото и от младите, какво очакват от нас, макар че за сега нашите знания са по-малки от нашите желания. Колкото се отнася до мене, ако един бял и един черен са засегнати от една и съща болест, аз ще ги лекувам, разбира се, по един и същи начин... Но това, което не мога да разбера, е, че вие нямате никакво желание да образувате една нация.

Така сега говореше Жозеф, младият бял лекар.

— Много вярно е, колега, това, което сега казахте — отговори Агбо. — Аз ще бъда винаги от ония, които не признават, че нашата страна е собственост, купена от европейските страни; от факта, че ние не се грижим за своята действителна стойност, нито за тая на Африка, не ще рече...

— Никой освен вас не може да прояви тая стойност. Ако вие се подценявате, ще рече, Африка съвсем не е ваша! Докато нашите бащи и майки — тубабите, както ги наричат, казват: „Нашите колонии“, какво има да кажете вие?

— Аз, която съм от вашите само поради брака си, понякога се задушавам — каза Изабела, която носеше кафеничето, отдето лъхаше приятен мирис.

Тя напълни чашите, като смигна на Умар, тъй като той не обичаше много жена му да взема участие в такива разправии.

— Тогава, ако разбирам добре, ние трябва да се върнем на училищните скамейки? Аз се отказвам отсега — каза Диан.

— Диан, винаги съм се питал, дали докторът нямаше право да те нарече съвършен глупак — каза спокойно учителят.

И той добави:

— Кафето е великолепно, мадам.

— Благодаря, Сек, само вие ме възхвалявате.

— Агбо никога не е казал, че съм глупав. Че малко не съм с ума си, признавам, но...

— Сменете плочата, еднообразно е — продума Агнеса.

— Винаги съм го казвал: „жените“ не бива никога да ходят на училище.

— Диан, „жените“ ти казват: „Да имаш да вземаш“. Когато чувам хора като тебе да говорят... Не! Зная само едно: под предлог, че не изпращате момичетата си на училище, вие ги пазите, за да има всеки от вас три или четири жени. Вие много добре знаете, че добият ли те много малко умствен багаж, невъзможно ще ви бъде да ги включите в кръга на многоженството.

Анеса говореше бавно, като отделяше всяка сричка, за да могат слушателите да чуят и разберат ясно това, което тя казваше.

— Многоженството е съществувало у всички народи. Но вие, докато не почнете да гледате на жената като на човешко същество, а не като на предмет за долни страсти, вие ще тъпчете на едно място. Жените съставят по-голямата част от народа. Няма по-голяма пречка за развитието от многоженството. Всичко, което преди малко казахте, са само празни приказки.

Когато тя свърши, те не знаеха да я поздравят ли или не за суровите думи, с които си беше послужила. Склонила глава, тя играеше с пръстите си. Откакто се познаваха, тя никога не беше държала такъв език. Настъпи изненадващо мълчание.

— Благодаря ти, Агнеса, задето защити жените.

— Това момиче ни задмина. Затова, Сек, ела го целуни. Макар да съм мюсюлманин, аз споделям неговото мнение. Виждаш шестдесетгодишни старци да се женят за млади момичета, които можеха да им бъдат внучки.

— Едно нещо бих желал да узная, Фай, но въпросът е доста деликатен... — каза Агбо.

Той се подвоуми, загледан в Изабела, някак измъчена от мълчанието. Фай престана да се люлее на стола си, като очакваше въпроса. Слънцето клонеше към залез. Старата Рокайа дръгнеше десния си прасец; ноктите ѝ чертаеха възбелни следи по тъмната кожа.

— Бих искал да зная мнението на...

Без да може да продължи, той се сепна, помисли да смени въпроса. Двата белега се бяха стеснили и издаваха неговото смущение. Като не можеше вече да се овладее, той продължи и каза:

— ... европейците за нас?

— Ти се смути заради жена ми?... Не се безпокой, тя го е слушала и от други. Много ми е трудно да говоря върху един общ план; все пак от моя лична гледна точка, мога да ти кажа каквото зная. Най-опасни са колонистите; те казват: „Нищо няма да излезе от тия негри — всички са ленивци, крадци. Можеш да ги накараш да работят само с камшик. Те смятат, че техният живот тука е ад. Мислят се за герои...”

Умар започна пак да се люлее, като следеше с очи една птичка, която се виеше над ручей.

— ... Понякога те запитва някой: „Къде си учил френски? Как си се научил да го говориш?“. Веднага той помисля, че тъкмо цивилизацията на белите е направила от тебе личност, способна да реагира, да вижда и дори да чувства; и тъй, разглеждат те като тяхно произведение. Други те питат: „Свикна ли с нашата кухня? Не те ли стесняват нашите дрехи, когато ходиш?“. Когато е горещо, те казват: „Не се оплаквай, ти си от гореща страна; кожата те прави нечувствителен към горещината... Как живеят у вас?“. Има някои, които се превиват от смях при вида на негър: когато някой черен им говори, те мигат с ресници, сякаш думите му падат от небето. В театралните салони има и такива, които си сменят местата, защото присъствието на един чувал въглища ги излага и на тръгване погледът им те кара да разбереш онова, което те не смеят да изразят; същото е в автобуса или метрото...

— Аз бих им ударил един пестник в муцуната.

— Не, Диан, който тича след магарето, за да го удари с крак, е също магаре — намеси се Сек.

— Сек има право — поде Умар. — Виждате ли, нашите сънародници в Европа понасят унижението с презрение, без да се стряскат. Има и други, които ви приемат в домовете си със забележително лицемерие, като съобщават на съседите си: „Днес ще приема моя черен или моя негър“. Обсипват те с любезности и после ти говорят за невежеството на твоите братя, обречени на робство, или за начина, по който американците се отнасят там към черните. Пред

тях не ти остава нищо друго, освен да се заровиш в земята... Има и една малка част от тях, които изтриват цялото това зло, което ей сега ви описах. Това са тия, които те канят като приятел на семейството... Три столетия са били потребни на европейците, за да постигнат това, което са направили в страната си. Аз съм убеден, че на нас ще ни трябват петдесет години, за да ги надминем.

— Не ви възразявам, господин Фай, но съм огорчен, че хората от моята раса постъпват по този начин, но този расизъм е по-скоро от невежество.

— А, не, доктор Жозеф. Виждате ли, черният е също расист. Но по свой начин.

— Не е нужно да обичаш един град, за да живееш в него, но да почакаш жителите на този град да те обикнат и да те настанят там — философствуваше учителят, седнал между Агнеса и Изабела.

— Каквото и да говорите, аз много искам да посетя Европа, да ида в Париж, в Рим — въздъхна Агнеса.

— Наистина, сестро, ти си упорита!

— Агнеса, ще идем заедно — каза мило Изабела.

— Истина ли? Ще се върнеш ли?

— От време на време трябва да виждам родителите си.

— Тогава тръгвай още тази вечер — пошегува се Умар.

Вечерният хлад предизвестяваше, че иде дъждовният сезон. Мъглата скриваше върховете на дърветата. Приятелите се сбогуваха.

[1] Мотика. ↑

[2] Пиер Лоти (1850 — 1923), френски писател романист. ↑

[3] Институт по тропическа медицина. ↑

[4] Варен ориз. ↑

[5] Сушен на слънце ориз от новата реколта. ↑

[6] Растение, от което се добива растително масло. ↑

II

Слънце грееше над цялата равнина, която пресичаха. После те навлязоха в една гора, разредените дървета на която образуваха свод над тях, през който светлината се процеждаше също тъй зелена като листата. Най-сетне пред тях се откри обширна савана; гигантските дървета се замениха от храсти от всички цветове. Горещината се чувствуваше силно. Итилима, която държеше в ръка обущата си, вървеше напред. Босите ѝ крака едва докосваха земята. Капки пот, като сълзи, се стичаха от тила ѝ между грубия памучен плат и кожата. Тя се обръщаше да види дали мъжът вървеше след нея; той, с шапка на главата, бършеше лицето и шията си, ризата му беше залепнала за тялото. С пушка на рамо, Фай приличаше на ловец; по ботушите му, потънали в кал, полепваха сухите листа, които покриваха земята.

Те вървяха по същата пътека, която криволичеше между мангови дървета със зелени плодове, а след тях идеха диви лимони с упояващ мирис. Момичето ускори вървежа си. Рояк мухи хвърчаха пред него. Тя отчупи един клон и почна да ги пъди с гняв. Умар направи същото с шапката си. Сега те вървяха по брега на едно езеро, под клоните на големите дървета. На пръв поглед човек би взел за твърда покривка тая вода, сякаш заспала и безопасна. Дори би повярвал, според легендата, че едно дете би могло да я премине с пълзене, без да намокри коленете си. Но само един проливен дъжд беше достатъчен, за да изпълни тя бреговете си и да се разлее в равнината. Тогава водата кипваше, като дълбаеше земята с шум, влечеше жълта кал, блъскаше непокорните стъбла на дърветата, изправени на нейния път, събаряше ги и ги отнасяше. Въпреки това задрямало спокойствие, възрастните хора избягваха това езеро.

После те пристигнаха на едно място, покрито с ветрилообразни палми, които приличаха на пръчици на решетка. Чужденецът би се почувствувал там пленник. Дългите стъбла се издигаха като колони, на върха на които се вееха големи листа. Изплашени врани хвъркваха на орляци.

Фай бършеше лицето си, както вървеше. Итилима забави хода си, като мислеше, че мъжът се е уморил, защото според нея Умар не беше свикнал да ходи. Зелените кълвачи чукаха с човката си сухите дървета. Птиците, които се сливаха със стъблата, чуруликаха весело. Гущери сграбчваха корите, като издигаха малката си подвижна глава.

След един дълъг завой пейзажът като по чудо прие тъмнозелена окраска.

Дефилираше цяла армия от палми джуджета. Върховете им приличаха на морава пред някой замък. Слаб вятър люлееше палмите, ръководеше техните движения, като в някакъв валс без оркестър. Преплитането беше тъй плътно, че окото не можеше да проникне там. Ако се гледаше отдолу, създаваше се впечатление, че клоните излизат от една обща точка, сякаш бяха завързани. Най-смелите туземци от страната преминаваха това място със страх, защото човек не беше сигурен да намери пътя си, и там беше студено. Освен това, влагата привличаше змиите. Тука беше светилището на маймуните. Съществуваше легенда, според която не биваше да се секат дърва от това място, в противен случай първото новородено в семейството щяло да бъде недъгаво. Но в действителност тъкмо тука живееше Фиранду (великият магьосник на диола), чиято власт над умовете се простираше от извора на реката до океана.

Наоколо цареше безметежно спокойствие. Воден от момичето, което си служеше с лакти и с ръце, за да не скъса роклята си, Фай послушно вървеше след него. То се плъзгаше, извиваше се, като вдигаше разлистените клони и навлизаше по-дълбоко в тая ледена вселена. Пазеше се от тръните, като стъпваше леко на пръсти. Умар настояваше да си обуе обувките. Няколко крачки по-нататък то пак ги събу и най-сетне той отстъпи.

На края на тая гора, дето се събират двете пътеки — там, дето земята беше много утъпкана и трева вече не растеше, те се спряха да починат. Умар подели храната си със своята спътница. Той седна на едно голямо повалено стъбло, а тя се настани на другия край. Нейният поглед се взираше навсякъде, като погледа на дебнещо животно. Черните ѝ очи издаваха страх.

Неочаквано съвсем бял заек изскочи от сечището и застана насред пътеката. Тя подскочи и извика. Фай инстинктивно сложи оръжието на рамото си, с пръст на спусъка. Той имаше време да

разгледа какво беше това. Успокои се, като видя животното. Итилима трепереше цяла и втрънено гледаше заека, който трепереше не помалко от нея. Животното скокна, наостри дългите си уши, раздвижи леко глава, после се наведе към земята. И двамата се разглеждаха. След това малкото кожено парче се обърна и се отстрани с леки скокове. Тая хитрост се хареса много на мъжа, който се развличаше за сметка на нещастното момиче, на което зъбите тракаха.

— Махай се, бързо! — извика Умар, като вдигна ръка, за да прогони животното.

Нощта беше почти настъпила, когато те пристигнаха в родното село на Итилима. Малки пътеки отделяха оградите. Сламените покриви на къщите почти се допираха. Голи деца, с подути коремни, тичаха насам-натам. Болнаво куче лаеше, като накуцваше с краката си, които се подгъваха при всяка негова стъпка. Селяните, клекнали, поздравяваха пристигналите, които минаваха край тях. Стара жена ги посрещна при входа на някаква тясна уличка между къщите и ги заведе под една стряха от клони.

Тук живееше майката на Итилима — една-единствена стая, която служеше за обща стая и за кухня през време на дъждовете. Една цепеница гореше в средата на стаята, димът щипеше очите. Свикнал с полумрака, Фай можеше да различи канариси^[1] от различна големина, кратуни, изпълнили в безредие стаята, и една рогозка върху малка издатина от трамбована пръст, която изглеждаше, че служи за легло. Фай седна върху дъното на една делва близо до леглото. Наслоеният дим по летвите на тавана приличаше на дебел пласт боя.

Майката на Итилима беше остаряла преди време. Тежкия труд по оризищата и събирането на сол в блатата беше набраздил нейното тяло. Умар виждаше ясно старата жена. Дълбоки бръчки се бяха врязали в нейното лице. Тя беше само с една престилка, с много дупки и кръпки. Гърдите ѝ бяха отпуснати. Когато говореше, те се разширяваха, после увисваха като празни мехове. Тя говореше диола с чужденеца. Нямаше вече зъби и устата ѝ имаше вид на пропаст, бреговете на която са рухнали. Тя нямаше нищо, но настоя Фай да бъде неин гост. Докато Фай се обясняваше с майка ѝ, Итилима беше изчезнала; тя се върна с един мъж с тежка походка и дебел врат. Двата мъже си стиснаха ръцете; беше бъдещият мъж на момичето. С детска наивност, той се смееше непрестанно, като показваше зъбите

си, изострени на върха. Лицето му беше по-черно от лицето на неговите земляци.

След вечерята мъжът предложи да раздели леглото си с Умар. Къщата му се намираше на другия край на селото. Мирисът, който излъчваше неговото тяло, пречеше на Фай да спи. Луната, осветила заспалата земя, процеждаше лъчите си през зле поддържаната слама на покрива и чертаеше симетрични линии по тялото на мъжа. В полумрака Умар разглеждаше стените, по които бяха окачени изсушени весла царевица, рогове от всякакви размери, опашки на животни. Леглото, направено от летви, вързани с ремъци, беше поставено на четири вилообразни кола, забити в земята. Сухи кожи служеха за постелка и завивки. В един ъгъл вейки закриваха съдове от глина. След тоя оглед Умар се помъчи напразно да заспи. Той си казваше: „Ако един ден успеем да се измъкнем от това невежество, ние ще се смеем на себе си. Засега нищо не може да се направи. Но пред глуда ние ще разберем“. После той помисли за Изабела, като се запита какво можеше да прави сама в тоя миг. За нея няма опасност. „Как не се сетих да кажа на майка си, че ще отсъствам за два дена?“

Докато мисълта му скачаше от предмет на предмет, той заспа.

На другия ден Умар бе представен на негово величество — един човек, който трябваше да живее постоянно седнал. Бедрата му бяха скрити от меса, които висяха от всички страни; като връх на ужаса, вратът му се губеше между мъничката глава и големия търбух, украсен по средата с пъпна херния. Като се вглеждаше в него, Умар се питаше дали тоя човек беше в състояние да разсъждава. Той беше седнал на просто изработен стол. Една престилка, която едва се виждаше от месата му, скриваше неговата голота.

На две-три крачки от него един прислужник с ветрило в ръка вееше грозното му лице. Двама много слаби мъже стояха прави от двете му страни.

Фай се беше спрял на разстояние, с ръце върху цевта на пушката, прикладът на която опираше на земята. Той си каза: „Тоя шахматен цар го бива само да доставя месо на месарницата. Той изпълнява сериозно своята роля. Кога ще разбере, че е само дервиш? Картонена кукла, която не може дори да се мърда... Да, един ден трябва да изчезнат тези

остатъци от миналото“. После, сякаш да се извини за тая мисъл, той си каза още: „Все пак той е от моя народ“.

— Защо искаш да видиш нашия почитан цар, рибарски сине? — запита човекът отдясно.

— Искam оризища и ще плащам добре на тия, които ще работят за мене.

— Това може би е вярно, но ти си наследил водите, какво искаш от земята?

— Затова ли си взел това войнствено оръдие? — попита сприхаво оня отляво.

Той беше съвсем слаб и цял омотан в парчета плат, които задържаше с една ръка, но те не можеха да скрият мършавото му тяло. Видът на тоя човек не вдъхваше доверие. Темето на главата му беше голо. Не се знаеше точно откъде започва лицето му. Той не трябваше много да се смее. Човекът дръзко изгледа Фай, преди да каже с много неприятен тон:

— Говори, ние те слушаме. За какво ти служи твоето оръжие?

И той направи няколко стъпки към посетителя, като протегна ръката си, която приличаше на пилешко крило без пера.

— Искam хора и оризища отговори Фай и добави на френски: „Глупак такъв“, което съветникът на царя не разбра.

— Тоя човек носи нещастие! — извика той на царя.

„Ето че това рахитично недоносче иска да ме разиграва. Важно е да получа съгласие“ помисли Умар. И съвсем високо тоя път той подхвана:

— Ти смесваш всичко, мъдри човече; моята пушка няма нищо общо с онова, от което имам нужда.

Съветникът въздъхна и като се мъчеше да бъде хладнокръвен, започна да оплита бялата си брада, разделена на две — признак, че в детинството си той много се е лигавил — поне така мислеше Умар... Той разчорли космите, събра ги, сви ги в ръката си, разпусна ги, после ги заглади и ги направи да щръкнат. Умар следеше цялата тая комедия. Тая хитрост се придружаваше от необикновени движения на лявото око, което беше по-голямо от дясното: той го въртеше, вдигаше го нагоре, сваляше го надолу и го затваряше, без да мърда дясното. Това беше, за да направи впечатление на присъстващия. И всичката сила на това същество, получовек, полудявол, се беше събрала в неговото

лице. В селото се страхуваха от него. Умар предчувствуваше неуспех. Той започна да го ненавижда. Кръвта му нахлуваше във вените на челото.

Онова, което Фай не беше забелязал, бе, че монархът не снемаше очи от белия седефен приклад. Той реши да се бори:

— Царю честити, аз съм от тая страна, майка ми и баща ми са познати на тукашните старци с побелели коси. Трябва да умеете да разпознавате приятеля от неприятеля. Аз не съм дошъл за празни работи и не желая да те безпокоя за нищо. Аз не съм магьосник. Искam само да ми помогнеш.

— Хм! Той носи нещастие, виждам го по челото му.

— Докажи ми, че нося нещастие, като туриш ръката си в огъня. Ако не изгори, аз се връщам още тая вечер у дома си... Отговори, човече, пълен с мъдрост?

— Оризища ти няма да получиш. Ще направиш по-добре да си идеш.

„Дявол да го вземе, трябва да го накарам да млъкне“ — си каза Фай на френски.

— Царю честити — повтори той, — аз те слушам, защото трябва да се върна идната нощ.

— Идната нощ! — изрева съветникът.

Един гарван прелетя над тях, като грачеше. Фай сложи пушката на рамото си, прицели се в птицата и почака да се отдалечи. Когато сметна, че е отлетяла на желаното разстояние, той гръмна. Всички я видяха как падна, като се премятеше. Стрелецът зае отново предишното си положение.

— Знай, че аз прекарах четири години, за да убивам хора. Никога не стрелям два пъти и тая пушка не прави засечка... „Разбираш ли, дебела глава!“

Царят, слисан, се обърна с мъка към съветника отъясно. С голяма крачка съветникът отляво се присъедини към тях. Те се съветваха известно време, после царят се обърна към чужденеца:

— Добре, ти ще получиш онова, което искаш, при условие че ми дадеш тая пушка.

— Тя е на моята жена, царю, но като се върна, ще ти донеса друга.

— Не, искам само тая.

Той придружаваше думите си с безразборни движения.

— Невъзможно ми е да те задоволя, царю честити.

— Щом е на твоята жена, тя е твоя.

— Отчасти...

— Защо, твоята жена ли заповядва у вас? Белите ли жени заповядват на своите мъже?

За тия думи Умар би го убил. Но Итилима дойде на време.

— Ти си упорит, рибарски сине — каза другият, който още не беше взел думата.

— За да бъда любезен, аз не мога да дам онова, което не ми принадлежи.

Момичето спаси положението, като се закълна в своята девственост, че другата пушка е съвсем същата като тая.

Умар престоя две нощи в селото, за да уреди работата си.

[1] Глинени делви с широко гърло. ↑

III

Седнала на верандата, Изабела се люлееше на стола с панерче на коленете си. На земята, до нея, лежаха две книги. Тя гледаше надалеч към входната врата на градината, до която се трупаха най-разнообразни вещи. Градинарите оставяха там своя багаж: кратуни, дамаджани, както и инструменти за подкастриране на дърветата. Умар беше обяснил на Изабела, защо те вършат това. Една сутрин тя дори беше видяла една жена с детето си, заспали пред вратата на открито. Беше поразена от това. Умар напразно се опитваше да ѝ обяснява привичките на своите сънародници, тя не можеше да разбере: как може човек така да разполага с къщата на някого, без да го е питал?

Както кърпеше, тя гледаше как хората влизат и излизат; всеки вземаше своето имущество; една минувачка вадеше вода от кладенеца, с малко дете на гърба си. Изабела размисляше за тоя живот, нов за нея, и събираше наблюдения. Тя вдъхна с пълни гърди мириса на дърветата, смесен с благоуханието на водните лилии, донесено от тихия ветреца. Птиците весело пееха. Шумът от дивите патици в тръстиките привлече нейното внимание. Те се носеха с прелест над реката, заминаваха, връщаха се, обикаляха, потапяха глава във водата, докато палмите отразяваха техните подвижни сенки. Ластовиците си бяха направили гнездо на ръба на покрива, отгдето се раздаваше непрестанно чуруликане.

Фай отсъствуваше вече два дена. Никой не беше дошъл да я види. Тя не се боеше от самотата, но и не я обичаше. През тия два дена тя се занимаваше с кокошарника и със зеленчуковата градина. Слезе към ручея да види коша. Беше се хванала риба, но като не знаеше какво да прави с нея, даде я на един минувач.

Тя се отегчаваше. Животът ставаше еднообразен. Наистина, тя дълго храни голямо желание да дойде тука и сега всичко, което я заобикаляше, сякаш тежеше върху нея. Вечерта тя слуша грамофона до замайване. Нервите ѝ бяха разстроени. Обхвана я тъга по родината, по Париж, и пред нейните очи минаваха образи: един следобед през пролетта; тя слуша по радиото програмата на спектаклите, театрите,

кината, мюзикховете; или дори само терасата на една бирария на булевардите. Бедната Изабела, как би искала да вдъхне острия мирис на горено масло по асфалта, да слуша шума на моторите, да се опива от шума и да вижда, особено да вижда хора, не е важно какви хора, тълпата, безименната тълпа, славната тълпа на парижките улици! Изабела изпитваше тъга по родината. Тая преизобилна природа започваше да ѝ тежи. Тя би предпочела да види една добре поддържана градина, с подстригани чимшири и храсти, добре наредени в права линия. Искаше ѝ се да види пак магазините, витрините с бельо. Никога по-рано тя не беше чувствувала така тежестта на самотата. Дали това беше от отсъствието на мъжа ѝ или тия чувства бяха естествени? Каквото и да бе, тя усещаше, че бавно загива.

Внезапно събудена, Изабела видя в краката си сянката на старата Рокайа. Тя вдигна глава смаяна:

— Ох! — възкликна тя.

— Умар? — запита Рокайа права, с увиснали ръце.

— Той е в гората — отговори младата жена, като се успокои.

Рокайа седна. Тя беше облечена с много чиста блуза, престилката ѝ, на карета, стигаше до глезените; нейната кърпа за глава беше от ония кърпи, които пазеше за тържествени дни. Тая грижлива спретнатост означаваше, че посещението беше направено с добри намерения.

Като се настани, тя развърза един голям възел, отгдето извади лулата си и един тютюнев лист. Стри го на прах, събра го и напълни лулата си, загледана внимателно в своята снаха. Тя не разбра какво бе казала Изабела. Запита я отново:

— Умар?

„Как да ѝ кажа“ — помисли младата жена. Като потърси жест, по-изразителен от думите, тя посочи гората и разигра двата си пръста, като крака, които ходят. И Рокайа разбра най-сетне, че нейният син беше излязъл. Тя запали лулата си и пусна гъсти кълба дим, които възлизаха като спирали. Облегна се на стълба на верандата и сложи крак върху крак. Петите ѝ бяха напукани.

Присъствието на старата беше отстранило всяко лицемерие. Изабела откри неочаквана радост: никога нейната свекърва не беше се показвала пред нея по тоя начин. За първи път тя можеше свободно да

я разглежда. Мама Рокайа беше с дребно лице, с тъмnochерен цвят, с едва забележими, но добре изписани вежди, като дъги. Очите ѝ бяха с искряща белина, с която тя пронизваше своя събеседник и навярно заради тоя поглед казваха, че е магьосница. Тя беше по-скоро висока и въпреки възрастта, тялото ѝ беше запазило някаква гъвкавост.

— Чичо Амаду болен ли е? — запита Изабела, за да не пропусне случая, който ѝ се представяше.

— Все... полен... Аллах топре! — отговори тя, без да свали лулата си, и продължи на своя френско-негърски. — Баща... доволен... не Умар... уав... уав — заключи тя.

Рокайа подражаваше на кучешкия лай, а това накара Изабела да се засмее. Тя каза:

— Умар работи, работи много, не спи.

— Баща... — Рокайа търсеше думи, като мляскаше с езика — ... Баща... моли, син моли... мама моли, син моли... Умар уав... уав!...

— Куче!... Уав... уав — прекъсна я Изабела.

— Умар куче — каза майката.

Диалогът вървеше трудно. Изабела стана и хвана за ръка Рокайа. Любезна, старата я последва. Те разгледаха къщата от долу до горе, като се обясняваха с движения. Старата беше довольна, татуираните ѝ устни се разтягаха и показваха зъби, почервенели от кола^[1], но добре наредени. Тя пипаше с пръст завесите, както би направило едно дете. Космите на кожата, които бяха постлани на пода, гъделичкаха ходилата на краката ѝ. Тя се беше спряла на стълбата, която водеше към стаите горе, и съзерцаваше цялата обстановка, като докосваше мебелите с върха на пръстите си.

— Топър жена, мадам...

Рокайа би искала да каже нещо друго. Говореше на себе си, като поклащаше глава. Не съжаляваше ли тя, без друго, че не можеше да говори, както би искала? Като продължаваха да разглеждат, Изабела я заведе в кокошарника, в разсадника, после ѝ показа работата по напояването, която беше предприел Умар; като я държеше все за ръката, тя я въведе в кухнята, накара я да седне, докато ѝ изстиска лимони. Като приготви сока, Изабела я почерпи. Те пиха, като се усмихваха. Смехът на майката личеше в очите ѝ, защото тя се смееше от сърце.

Изабела се чувствуваше победителка. Животът понякога е смешен: страхуваме се да му се противопоставим, колебаем се, изпитваме почвата, заставаме срещу опасността, изненадата, но това не е нищо! Изабела току-що завоюва едно сърце, в което се боеше, че никога не може да намери място.

Изведнъж чуха моторна кола, която спря пред стъпалата. Слисани, те видяха да слизат двама бели: управителят на къщата Козоно и Жак. Старата гледаше снаха си с очи, които обвиняваха. Изабела стоеше зачудена, не знаеше нито какво да каже, нито какво да прави.

— Ние нямаше да дойдем, ако не знаехме, че вашият мъж отсъства. Желанието да видим вашата къща ни накара да ви посетим — каза учтиво управителят.

— Ах! — отвърна тя студено, — влезте господа.

Жак следеше търговския агент, който хвърляше погледи надясно и наляво. Той поде.

— Вашият съпруг има вкус; поне той не прилича на тия хлапаци, ако мога така да кажа, които дигат шум за нищо.

Рокайа стана и се отправи към вратата.

— Майко! — извика Изабела и изтича след нея.

Тя я настигна, но старата жена със сила я отблъсна и излезе.

— Какво мога да ви предложа? — запита Изабела горчиво.

— Нещо, което може най-добре да утолява жаждата. Но защо тичахте подир тая стара негърка?

Когато се връщаше от кухнята, тя хвърли поглед върху Жак, техните очи се срещнаха. Той запита:

— Обичате ли този африкански кът?

— Друг аз не зная. Седнете.

— Кога сте се запознали с... вашия мъж?

— Вие сте любопитен...

Тя издържа погледа на търговеца, като му каза иронично, с леко недоволство в гласа:

— Защо не го попитате?

— Днес дойдохме като приятели, мадам, каза Жак с меден тон.

— Да почнем работа — каза внезапно управителят. — Преди всичко ние сме напълно уведомени за конспирациите, които се кроят тука... и за всичко, което става.

— Но успокойте се. Понеже сте в течение, знаете, че ние не вършим нищо лошо.

— Вие не отричате?

— Няма какво да крия. Да, той приема приятели, безпокои ли ви това?

— Ще видите, един ден всички ще влязат в затвора. Той е против белите, но не против белите жени!

— Вие бихте желали да го видите да изпадне в лошо положение? За тоя ден ще трябва да имате уважителна причина, но ще ви дам един съвет: елате повече хора!

— Стига! — кресна Жак.

— Ако не сте доволен, излезте! Аз съм в своя дом!

— Разберете, че няма да позволим една зла жена, една развратница, да дойде да всява тука смут!

— Не, Раул — прекъсна го неговият съучастник. — Ние бихме искали да ви обясним...

Той каза това с тон на прекалена любезност:

— Колкото по-скоро напуснете тоя човек, толкова по-добре ще бъде за всички нас. Аз съм на ваше разположение.

— При случай ще си спомня, благодаря... Вие сте отвратителен. Ясно ми е защо сте дошли с вашите заплахи и с вашия шантаж. Всичко това е, за да преспите с мене!

— Нищо ли не ви струва да спите с негър? Аз на ваше място бих се срамувал.

— А вие искате да спите с мене след негъра? Остатъците от негъра, това не ви ли оскърбява, не? Той струва повече от вас, свини такива!

Той стана и Изабела също. Тя отстъпи до стената. Главата ѝ докосваше върха на пушката, която беше закачена. Жак пристъпи и протегна ръце да я хване. Тя го избягна ловко, като отскочи вляво.

— Не се приближавайте повече, моля ви!

— Когато искам да се забавлявам с някоя развратница, аз не слагам ръкавици. Вие предпочитате да ви прегръща тая горила?

— Оставете ме на мира!

Раул, с чаша в ръка, изглеждаше, че много се забавлява.

— Какво чакаш? Хвани я! Искаш ли помощ? Хайде, хубавице, стига си се преструвала! Какво има да губиш? Момчетата са свикнали

да събират остатъците.

Жак я последва през салона. Тя се ограда с дивана, но напразно. Най-после се намери в ъгъла между двете стени. Той я улови. Тя искаше да се освободи, но всяко нейно движение само възбуждаше насилника.

Дрехите на Изабела бяха изпокъсани, виждаше се кожата ѝ, добила бронзов цвят от слънцето и изгладена от вятъра, нейните закръглени гърди... Гледани от срещния ъгъл, телата им се сливаха в едно. Той се притискаше в нея, неговите бедра бяха между нейните; наведе глава, запъхтян, дишаше с влажна уста, за да я целуне. Тя, със стиснати челюсти, извъръщаше глава на всички страни. Управителят на Козоно се забавляваше все повече. Възбудата на Жак беше стигнала своя връх.

— Не бой се, Жак, тя е твоя.

Като я хвана за раменете, той я повали. Роклята ѝ се разкъса и при вида на долните ѝ дрехи мъжът загуби самообладание.

— Ай, продажница! Ухапа ме! — извика той и бързо я пусна.

Изабела се възползува от това, за да се освободи, и излезе тичешком от стаята.

— Ела, Жак, да вървим!

Изабела обиколи къщата и се върна от задния вход.

Двамата мъже се качиха в колата, но „Ситроенът“ едва беше тръгнал, когато гумата отзад изгърмя.

— Махайте се, иначе не отговарям за нищо! — извика Изабела с пушка в ръце.

— Но...

Друг изстрел се разнесе.

— Чакайте да свърша с вас, негодници, мръсници...

Двамата мъже стояха безмълвни от гняв и вцепенение. Изабела продължаваше да вика:

— Вървете си с вашата кола, глупаци!

— Ти ни спуска гума!

— Е, да! И после, ще броя до три. Ако не тръгнете, ще стрелям тоя път в мотора, и толкова по-зле, ако Фай ви свари тука.

Те знаеха, че тя ще изпълни заплахата си. Тръгнаха както можаха; колата се задруса по коловозите.

Изабела се качи в стаята си и заплака от срам. Какво ли не беше чувала още от първия път, когато излезе с Фай, но днес това беше много. Тя се търкаляше на леглото. Нейните крака се заплетоха в мрежената завеса и я разкъсаха. Най-после тя заспа от умора, потънала в сълзи. Вън валише ситен дъжд.

— Знаеш ли колко е часът? Търсех те навсякъде. Мислех, че си отишла на кино.

Умар запали лампата. Той беше видял безредието в долния етаж. Изабела стана бързо и увисна, разплакана, на врата на мъжа си. С палеца си той повдигна брадичката ѝ:

— Какво ти е?

— Нищо.

— Да не би майка ми?

— Не.

— Тогава баща ми...

— Не, не.

— Какво значат тия сълзи?

— Нищо, не ме питай.

Той слезе в кухнята и потърси какво да вечеря. Като сложи пушката си на мястото, забеляза, че едната, пушка я няма.

— Изабела! Какво се е случило през време на моето отсъствие?
— извика той с подути вени.

Умар изкачи през четири дванайсетте стъпала, взе я в ръцете си и я разтърси:

— Говори, дявол да...

— Обещай, че нищо няма да направиш.

— Искам да говориш, без да поставяш условия, останалото е моя работа.

Тя му разказа всичко, без да прибави или да скрие нещо. Той хапеше устни.

— Да се махнем оттука, Фай.

— Къде искаш да идем?

— Да се върнем във Франция.

— Да се върнем във Франция! — повтори Умар и се приближи до прозореца. — Ти не мислиш какво говориш. Бих искал да разбереш

някои неща: ... преди войната аз не знаех нищо. Живеех ден за ден, моите планове се изпаряваха с всеки залез на слънцето. После ме мобилизираха. Аз имах неприятели: немците. Научиха ме да ги мразя и да се бия с тях. Научиха ме да понасям физическото страдание; вали ли дъжд или сняг, топло ли е или студено, трябваше да се бием. Цели четири години аз живях рамо до рамо с хора от всички народи, с които деляхме едни и същи дажби, избягвахме едни и същи куршуми, заедно се смеехме и плачехме... После, като свърши войната, ние радостно отпразнувахме нашата тежко спечелена победа. Отново завоювахме всеобщо освобождение.

Умар замълча и стисна пестници. После поде по-спокойно:

— Един ден, година след победата, един човек, с когото се бихме, ми каза: „Без нас, какво щяхте да бъдете вие, какво щяха да бъдат колониите?“. Тая фраза, дори в самия ден на годишнината от победата, ме смути. Тогава аз разбрах. Разбрах, че ние сме хора без родина, безотечественици. Когато другите казват: „Нашите колонии“, какво можем да кажем ние? И ти искаш да замина? Да замина, къде? Какво бих правил другаде? Виждаш ли, аз съм у дома си сега, и ако не мога да заставам да ме уважават тука, какво ще стане с моята чест? Достойнството на човека не е само да създава деца, не е и да носи дрехи от хубави платове, то е и неговата страна. Независимо от това, имам и тебе, Изабела. Ти не можеш да забравиш глада, лишенията, които ние изтърпяхме за този дом, и ти искаш да го напуснеш? Не! Не е само щастие за мене да го имам, той е моята сила, но също и твоята. Навсякъде, където ще живея с тебе, ще бъде все това. Аз познавам унижението и смятам, че зная какво можеш да изстрадаш. Но къде ще намеря човешкото си достойнство? Къде трябва да го придобия, ако не в страната, в която съм се родил? Не мога да замина и няма да замина никога. Единственото нещо, което мога да ти кажа, е: чувствуй се свободна да заминеш.

Изабела се беше приближила до него и сложила ръка на неговия стиснат пестник. Когато той замлъкна, тя го обгърна с двете си ръце.

Дъждът барабанеше по ламарината на покрива. Гневът и горчивината ги бяха нахранили. Те си легнаха без да мислят за вечеря.

Опитът да се изнасили „мадам“ беше предмет на сезонните клюки. Бяха го научили още същата вечер; от кого и как? Никой никога няма да го узнае. Старата Рокайа си беше отишла вкъщи, без да продума дума. Тя вече не се върна в Палмерията.

Умар избягваше града. Стремглаво се впусна в новата си работа. Стана земеделец. От сезонните работници, които бяха пристигнали, той нае пет души и бог знае как ги товареше с работа!

Улиците на малкия град бяха покрити с дебел слой рядка кал, която газеха до колене. Дърветата — кайседра, акажу и други, бяха нападнати от черни и виолетови майски бръмбари, големи като палец, които малките деца смачкваха с петите си. Покрай пътищата, около градините, клоните на плодните дървета се чупеха под тежестта на плодовете. Навсякъде растяха безименни цветя. Трева беше израсла отвътре и отвън на къщите. Приведени над своите мотики, хората плевяха сутрин тревата, израснала през нощта.

Изабела вземаше уроци по диола от Итилима. Тя знаеше, че това е най-разпространеното местно наречие; но дълбоко в себе си тя би предпочела уолоф. Това желание беше предизвикано от необходимостта да се обясни със свекърва си. Младата прислужничка не знаеше защо нейната господарка толкова много искаше да се научи да говори диола. Начинът, по който бялата произнасяше думите, я караше да се смее, да се смее така, както са способни само африканците — докато им излязат сълзи в очите. Бяха казали на Итилима, че белите жени предпочитат да имат прислужници мъже. Тя не беше толкова възрастна, за да знае защо, нито вече дотам млада, за да не знае какво искаха да кажат. Но по-мъчно за нея беше да разбере, че в известен случай не бяха купили чисто и просто нейната сила. В дните, когато се переше например, „мадам“ оставаше с нея. Те перяха заедно, простираха заедно долните дрехи, ядяха в кухнята едно и също ядене. С Итилима не се отнасяха като с прислужница, и тя го знаеше. Понякога, ако станеше по-късно от тях, тя намираще закуската си приготвена. За облекло „мадам“ ѝ даваше долни дрехи или рокли, които вече не носеше. Тя се отнасяше много грижливо към тях, като мислеше един ден да смае своя годеник.

Такъв беше животът, който водеха двете жени в Палмерията през зимата.

Стопанинът развиваше трескава дейност. Виждаха го в полето и в оризищата, дето жените, прегърбени, с крака, покрити с пиявици, пресаждаха крехките стъбла. Умар ги насърчаваше колкото можеше. Даваше им сушена риба и сушени стриди. Видеше ли дете да плаче, вземаше го, люлееше го, докато заспи, и го слагаше след това на буците пръст, които се издигаха като островчета сред водата. Той винаги носеше със себе си тютюневи листа, емфие, бонбони. Всеки път жените се радваха, когато той пристигаше. Разпитваше за техните женитби, насърчаваше ги, шегуваше се. Умееше да се покаже любезен. Може би дори беше пленил сърцето на някое младо момиче, което работеше с престилка, вдигната до бедрата?

Ако Умар се показваше любезен с жените, друго беше с мъжете. От тях той изискваше повече. Тия мъже, които работеха с примитивни средства, не можеха да дадат повече. Слънцето печеше голия им кръст. Наведени към земята, те копаеха прави бразди. Понякога Умар застава на една линия с тях и също правеше своя бразда. Не можеше да стои без работа. Виждаха го на полето от зори, и вечер той беше още там. Питаша се дали синът на рибаря не беше никак полудял или дали не са му направили магия. Или пък дали не търсеше някое съкровище, заровено в земята.

И когато си позволяваше почивка, отиваше на риба с чичо си или сам. Веднъж намери следи от ламантин^[2] по бреговете на реката. Две нощи подред Умар остана в засада, и когато животното се появи да яде шума, която много обичаше, той заби силно своята кука в слабините му, после се спусна да го преследва с малката си лодка. И когато животното показва глава над водата, за да подиша въздух, Умар го доуби с тоягата си. На другия ден имаше прясно месо по нивите и оризищата.

Сезонът на дъждовете настъпи. Природата изглеждаше нарисувана върху тъмнозелено платно с лазурносиньо небе.

Дъждът валеше неуморно, упорито. Земята повръщаше водата постепенно, както я пиеше, и тя изпълваше оризищата, гдето водните птици: марабу, бели и сиви чапли, ибиси и патици се спущаха на орляци. Деца, изкачени на кулите, за да запазят посевите, викаха и хвърляха буци пръст. На четирите ъгъла на полето бяха сложили

плашила, за да отстранят маймуните, яребиците и катериците, които изравяха зърната.

В гората ловът ставаше мъчен; животните бяха напуснали ручейте, защото навсякъде намираха какво да пасат и да пият. Змиите без страх се промъкваха в тревата; безвредната боа сменяше кожата си и дебнеше своята плячка: жаби, зайци и други дребни животни, които съставяха нейната храна и бяха напуснали влажните места, гдето се прибираха през сухия сезон.

Най-силните горски животни, въпреки закона: „Разкъсваш, за да бъдеш разкъсан“, като не можеха вече лесно да откриват следите на своята плячка, щом настъпеше нощ, се приближаваха до селата, дето стадата бяха прибрани в кошари. Хиената правеше там ужасни опустошения, а някои големи хищници успяваха да отвлечат волове или крави дори от оборите.

Малко по малко природата смени баграта си: от тъмнозелено премина към възсиво. Облаците се задържаха на едно и също място. Нощите ставаха дълги за селяните. Ята прелетни птици отлитаха на изток. Като очакваха реколтата, хората се отдаваха на любими игри, а търговците подновяваха своите платове; те променяха цветовете им, трупяха стоките си и изостряха желанието на купувачите.

Земеделецът няма никаква почивка: сее, плеви, бори се, после чака реколтата. Но когато изпита радостта да види своята работа привършена, нивата да зрее пред очите му, посевите да изкласяват, милвани от вятъра или полегнали от росата, в момента, когато нощта възстановява формите на действителността, когато се вижда в далечината към кървавочервения кръгозор да се издига възсиня горещина и когато птиците режат въздуха с крилата си, тогава той забравя умората си, съжaliaва, че не е дал повече от силата си, и гордост и радост изпълват сърцето му. Да, животът, тоя живот на земеделеца е хубав.

„О моя страна, прекрасен мой народ!“ — пееше Умар, като тъпчеше, земята.

Той се разхождаше сам по нивите и мечтаеше кой знае за какво. Спря се пред едно арахидово растение, за да изправи листата му, освободи една муха, попаднала в паяжина, избягна да стъпчи един бръмбар, по-нататък раздели две стъбла просо и подпря едно много тежко царевично стъбло. Сам пред своя народ, който виждаше във

въображението си, повлиян от мълчанието и самотата, той се развълнува; говореше и чуваше гласа на своя народ, който му отговаряше.

Умар си построи грамаден хамбар, кацнал на колове, поради влагата. С много прост материал беше разширил ручея; файатите, големи лодки, които събираха десет-дванайсет души, се връзваха една до друга. Дивите бръшляни се увиваха змиевидно и покриваха Палмерията. Широките листа на водните лилии скриваха заспалата повърхност на водата.

Прибирането на реколтата приближаваше. Фай пак започна да посещава пазара и да следи цените. Всеки месец той даваше за Файен една торба ориз.

Една сутрин, когато дойде във Файен, той издебна майка си, която разглеждаше Изабела. Тя беше напреднала в изучаването на диола. Изабела обясни на своята свекърва за посещението на двамата бели. Свекървата беше помислила, че нейната снаха има любовник и тая мисъл я беше смутила. Убедена сега, че не е имало нищо, тя се смекчи. Помощта, която нейният син даваше на „големия дом“, промени мнението ѝ за „бялата“. Пред невъзможността да постъпи инак, тя будеше в себе си майчински чувства. Но Рокайя хранеше някаква тайна мисъл: единствената ѝ мечта беше да стане баба. Година вече откакто бяха женени, а тя не беше още забелязала никакъв белег на бременност.

— Какво правите? — попита Фай, застанал на прага.

— Така си и мислех — каза Рокайя на уолоф. — Жена ти не може да има дете, трябва да дохожда при мене.

— Разбра ли какво иска, Изабела?

— Отдавна сме започнали — отговори Изабела, като закопчаваше блузата си.

— Хайде де, само това липсваше! А аз не знаех нищо. Не се ли страхуваш?

— Не. Аз бих го искала заради тебе.

— Не става дума за моя живот, а за твоя — измърмори Умар. — Ще се роди ли дете или няма, все ми е едно.

— Зная... мили мой, зная.

— Защо... да страхува — намеси се старата, — „мадам“ няма умре.

Умар въздъхна силно, като разбра, че всичко беше решено без негово знание. Почеса се по тила и наполовина съгласен измърмори:

— Добре, добре... както искате...

— Майка ти напредва по френски, а аз цяла зима уча диола.

После, като се обърна към свекърва си, каза:

— Аз ще дойда...

И на пръсти преброи три.

— Да — кимна с глава Рокайа.

— И тъй, след три дена, майко.

Той я щипна по страната.

— Кучи сине, не се ли срамуваш, че ми причиняваш болка?

Те си отидоха със смях. Сърцето на старата жена се сви. Това беше по-силно от нея, тя не можеше да го гледа как тръгва без нея. Тя си каза: „Щом се роди дете, ще го взема при себе си!“.

* * *

Палмерията беше позлатена от слънцето. Итилима ги посрещна и им съобщи, че ги чакат. Посетителят стана, когато те влязоха, сложи книгата на стола и се представи.

— Пиер от фирмата Козоно.

Той беше цял облечен в бяло и не носеше шапка.

Седнаха на дивана.

— Донеси ни нещо да пием, Итилима! Слушам ви, господине.

— Ето какво. Доколкото ми е известно, вие имате... и тъй, ние бихме искали да купим цялата ви реколта...

— А ако не я продавам?

— Не зная какво ще я правите.

— Не е там въпросът. Засега не продавам.

— Благодаря — каза той, когато младата негърка сложи подноса и му подаде чаша... Аз бих могъл да ви бъда полезен, господин Фай.

— Колко години сте прекарвали в Африка, господин Пиер? — попита Умар.

— Седем. Децата ми са родени тука. Но не в Казаманс, а в Салум.

— Кажете, във вашите административни съвети не сте ли разглеждали въпроса да дадете някаква помощ на селяните?

— Не е ставало и дума за това.

— И тъй, всеки сезон вие закупувате реколтата и не се интересувате какъв е бил тоя сезон за бедните селяни? Има една селскостопанска школа, в която, изглежда, се обучава черният селянин. А като я завърши, не дават нищо на негово разположение, за да му помогнат да се развие, и нуждите на страната все повече се изострят...

— Извинете. Сещам се накъде биете, но това не е от нашата специалност. Все пак школата ви е послужила за нещо.

— Грешка: на мене ми помогна войната.

— Давам ви пет франка повече от пазарната цена.

— Когато правя сделки, правя ги честно; все пак ще имам нужда от една камионетка в добро състояние.

— Разбрах, това може да се уреди до две-три седмици.

— Аз имам свидетелство за механик. Зная, че в известни среди, когато продават на негри, тикат им най-доброкачествена стока.

— Имайте доверие в мене.

— Не съм казал това.

— Мадам, вашият мъж е непреклонен — каза Пиер, като стана.

— Той има своите основания — отвърна Изабела с наведена глава.

— След петнайсет дена ще имате камионетка. Довиждане, господине, мадам.

Когато той си отиде, Изабела запита неспокойна:

— Защо си тъй недоверчив? Ние нищо не рискуваме.

— Ох! Не зная, той има подозрителен вид.

— Навсякъде има добри и лоши хора.

Умар не отговори, задоволи се да запуши. Знаеше защо тя беше в такова състояние на духа.

[1] Орех, който расте в Западна Африка. ↑

[2] Млекопитаещо животно от рода на кита, на тегло стига до 40 кг. Среща се в Екваториална Западна Африка. ↑

IV

Звукът на там-тамите отекваше в прохладата на здрача. Ту от север, ту от юг, ту в ускорен, ту в забавен ритъм — тия звуци сякаш се разговаряха. Чуваха се тия груби гласове без думи, като трептящи музикални ноти, които раздираха тишината, разтърсваха земята, минаваха над задрямалата вода, обгръщаха грапавите стъбла на горските гиганти и събуждаха заспалите птици по клоните. Въпреки виковете на майките, децата тичаха към големия площад, като влачеха след себе си кой стиска слама, кой снопче пръчки.

Умар, който използваше тишината на вечерта, за да прави сметките си, също слушаше.

— Изабела, тая вечер ще има борба, да бяхме отишли там. После ще се отбиеш да видиш майка ми...

Всички, които се интересуваха от тоя благороден спорт, бяха там. Под клоните на големия бомбакс бяха запалили огън, около който се беше образувал широк кръг. Като минаваше край Файен, Фай взе един стол за „мадам“. Там бяха вече Сек и цялата „компания“.

С боси крака, само с панталони, завързани с връв, или много престилки около кръста, борци от диола и мандинго си разменяха предизвикателства. Бързо те се схванаха за ръце. Това е жестока борба, гдето всичко е позволено, гдето борецът хваща своя противник както може; бързината, изненадата осигуряват победата повече от грубата сила. От светлината на огъня, подклаждан непрестанно, потта блестеше по силните тела на борците, които имаха формата на ваза. Широки в раменете, тесни в талията, с дълбоко врязан гръбнак, с изпъкнали мускули от единия до другия край на гърба — това беше ново зрелище за Изабела, която познаваше тия хора само от нивите, гдето те изглеждаха тъй лениви, а сега ги виждаше да се преобразяват във великолепни атлети с изненадваща ловкост.

Щом паднеше единият от противниците, борбата свършваше. Тогава избухваха пронизителни виковете, които се издигаха дори над шума на там-тама. Победителят правеше някаква танцова стъпка и за да го насърчат, жените пееха и удвояваха ръкоплясканията.

Малко по малко нервната възбуда обхващаше другите етнически групи, дошли като зрители: баланта, по-нервни, серере, по-хитри, жителите от юг, по-груби — и всички се предизвикваха с глас и с жест. Една отворена и протегната напред ръка показваше на победителя, че има противник, който да премери силите си с него. Щом се приемеше поканата за двубой, двамата тръгваха един към друг, като се люлееха на дългите си и тънки крака, вземаха една шепа пръст и я хвърляха в лицето си в знак на предизвикателство. При тоя жест зрителите викаха: „А бусулу, а бусулу!“

След борбата Умар и Изабела отидоха във Файен, гдето Рокайа очакваше младата жена.

Къщичката, гдето трябваше да стане церемонията на заклинанието, беше отделена от другите. Вътрешността ѝ изглеждаше зловеща: обърнати съдове, краища на чукала, които се подаваха от влажната земя с побелели от кисело мляко върхове; встрани имаше голяма глинена делва с широко гърло, пълна с вода, гдето плуваха кори; тук-там бяха разхвърляни рогове — едни червени, с каури^[1], а други зелени, с кичури конска грива.

Едва влезли двете жени и Рокайа спусна рогозката, която служеше за врата, запали една свещ, после каза на Изабела да се съблече. Самата тя имаше само къса престилка, безукорно бяла.

В тоя миг се чу леко шумолене по летвите, които подкрепяха покрива. Изабела, вече гола, изтръпна. Рокайа, хванала ръката ѝ, я накара да обиколи няколко пъти Хамеса^[2], като пееше, по-скоро като мърмореше някаква ритмична песен със странно модулиращи звуци. На Изабела ѝ стана студено; под краката си чувствуваше влагата на мократа земя. Внезапно остро съскане я накара да подскочи; като люлееше главата си, с форма на острието на стрела, една змия бавно слизаше от покрива към лицето и раменете на Рокайа, която продължаваше да говори монотонно. Като се плъзна от шията към тялото, което блестеше от отражението на свещта, животното обвиваше и развиваше спиралите си около тялото на старата жена. Изабела, полумъртва от страх, не смееше да мръдне, омаяна от това зрелище. От друга страна, нищо у Рокайа не издаваше никакъв страх. Нейната ритмична песен се беше превърнала в един вид дълга реч. Змията, сякаш се подчиняваше на някаква тайна заповед, се изправи срещу Изабела, и насочи раздвоения си език към нея.

Младата жена не можеше повече да понася студения поглед на тия сиво-зелени очи; леден ток протичаше по цялото ѝ тяло. Тя поиска да направи стъпка назад, но старата съвсем леко я задържа на мястото ѝ. После изтръгна два рога, които бяха закачени на стената. Мушна в ръцете на Изабела единия, а другия хвърли към тавана: рогът остана да виси във въздуха, неподвижен. Тогава Рокайа беше обхваната от истински транс, всяко нейно движение се придружаваше от песен, ту жална като молба, ту кратка и хриплива като заповед. Влечугото започна да свисти и рогът над него се раздвижи.

Изабела беше загубила всяка представа за времето. Минаваше полунощ, цепениците догаряха, пепелта изстиваше, земята беше студена. В тоя час злите духове навестяваха жилищата да прибират душите.

Рокайа взе вода в шепата си и поръси Изабела. Змията беше обвила краката ѝ като въжета около моста на параход. Отново, водена от старата жена, Изабела трябваше да обикаля къщичката и да прескача змията, която при всяко минаване вдигаше глава.

Най-сетне Рокайа даде на Изабела да пие някакво питие с вкус на кори, накара я да седне на делвата и започна да я преглежда. Дълго тя разтрива с грапавите си ръце нейното тяло, което трепереше, и под тая ласка, малко по малко се успокояваше...

Умар, който отдавна чакаше жена си пред вратата, пресече прозявката си, като я видя да излиза.

— Е, най-последно, време е! Умирам за сън.

Изабела го хвана за ръка, но не пророни нито дума по пътя за вкъщи.

След три дена Фай беше повален от треска. Отначало тялото му бе разтърсено от тръпки, после потъна в истинска баня от пот. Имаше силна атака от малария. Комарът, който носеше заразата, навярно го беше ухапал във високите треви на бруса. Рокайа се разтревожи. Тя заяви, че някой е урочасал нейния син и във всички ъгли на стаята, в която той лежеше полумъртъв, фетишите се смесваха с кожи на животни. В продължение на много дни Умар непрестанно бълнуваше.

Освен това Итилима беше отишла в селото си за обряда при обрязването. Присъствието на старата Рокайа не беше неприятно на Изабела, но когато африканският лекар пристигна, майката на Фай нададе такива викове, че докторът се разсърди и Изабела се запита дали наистина беше необходимо Рокайа да остане в Палмерията. При изгрев-слънце Фай не беше толкова зле, но когато настъпеше вечерта, беше невъзможно да го задържиш в леглото: той говореше високо, вълнуваше се, мятеше се, сякаш дявол се беше вселил в него.

Двете жени се сменяха редовно, за да бдят над болния. Рокайа разтриваше тялото му с оцет, и това го успокояваше за известно време. Тя му даваше да пие извара от тамарин, смесен с неизвестни растения. Той веднага повръщаше, после заспиваше. Силата на тая криза безпокоеше всички, защото продължаваше вече близо месец. За първи път неговият баща дойде в Палмерията, придружен от последователи на религията, и се моли на всемогъщия за оздравяването на Умар. Чичо Амаду беше отишъл да потърси някакъв шарлатанин лекар, който потвърди съмненията на старата майка. Той настояваше, че болестта на Умар се е скрила в реката и на всяка цена трябва да се намери, ако не — смърт. След няколко дена го видяха, че пак иде и носи едно странно нарисувано яйце, над което правеше чудновати превземки.

Но ден след ден Умар започваше да се съвзема. Беше много отслабнал и Изабела страдеше, като го гледаше такъв. Той прекара една последна и лоша атака от дизентерия. Обвиха го в кърпи и завивки. Ъглите на устните му се покриха с пъпки.

Най-сетне една сутрин можаха да го свалят в градината.

— Ти се връщаш отдалече, приятелю мой — каза Изабела, като метна една завивка на коленете му.

Той не отговори, неговият празен поглед блуждаеше в далечината. Под сянката на гойавието^[3], с жена си — болногледачка, той се връщаше към живота. И тя му разказа най-важните събития, които бяха станали през време на неговото боледуване: заминаването на Итилима, а също и на Жозеф, младия бял военен лекар. Той беше отзован в Индокитай и отлетя със самолет в същия ден, когато Фай получи първата си криза. Всички млади постоянни посетители на Палмерията съжаляваха за тоя сериозен и внимателен другар. Той трябваше да мине през Париж и Изабела му беше дала писмо за своите

родители и за спомен — носа на акулата, уловена от Умар. В заключение тя каза със смях.

— Ще бъде смешно украшение в салона!

— Колко време бях на легло? — попита той.

— Точно един месец и двацет дена днес. Искаш ли цигара?

— Не, благодаря... За първи път боледувам толкова тежко; имал съм няколко незначителни случаи!... Чудно!

— Аз едва не умрях от страх... Виж, писмо от Луиза.

— Какво пише?

— Искаш ли да ти прочета писмото й.

— Да.

Мили мои,

Последното писмо на Изабела много ме огорчи. Тая проклета треска е нанесла удар и на двама ви, нему — физически, а на тебе — морално. Вие знаете колко ви обичам; не забравяйте, че аз бях свидетел и съучастник на вашата идилия, с една дума — ваше доверено лице, и сега, като зная, че Умар удържа думата си, моята братска любов порасна още повече. Старите се гордеят с тебе. Младият лекар, който ни донесе тая странна човка от риба, много ви хвали. Той ни разказа как приемате в къщата си всички тия млади хора. Само едно нещо ни потресе — когато с много такт той ни разказа за отвратителното покушение, на което ти едва не си станала жертва. Три дена поред татко беше недостъпен; колкото за мама, не зная още дали е дошла на себе си.

Отидох на черква да запаля една свещ за по-скорошното оздравяване на Умар. Не се смейте, аз вярвам в това.

Колкото до твоята свекърва, не се безпокой. Спомни си за мама, когато искаше да се омъжиш. Расовите предразсъдъци не изчезват тъй бързо.

Време е да ви оставя. В тоя момент нямам никакъв поклонник. Имам чувството, че съм безработна. Дайте си страните да ви целуна с розовите си устни.

— Тя ще бъде винаги така дяволита!

— Има писмо и от татко. Не си ли уморен?

— Не — отговори той, като облиза с език сухите си устни.

Писмото беше написано в по-строг и по-сдържан стил:

Мили мои деца,

Много е приятно да получаваме от време на време известия от вас, дори когато трябва да се безпокоим за вашето здраве. Треската, от която страдаш, трябва да е постоянна болест на твоята страна. Пази се добре, синко! Слушай съветите на майка си. Фактът, че тя познава лековитите билки, ни успокоява. И после, не бъди много строг към нея. Да бъдеш за прогреса, не ще рече да се откажеш от всички стари традиции.

Благодаря за подаръка. Водих дълъг разговор с вашия приятел, доктора. Има неща, които раняват честолубието. Но каквато и да е нанесената рана, аз те моля добре да обмисляш. Силата иде само след мисълта, иначе човек престава да бъде разумно същество. Спомням си нашата първа среща. Тогава ти ми каза: „Не съдете за мене по моята кожа“... и ти знаеш какво последва. Колкото за тебе, дъще моя, не се тревожи за нас. Ние сме доволни, че ти си щастлива и аз с гордост казвам: „Моят зет е черен“. Не е расата, която прави човека, нито цветът на кожата му.

Тия дни мама имаше криза от астма, аз мисля, че може би има във вашата страна лекарство против тая болест. Фай, попитай майка си.

Луиза би искала да дойде при вас, но майка ѝ се колебае. Какво мислиш за това, синко?

Приемете, мили мои деца, нашата неизменна обич.

Татко

Фай разказа на майка си съдържанието на двете писма. Тя ги взе, като се опита да разчете знаците, които танцуваха пред очите ѝ.

— Вярно ли е това, което казваш? — попита тя.

— Да... Ако не ми вярваш, вземи ги; ще ги дадеш на някой друг да ти ги прочете.

— Те са добри родители.

— А, сетих се, не съм виждал Итилима.

Изабела му каза причината за заминаването на момичето. Слънцето се беше издигнало. Птиците прехвъркваха да се подслонят под ниските клони.

— Мислиш ли, че обрязването е необходимо? — попита Изабела.

— Не.

— Тогава защо го правят?

— Много трудно ще ти бъде да го разбереш, защото не си родена тука.

— Майка ти изтърпяла ли е тази операция?

— Попитай я.

— Не смея... Агнеса, ела ми обясни — обърна се тя към момичето, което идеше.

— Как е болният?

— Не много лошо — отговори Фай, като простря краката си.

— Последният път, когато дохождах... О-хо-хоо...

— Ти си много хубава, къде отиваш? — попита Изабела.

— Купих си тая рокля от SCOA, не е много скъпа. Искаш ли и ти?

— Благодаря — отговори младата жена... — Кажи ми защо момичетата се обрязват?

— Това се прави все по-рядко.

— Ти правила ли си го?

— Не.

— А майка ти?

— Да — отговори Агнеса някак със стеснение.

Тоя път Изабела беше прехвърлила границата на любопитството. За черните майката е свещена, особено когато става дума за нейната интимност...

— ... Ако това се правеше във Франция, и твоята майка би го възприела — каза Агнеса.

— Тъкмо си задавах тоя въпрос...

Тази неочаквана реплика обезоръжи Фай.

— Виждаш ли това растение върху гойавието?...

— Да.

— ... Това е ги^[4]. Преди години в Европа галските жреци са принасяли в жертва хора и са приписвали тайнствени свойства на това ги; сега това вече не става. Също и тука много неща ще изчезнат... Агнеса, какво станаха приятелите?

— Иайе Рокайа ги изпъди... Ще има бал на 14 юли. На тая дата ние ще можем да вземем залата за две нощи поред. Поканени са всички млади казаманци, изселени от родината... Но има един парлив въпрос. Те не знаят трябва ли да се смята Дезире от нашите? Аз намирам, че това е глупост. Щом целият град е поканен, няма причина да не се покани и тя... Какво ще кажеш ти?... Докато не съм забравила, Агбо каза, че не е никаква проблема... Не зная какво иска да каже с това.

— Наистина, това не е никаква проблема. В какво я упрекват? Че е мулатка, че баща ѝ е бял, а майка ѝ — черна? Аз сам ще ида да я поканя!

— Благодаря, братко, ти си чудесен!... Знаех, че ти ще го направиш.

[1] Малки раковини. ↑

[2] Сбор от чукала и делви, с които се извършва магията в една къщичка или мястото, което само магьосниците фетишисти могат да посещават. ↑

[3] Тропическо дърво, плодът на което прилича на круша, с много приятен вкус. ↑

[4] Свещено растение за галите. ↑

V

Празникът трябваше да трае два дни — последните дни на седмицата. Градът беше окичен със знамена; те бяха сложени навсякъде: по покривите на къщиците, по стоборите, по лодките, дори по клоните на дърветата. Учениците репетираха дни наред и се готвеха да маршируват. Празникът трябваше да завърши с бал, затова бяха дошли млади хора не само от съседните селища, Бидиона или Адеане, но и от най-близките градове. Тия, които от години бяха напуснали родния край, дойдоха по този случай. Оркестърът „Младата казаманка“, след който тичаха всички танцьори от Дакар, отгоре и Сен Луи, беше тука. В Зигиншор, на всеки ъгъл на улиците, се появиха нови лица. Жителите на Будоди, гдето трябваше да се състои балът, се гордееха, че техният квартал е получил тая привилегия.

Привечер на групи мъже във вечерно облекло се разхождаха с важен вид, като очакваха определения час. Те ходеха от група на група да поднасят подаръците, които бяха донесли на своите приятели или на бъдещите си съпруги.

Жените бяха сменили своите делнични престилки с таибас^[1], с които приличаха на гвинейки; тъканите, наречени легос^[2], внесени от английските колонии, бяха на мода. Плитките на главите на всички почти си приличаха, но се различаваха според вкуса на артистката; някои бяха събрани на конска опашка, продължена с иос^[3], боядисан в черно, други, по-къси, завършваха с наниз от бисери, разделени така, че да се вижда кожата на черепа; няколко жени бяха сресали косите си съвсем чудновато, само на една плитка, украсена с луидори, която почваше отпред на главата и отиваше назад. Момичетата, дошли от черната столица, си приличаха по своето вечерно облекло: дълга зелена роба, набързо ушита. При тях плитките не бяха на мода, а грижливо сресаните коси, обвити в мрежа. Те образуваха самостоятелна група.

Оркестърът на естрадата чакаше откриването на бала. Виковете от една маса на друга, новините, които се разменяха на висок глас, смеховете показваха, че вечерта ще бъде оживена.

Отговорността за хубавото прекарване на празника беше поверена на Диан, който тичаше от едно място на друго; харесваше му се ролята на церемониалмайстор — той посрещаше вежливо хората и намираще любезна дума за всекиго.

— Младежите започват да негодуват, да откривам ли? — попита той стария Гомис, доайена на бала.

— Тогава започвай.

Старият откри бала с жена си, под ръкоплясканията на младите, на които той показваше старинни танцови стъпки. Някои безочливи, които искаха да видят, се блъскаха на входа. Комендантът, придружен от жена си и от другите бели от клуба, почете вечерта със своето присъствие; настаниха ги до музикантите. Стари жени католички бяха приели да прислужват срещу възнаграждение и се справяха съвестно със своята работа. Фай, с черен панталон и бяло сако, пристигна, придружен от Изабела, облечена цяла в бяло.

Дезире стоеше при входа. Седефената белина на нейното лице, на шията и на ръцете ѝ, сякаш плуваше в ярката светлина. Всички погледи бяха устремени към нея. Спокойно и смело тя гледаше предизвикателно всички. За разлика от другите жени, които носеха букли и сложни плетеници, тя беше разпуснала косите си, просто сресани с четка и лъскави като тъмно и блестящо покривало, което падаше на закръглените ѝ рамене. Дългата ѝ рокля, с ромбоидно деколте, позволяваше да се виждат златната верижка и кръстът, увиснал на нея, който се губеше между две добре очертани форми.

И тримата бяха посрещнати в центъра на залата и отведени на тяхната маса, от другата страна на естрадата.

— Момчето ми, вие сте закъснели — каза татко Гомис.

— Карбураторът ми се повреди по пътя.

— Как си ти, Дезире?

— Добре, татко Гомис.

— А вие, мадам?

— Не много зле.

— Тогава всичко е наред.

— Какво желаете да пиете? — се осведоми Диан.

— Каквото има най-добро — каза Изабела.

Фай танцуваше с жена си. Диан държеше Дезире в прегръдките си; дошъл близо до Умар, той му намигна. Създаде се приятелска атмосфера, двойките се образуваха една след друга. Над главите им искреше полилеят. Администраторът разискваше с магазинера. Танците следваха един след друг. Като се въртяха под звуците на музиката, десетки двойки постепенно се сменяха на площадката. Изабела, без да се уморява, при всеки танц сменяше кавалера си. Умар се беше оттеглил за малко в двора с мулатката; те седнаха на скамейката и само бялото му сако се виждаше отдалеч.

— Ти си замислена, моето момиче — каза Фай, на когото мълчанието тежеше.

— Мислех за много неща.

— Невинаги е добре много да се мисли.

Дезире млъкна за миг, после поде:

— Много е мила твоята жена.

— Щастлив съм, че чувам това от тебе... Не са ли ти предлагали да се омъжиш в последно време?

Девојката беше отметнала глава назад и гледаше звездите, които не пращаха никаква светлина на нощта.

— Може би има желаещи да се оженят за мене, но аз не искам.

— А защо?

— Твоята жена няма ли да ревнува, като не ни вижда там?

— Тя няма никакво основание да се безпокои. Но ти не отговори на въпроса ми?

— Не би трябвало да ти отговарям, стига само да не са те натоварили да ме питаш... Причината е майка ми. Тука не я обичат; ако аз я оставя, какво ще стане с нея? Ние, със смесената кръв, не принадлежим към никоя среда, към никоя група, и това ни струва много страдания.

— Ако ти обичаш мъжа си?

— С по-големи права, той не е длъжен да гледа майка ми, а тя...

— Все пак аз живея добре с бяла.

— Ти си мъж.

Тя говореше с колебание.

— За тебе няма значение какво се говори — продължи тя. — В същност всички говорят за тебе, едни с възторг, други с презрение, и тъкмо последните са най-многобройни. Видях те на пристанището, в

деня на свадата. Когато срещнах Диан, питах го за тебе. Не се решавах да се приближа до тебе...

— А защо?

— Защото, може би, ти не си вече същият.

Тя замлъкна.

— Женитбата с минедиеру бранку (бяла жена) не възвисява, нито принизява никого. Аз не разбирам...

— Сега ти си вече нещо — го прекъсна тя. — Защо не те арестуват? За по-малко от това, което ти направи, други са в затвора! Ти си богат, уважаван, жена ти е бяла, казват, че тоя бал е уреден на твои разноски?

Той слушаше въпреки музиката, която на вълни достигаше до тях. Всичко това беше ново за него; от една година, откакто се бе върнал, той никога не се бе загрижил за това, което можеха да кажат за него и за жена му. Имаше един недостатък, като всички от неговата раса: родена с него, вкоренена дълбоко в неговото същество, гордостта го измъчваше жестоко. Той беше сигурен в себе си, обичаше да влияе на околните и тъкмо затова, когато девойката му доверяваше своите мисли, той се чувствуваше горд.

— Дезире — внезапно поде той, — кого би предпочела за мъж, черен или бял?

Уловена неподготвена и като не знаеше какво да отговори, тя вдигна глава. Музиката, която достигаше до тях, ѝ попречи де чуе трепетите на своето сърце. Като очакваше отговора, който не идеше бързо, той запали цигара.

— Бих предпочела бял.

Тя произнесе тия думи, сякаш те бяха изтласкани вън от нея от някаква непобедима сила. Умар погледна девойката, която със затворени очи изглеждаше засрамена, че е издала своята тайна. Появата на Изабела сложи край на нейното изтезание.

— Какво правите вие тука? Впрочем, то си е ваша работа. Викат Господина вътре.

— Кой?

— Старият Гомис.

— Да идем там, деца мои.

Те влязоха; той, ги беше хванал и двете под ръка. Изабела се наведе над ухото му и попита:

— Какво си й казал, тя е смутена?

Те се отпавиха към балната зала, гдето Изабела просто беше нападната от четири-пет танцьори.

— Извинете, приятели мои, но тоя път аз си запазвам това, което ми принадлежи... — каза Умар със смях. — Виж, Агбо, вземи тая — прибави той, като тикна Дезире в прегръдките на доктора.

Валсът увеличаше двойките. Роклите летяха, като откриваха краката с хубави очертания. Внезапно музиката спря и диригентът обяви конкурс по танц. Той представи журито, в което влизаха комендантът на клуба, старият Гомис, Фай, Сек и Агнеса. Оркестърът пак засвири. Отначало броят на участващите беше толкова голям, че трудно на журито беше да вижда тия, които правеха грешки, но музикантите засилиха темпото и мнозина се отказаха.

Скоро останаха само седем двойки; при буги-вуги четири други отпаднаха — преуморени; при самбата най-сетне една от трите двойки се спъна и на площадката останаха само Диан с Дезире и Изабела, която имаше за партньор един мъж, пристигнал с последните поканени. Служещият поддържаше добре своята дама, чието тяло, излято в нейната дълга рокля, се подчиняваше по безпогрешен начин на извивките на танца. Дали по невнимание, или доброволно, мадам Фай и нейният кавалер бяха отстранени. Тогава се понесоха безкрайни викове, овации, ръкопляскания, барабанни удари — всички искаха да поздравят Диан и Дезире.

На почетната маса връчиха на щастливата победителка кошница цветя и стъкълца с парфюм.

— Нека шампионът да целуне своята дама — възвести председателят.

Всички погледи се устремиха към тях; тъмните страни на Дезире се покриха с руменина. Диан се приближи, като наклони глава; тя затвори очи и той залепи устните си и на двете мургави страни. Когато отвори очи, тя видя, че Фай я наблюдава.

— Хиляди извинения, мадам — каза кавалерът на Изабела. — Без моето нехайство, тая чест щеше да се падне на вас, и тъй, смятайте се за морална победителка.

Той говореше с лекота, като придружаваше думите си с много движения... После се представи!

— Господин Сисе, от адвокатската колегия в Дакар... По време на вашата женитба с Фай аз бях в Париж...

— Ах! Затова не ви познавам.

Новодошлият я забавляваше със своята словоохотливост.

— Но „Големият Фай“ всички го познават. Той е толкова прочут, колкото...

— Ах! Ето нашият магистрат винаги на лов за клиенти — каза Умар и се присъедини към тях.

— Не бих искал да те имам за клиент, защото много добре те познавам... Благодаря!

— Не стой много близо до него, малка моя, той ще ти обещае да се ожени за тебе, после след два месеца ще ти каже: „Вие не отговаряте на моя идеал...“. — Като говореше, Умар беше обгърнал с ръка раменете на своята жена. — Това е най-мръсната човешка порода, след породата на гомисовци!...

Нощта преваляше, клепките натежаваха, танцът нямаше пламъка, който имаше в началото. Танцьорите нямаха вече същия темперамент. Белите се бяха оттеглили едновременно с доайена. Всички трябваше да присъствуват на другия ден на парада.

Навън белезникава пара свързваше земята с небето. Росата падаше от листата капка по капка.

На другия ден се състоя официалното тържество. Към пристанището в дълга върволица се виждаха да пристигат всички жители, после първенците, с медали, закачени на техните белоснежни бубу. Те се настаняха на трибуната и слънчевите лъчи, които разпръснаха утринната мъгла, си играеха с кръстовете за храброст, военните медали и ордени на почетния легион. Казаманс течеше тихо, никаква лодка не браздеше нейните води. Корабите бяха обкичени с разноцветни знамена. Само тропическите дървета на отсрещния бряг запазваха своите обикновени багри и спокойствие.

Военната музика на католическата мисия засвири Марсилезата при пристигането на управителя на клуба, който, като тракна с токове, отдаде чест според правилника; всички го последваха — едни снеха шапки, други застанаха мирно, а ония, които имаха клечки за зъби в устата си, ги извадиха. После едно малко момиченце, цяло в бяло,

поднесе букет на коменданта, който го сложи пред паметника на падналите — обикновена алегория: жена повдига в прегръдките си ранен войник и на цокъла се четат следните думи:

„Признателна Франция — на своите деца.“

След полагане на букета комендантът зае място на трибуната. Децата от двете училища, със сини барети, бели ризи и червени колани, се надпреварваха в тая войнствена маршировка. Като минаваха край трибуната на официалните лица, те размахваха ръце, издуваха слабите си гърди, биеха с крак земята. После маршируваха полицаите в жълто-зелена униформа: риза, къси гащета и навои. Техните патрондаши бяха празни...

След маршировката Фай и жена му се забавляваха, като гледаха народни игри: надбягване в чували, катерене по върлина, надбягване на патици по реката, а на понтона децата се опитваха да вървят по една надвиснала над водата греда, намазана с лой, за да достигнат парчето плат, което даваше право на печалба. Докерите мърмореха против тоя ден, който ги лишаваше от тяхната всекидневна печалба.

— Прилича на събор — каза Изабела.

— На такова нещо, да. Да вървим.

Колата на Гомис ги свали във Файен. От шума на мотора Рокайа излезе и каза на снаха си:

— Ного красива... мадам.

— Благодаря, мамо... Уморена съм.

— Жена ти трябва да почине, а и ти също — каза старата жена.

— Ние си отиваме.

Рокайа хвана ръката на Умар и я поднесе до сърцето си.

Когато си тръгнаха, тя дълго още слуша как заглъхва шумът на стария задъхан мотор.

[1] Изопната блузка, която стига до кръста. ↑

[2] Неправилно название на гр. Лагос, столица на Нигерия. ↑

[3] Влакна от храст със същото название, които жените боядисват в черно и ги правят като перука. ↑

ТРЕТА ЧАСТ

I

Облаците се връщаха, като плуваха по следите си от топлия сезон. Светлата синина на небето и сиво-зеленият цвят на земята предвещаваха пролетта; дърветата, листата изглеждаха наново оцветени.

Краят на лошия сезон изтръгна земеделците от техните развлечения, сложи край на празненствата. Празничните дрехи бяха пак наредени на дъното на дървените сандъци. През мъртвия сезон хората изхарчиха всичко и дори задължняха. Нищо не им остана в хамбарите и всички се надяваха на добра реколта — ако бог помогне.

Фай беше продал половината от своята реколта; другата се надяваше да продаде на по-висока цена на големите компании. Той пое пак своята работа, разшири нивите си, увеличи броя на своите оризища и се впусна дори да обработва маниока^[1]. Беше станал строг и груб като всички ония, които работят земята и живеят от нея.

Всеки се радва в душата си, като вижда как се пука земята под натиска на семената, как в скърби и радости се заражда животът над земята. Като дишат въздуха и пият роса, кълновете се позлатяват от слънцето. От зори до мрак децата вече бдяха над тия тъй нежни обещания.

Но един ден, ден на скръб и сълзи, сред селяните настана голяма паника, надеждата им отлетя. По земята, докдето поглед стига, не се виждаше нищо, никакви кълнове, само възчерна лава, която се движи и пръска по всички посоки. Разрушителната маса беше унищожила всичко — добрите и лошите кълнове. Тя нападаше дори кората на корените. Опустошаваше всичко. Лекият аромат на влажния жасмин отстъпи място на отвратителна миризма, от която се повръщаше. По-опасни от епидемия, ларвите излизаха от земята с десетки хиляди. Само за една сутрин те бяха изгризали труда на цели седмици.

Никой не беше забелязал пристигането на скакалците. Навярно през нощта те бяха снесли своите вредни яйца. И тая сутрин, когато пазачите откриха ларвите, настана безумно тичане по нивите. Веднага силният глас на там-тама възвести злокобната новина. От всякъде

притичваха хора. Едни се бяха въоръжили с клони; някои удряха тенекии, други пристигаха със запалени факли, които бяха натопили в палмово масло, трети носеха лопати... Те се пръснаха по полето като стадо без овчар...

Тая сутрин Умар Фай имаше среща с Агбо. За да се реши младият лекар да съкрати своя работен ден, трябваше наистина причината да засяга сърцето му. Фай го слушаше като брат. Те се разхождаха покрай пазара.

— Да — казваше докторът, — аз отидох у тях... и не зная точно какво иска това момиче.

— Слушай, Агбо, това момиче не е като другите... Опитай се да я разбереш. Тя си има свои възгледи за женитбата... Ти я обичаш, ти я обичаше, преди още да пристигна. Боиш се от несполука... Но как можеш да бъдеш сигурен, че тя не изпитва нищо към тебе? Е? Ти нищо не си я питал.

— Тогава, кажи ми, не ти ли говори нещо за мене? — попита Агбо и се спря.

— Не. Виждаш ли, аз никога не съм ѝ говорил за тебе, но за нейния идеален тип...

— Ах! — каза докторът. — И кой е нейният тип?

— Тя...

Думите се спряха на гърлото му. Умар чу гласа на там-тама; ниските тонове, бързите удари, тежкото мълчание, което следваше, имаха своето значение за него: „Предсказание за нещастие“ — помисли той.

— Връщам се в бруса, сигурно там става нещо лошо... Ние ще поговорим пак за Дезире, но най-напред се освободи от този страх, който те е обхванал.

Той се затича към Палмерията.

Агбо, останал сам, се върна в болницата. След осемгодишно учение по медицина и практика в болница го бяха изпратили в Казаманс. Той обичаше професията си и беше убеден, че със своя избор служи на родината си. През време на стаж си не се свърза с никое момиче. Напротив, винаги в допир с нови среди, той успя да развие в себе си чувството да наблюдава хората и обществените групировки. Неговото призвание го задоволяваше и той често казваше

на Сек: „Ние сме непознати сили, тъкмо това прави нашето величие, и ако нашите хора не ни зачитат, да помислим да ги възпитаваме“.

Но Агбо обичаше Дезире. Той още не беше доверил своята тайна на никого, но когато видя Умар да разговаря с мулатката, нещо го бодна в сърцето. Докторът беше от ония хора, които се боят от любовта, защото я издигат на най-високи върхове. Най-сетне, като не знаеше как да пристъпи към младото момиче, той се посъветва с Фай.

Едва пристигнал на полето, Умар разбра голямото опустошение, причинено от ларвите. Разпореди да се изкопаят ями — два лакътя дълбоки и един лакът широки. С клони, с парцали хората смятаха тия гадини в ямите и веднага ги заравяха. Умар състави план, който щеше да обхване една площ от петдесет левги. Той даваше заповеди като генерал, разпореждаше, викаше, ходеше от село на село с камионетката си да събира хора. Но нашественикът беше все още по-силният.

Борбата траеше вече десет дена. Старите не знаеха дали трябва да продължават, или да се оставят на волята на всемогъщия. Ужасна горещина се сипеше над главите им, изгаряше голите им тела и ги изпичаше като плоча, нагрята до бяло. От време на време някой от тях се изправяше, с ръка на кръста, с мрачен поглед, с отчаяно лице, със сълзи, готови да бликнат. Друг някой, който дъвчеше тютюн, изхрочваше нещо черно преди да каже: „Проклети да са!“, после, със стиснати челюсти, се заемаше пак да насипва пръст; или завладян от внезапен гняв, започваше да танцува; виеше, сякаш обсебен от дявола, тъпчеше тая гъмжаща маса, щастлив, че убива с голите си крака.

И селяните продължаваха да удрят и да зариват ямите. Техните измършавели тела, окъпани в пот, бяха покрити с възчерен прах, който вдигаха клоните, с които метяха. Привързани на гърба на майките си, дечицата по инстинкт протягаха ръчички над малката си главичка, за да се запазят от палещите лъчи на слънцето. Всички почти бяха състарени и гладът с хлътнали очи ги дебнеше...

Пред неизвестността да преодолеят бедствието, първенците от съседните села свикаха съвет. Фай беше най-младият. Те се събраха малко по-назад от бойната линия.

— Аз — каза един стар човек с бяла брада и набръчкано тяло, — аз съм с вас и цялото ми семейство е в бруса. Ето, дни наред ние преследваме „синовете на скакалците“, но тия кучи синове умират през деня и възкръсват през нощта. Какво ще правим?

Всички повтаряха същия въпрос, като мърмореха: „Какво ще правим?“.

— Тая година — каза друг — не сме принасяли жертва. Затова сме наказани. Да изведем Кангуранга^[2], може би това ще застави някои да заработят още повече. Но не бива да забравяме, че ни заплашва глад. На тебе... — обърна се той към Умар, — на тебе, сине на човека на водите, ние благодарим, защото, когато водата бучи, ние не дохождаме да ти помогнем... Но ако имаш нещо да кажеш, ние те слушаме...

Десетки очи се устремиха към него. Умар стоеше прав, с шапка в ръка; ония, на които слънцето пречеше, вдигаха ръце над очите си, като козирка.

— Благодаря, почтени старци, за вашето доверие.

Той говореше бавно, но пулсът му биеше силно. Горещо му беше, пот оросяваше челото му. Той поде със същия тон:

— Аз не съм чужденец тука, вашите страдания са страдания на народа, нашите сълзи са сълзи на всички и тия, които живеят на тая земя и не са тука в тоя миг, зависят също от вас. Не трябва да обичаме земята за това, което тя дава, трябва да я обичаме, защото е наша. Тя е майка и жена...

— Ох! — извикаха неколцина.

— Моля да ме изслушате; никой не знае стойността на един орех, ако не е счупен...

— Вярно е — каза старият човек, приклепнал и обхванал с ръце главата си.

Фай искаше да им каже това, което беше тъй дълго зряло в него. Дошъл беше толкова силно желаният момент. Той продължи:

— От първата сутрин аз съм с вас; копая и вървя с вас. Ако изпълняваме плана, ще успеем да унищожим тия деца на злото след десет дена. Младите ще идат да искат помощ от ония, които още не са засегнати. Те ще ни помогнат, а тъкмо от това ние имаме нужда. Жертвоприношенията няма да променят нищо. Тези изроди растат от ден на ден и стават все по лакоми. Сезонът си отива: или ние ще убием

вредителите, или вредителите ще ни убият. Мисля, че най-добре е да продължим това, което сме започнали. Ние няма да имаме почивка: дни и нощи трябва да бъдем там. Ще запалим огньове през всеки двайсет лакътя. Запомнете добре това: нашият живот, животът на семействата ни зависи от това. Нали не искате да гледате как гинат стадата ви, нито да присъствувате на бавната смърт на своите деца? Не, нали? Тогава да бързаме, защото ние само приказваме като млади момичета до някой кладенец. Аз ще ида в града да видя какво мога да направя.

— Защо не ни дадеш от твоето семе, което ти е останало? — запита някой.

— Вярно е, остана ми семе. Но ти нямаш мозък повече от една баба. На коя нива ще сееш сега?

Чу се шепот на одобрение.

— Ще направим, каквото казваш. Ако можеш да ни донесеш нещо за ядене... бог ще те възнагради — каза старият с бялата брада.

— Ще направя всичко, каквото мога. Но трябва да се действа бързо и... изнесете също Кангуранга, ако вярвате в него!

Старецът стиска дълго в ръцете си ръката на Умар — погледът му говореше повече от думите.

Фай отиде в резиденцията, която се намираше в центъра на европейската колония. Стражата се опита да го спре, но той бързо изкачи стъпалата. Стъпките му отекваха по блестящите четвъртити плочки на големия хол. Той погледна на всички страни, като разглеждаше тоя „дом“, от който зависеше животът на хиляди негови събратя. Резиденцията беше едновременно кметство, търговска камара и дори съд за първа инстанция.

„Никой от тия драскачи няма да повдигне и пръста си, за да ни помогне да излезем от това лошо положение. Все пак на произведенията, които ражда тая земя, те дължат своето благосъстояние. Бих живял сто години, само веднъж да видя селяните да определят сами цената на своя труд“ — мислеше Фай.

Внезапно той видя пред себе си Дезире. Тя заемаше в резиденцията секретарска длъжност.

— Администраторът тука ли е?

— Да. Но трябва да попитам дали може да те приеме. Раул е при него... Какво се е случило в бруса? Изглежда, че скакалците са унищожили всичко?

— Иди кажи, че съм тука.

Той тръгна по петите на девойката и щом тя отвори вратата, като чу „Влезте!“, Умар застана между вратата и нея, блъсна едното крило и влезе. Мулатката опули очи...

— Какво има? — запита администраторът и добави: — Бях казал никой да не ме безпокои.

Той сне очилата си с рогови рамки.

Фай с бърз поглед огледа кабинета. Раул и той се изгледаха презрително.

Умар стисна пестник. Почувствува, че кръвта му нахлува в главата.

— Седнете — каза администраторът. — И продължи: — Зная защо сте дошли... заради ларвите. Тъкмо говорехме за тях, преди да пристигнете... Много добре, че сте тука. Вие идете от бруса, нали?

— Да — отговори Умар.

Неговите пръсти, изцапани с масло, се допряха до бюрото от акажу — полирано, на което бяха сложени една бутилка Перно и две полуизпити чаши. Стаята беше много голяма и, както в хола, всичко беше безукорно и чисто.

— Е! Кажете, до къде са стигнали земеделците?

Администраторът замълча и сложи лакти на масата. Фай беше смутен... „Той се подиграва с мене или, чисто и просто, аз съм глупак“ — промълви той. И каза високо:

— Дошъл съм да търся помощ.

— Но где са селяните? — запита Раул, като се отпусна удобно в своето кожено кресло.

— Господин администратор — започна Фай, като търсеше думи, — когато тръгнах за метрополията, вие не бяхте тука и Раул също, той беше в Горна Волта; вие не познавате добре тукашните хора. Ето вече седмица и няколко дена се опитваме да унищожим тия ларви и все още не сме господари на своите ниви. Вие ме питате до къде сме стигнали? Наистина, това е отчайващо. Ще ви разкажа една малка история, на която бях свидетел... Вие никога не сте присъствували на наказание, чийто виновник не е крадец, а само не е могъл да върне заетото семе,

за да плати данъка си. Извеждат го на площада, когато слънцето грее най-силно. Оставят му само плата, с който се закриват срамните му части; не му дават нито да пие, нито да яде; полицаи го пазят. Цялото село е там... Първата редица заема семейството на виновния. Зрелището не е много приятно. Мъката не е само физическа, тя е и морална. И сега вие ме питате: „До къде сме стигнали?“. Добра или лоша реколта, ние трябва да платим данъка. Но как ще платим данъка, ако не ни помогнете. И Раул, и той чака реколтата... Той е търговец...

— Добре... Добре — прекъсна го администраторът. — Засега аз не мога нищо да направя, съжалявам.

— Искайте самолет, за да разсеете на нивите отровен прах за насекоми...

— Мислиш ли какво говориш? — прекъсна го Раул.

— На тебе не говоря — се провикна Фай. — Виждам, че нещастieto на селяните не трогва администрацията! Като идех, казаха ми: „Безполезно е да отиваш при «Мансо»^[3], нищо няма да направи!“.

— Кой каза това? — запита „Мансо“.

— Аз не съм доносчик.

— Добре, ще видя какво мога да направя, и ако не успея, ще пратя затворници на помощ.

— И на това благодаря — каза Умар.

И той излезе, като отправи гневен поглед към Раул.

В стаята на секретарката Умар се намери лице срещу лице с Жак. Хвана го, залепи чипия си нос в лицето на белия и, преди другият да се опомни от изненадата, Фай го удари силно с пестник от двете страни на главата и го запрати върху бюрото на младото момиче.

— Това е само аванс, докато се разплатим — каза Фай.

После бързо се отправи към своята камионетка. Мулатката го чакаше там, седнала на пейката.

— Какво правиш тука?

— Свърших работа, отведи ме.

— Ти живееш тъкмо на противоположната страна на града!

Без да отговори, тя взе ръката му и му се помоли като съвсем малко момиче. Умар захапа устни.

— Добре — каза той и подкара.

— Как е твоята жена? — попита Дезире.

— Ето вече десет дена не съм се прибирал вкъщи.

— О, бедната! — каза тя съчувствено. После, като промени тона, добави: — Не е хубаво това, което правиш. Ако аз имах мъж като... нямаше да се отделя нито крачка от него.

Те се спуснаха на големия път, който пресичаше пазара, тръгнаха по брега на Казаманс и Фай свали младото момиче при входа на Будоди.

— Ще те видя ли пак? — попита тя.

— Когато дойдеш у нас.

— Майка ми иска да те види още от вечерта на бала. Аз не ходя вече в клуба. Искаш ли да знаеш защо?

— Друг път.

— Кога?

— Когато искаш, у дома... Не, аз ще дойда да видя майка ти.

Като зави остро, той едва не я блъсна... „Колко е глупаво това момиче!“ — си каза той и прекара ръка по челото си, за да изтрие потта. Обхвана го същото вълнение, което изпитваше винаги в присъствието на Дезире; той се почувствува облян от хладна вълна. За да не връхлети върху едно дете, което пресичаше улицата, той докосна стената на къщата Козоно. При виковете на дечурлигата, Умар мина край Файен и се прибра в Палмерията.

Изабела се учуди, като го видя да пристига от другата страна на града. Откакто я беше оставил, бременността ѝ я правеше нервна и раздразнителна. Връщането на мъжа ѝ и донесе малко радост.

— Как, ти пристигах от Сантиаба?

— Да, ида от резиденцията, после купих три торби бисквити. А сега ще се окъпя.

— През това време аз ще ти приготвя нещо за ядене... А, чакай, Пиер дохожда, но нищо не ми каза за причината на своето посещение. Агбо беше тука снощи.

— Ха! — каза Умар, като се прозина.

После отиде да извади вода; напълни ведрото. От безсъние клепките му се бяха подули. Потопен във водата, той вече заспиваше, като се триеше. Дебел слой мръсна пяна плуваше на повърхността. Умар излезе и бързо се избърса. Изабела му сложи да яде в салона. Фай, загърнат в своя халат, изгълта няколко залъка.

— Но де е Итилима?

— ... С майка ти, в полето, от сутринта. Аз не разбрах какво си говореха, но предполагам, че говореха за мене...

Като се прозяваше, без да може да се спре, Умар се изтегна на дивана.

— Няма значение, майка ми познава бруса много преди да се родя, защо ѝ е другарка?... Добре, събуди ме след един час. Трябва да вървя.

— Ти пак ли няма да спиш тука тая вечер?

— Пак?... Упрек ли е това? — каза той, като се обърна на другата страна.

Опита се да продължи разговора.

— Трябва да ида там. Не зная кога ще се върна...

Той се изтегна и веднага заспа, капнал от умора.

Права, Изабела го наблюдаваше. Търпението ѝ се изчерпваше от ден на, ден. Но като го гледаше така, тя разбра до каква степен той беше изтощен. Пригответи му дрехи за преобличане и внимателно ги сложи до дивана.

[1] Тропическо растение, корените на което служат за храна. ↑

[2] Подобие на свръхчовек. Земяделците от Казаманс го смятат за някакъв дух. По външен вид прилича на човек, но не се виждат нито краката му, нито главата му. Ръцете му са прилепнали до тялото. Той живее сам в бруса и само по молба на старците дохожда в селата. С една дума, обвива го някаква тайнственост. ↑

[3] Изопачена френска дума „Мосьо“ — господин. ↑

II

Появата на Кангуранга направи впечатление. Никой не остана вкъщи под предлог на някаква въображаема болест. Облечен цял в червено, той не минаваше незабелязан. Претърсваше сламените къщи и хамбарите; ония, които улавяше да не вършат нищо, порицаваше публично. С удвоена сила хората удряха земята без колебание, под заплахата на две саби, които Кангурангът размахваше над главите им. Той ходеше от група на група и виеше, придружен от своята свита, която подчиняваше на строга дисциплина. Заставяше ги да се навеждат, да пълзят по тръните; ходеше върху тях, сипеше дъжд от удари; кръвта не го плашеше: по-бърз от заек, той можеше да хвърчи — както казваха туземците; Кангурангът ненавиждаше червения цвят, с който беше покрит от главата до петите; никой в негово присъствие не смееше да сложи дреха със същия цвят.

След няколко седмици борбата със скакалците стигна своя край. Всички селяни работеха там. Затворниците бяха много щастливи, въпреки веригите на краката си, защото можеха да получават новини от своите семейства.

Най-сетне последната яма беше засипана. Само свиренето на щурците нарушаваше сега настъпилата тишина. Остана само едно огромно опустошено пространство. Фай събра всички.

— Сега всеки ще се върне у дома си. Аз мога да дам семе на всички, които поискат.

— Колко ще даде всеки барик? (Един барик е равен на един квинтал в езика на африканския селянин). А колко трябва да ти платим?

— Нищо — им отговори той.

— Ти си луд! Хората с червените уши са по-богати от тебе, но не дават нищо, което не може да им донесе печалба, а ти искаш „ей така“; кълна се в дедите си, никога не съм виждал човек от града да е толкова безумен като тебе.

— Може би защото не си много ходил. За мене земята е всичко. Но вие не знаете цената ѝ. Вашите синове... да, те ще я узнаят. Аз ви

давам семе при условие да не продавате реколтата си на никого друго. Повече нищо не искам.

— Но ако реколтата не е добра, как ще ти платим? Ние имаме вече дългове...

— Ще загубя семето си, но ще остана с вас!

Селяните дълго се съветваха, после старецът взе думата.

— Ние сме с тебе! Кога ще ни дадеш зърното?

— Утре сутринта. Трябва да побързаме, че времето не чака.

— Ами аз като имам две големи семейства, ще мога ли да получа два барики? — попита някой от тълпата.

— Не, ти ще получиш като всички, все пак мога да ти дам един съвет: ще събереш двете си семейства заедно.

Избухна общ смях. Старецът придружи Умар до камионетката и му даде муска от тигрови косми.

— Пази я добре, тя е от баща ми, който я има от своя баща. Бог да е с тебе, ти си добър син.

— Благодаря, не забравяй да изпратиш някой младеж утре.

— Ето на — каза човекът в напредналата възраст, като търсеше думите си... — ние сме многобройно семейство.

— Ти ще получиш два барики.

— Бог да те благослови.

— Амин — отговори той, като се раздели със стареца.

След това Умар качи в колата си затворниците, които мъчно вървяха с веригите. Пътят беше в плачевно състояние; първите дъждове бяха издълбали трапове, там, дето „каторжниците“ бяха работили упорито през сухия сезон. Те срещаха жени, които се връщаха от пазара. Фай ги насърчаваше, като им махаше с ръка през вратичката; те му отговаряха с радостни викове, и ехото усилваше тия гласове, които стигаха до него. Полицаят, седнал до Умар, се осведоми за неговата работа.

— Аз съм тукашен и обичам земята — отвърна той.

— Опасно е това, което правиш.

— А защо?

— Не зная. Голямата известност на един млад човек носи нещастие.

— Ако умра, никой няма да ме жали, само майка ми и жена ми. Впрочем, аз не искам да умирам. А ти сега колко години служба имаш?

— Двайсет години — отговори полицаят.

— Затова не искам да умирам — повтори той.

— Не разбирам...

— Аз имам четири години и съм й ял попарата.

Слънцето се скри зад един облак, който плашеше. Фай свали товара си пред комисариата. Стоманеносивото небе тежеше като нажежен похлупак. Като се върна вкъщи, Умар гарира камионетката си, отвори вратата и намери Изабела седнала на дивана.

— Седиш ли или лежиш? — каза той, като се пошегува мило.

— Седя — отговори тя и смръщи вежди.

— Не би казал човек това.

— Но ти идеш от града?

— Да, трябваше да отведа затворниците.

— Моят корем почва да ме плаши понякога — каза тя, като промени темата.

— Аз пък отдавна се питам какво ли си яла?

Тя хвърли една възглавница в лицето му.

Умар хвана ръката на жена си. Коремът ѝ имаше тревожни размери. Макар че Изабела бе облечена в много широка дреха, не можеше да се скрие нейното състояние.

— Може би много пих от това, което ми даде твоята майка. Каж ми какво ще правиш тая вечер?

— Много ми се иска да отида на риба.

— О! — каза тя с неодобрение.

— Ти искаш да остана?

— Да, ние сме най-щастливите хора на земята и аз не се оплаквам от своя съпруг...

— Напротив, аз пък се оплаквам от жена си... пуши от моите цигари.

— Не пуша вече, откакто всяка сутрин пия тая горчива смес. Само като помисля за нея и се разболявам.

— Тя поне не ми струва нищо.

— Евреин! Скъперник!

— Толкова по-добре.

— Спомняш ли си нашата мансарда в хотела? Говореше ми, че един ден ще си имаме наша, собствена къща: ти удържа думата си. Сега аз се боя, че не ме обичаш вече.

Тя поглади корема си.

— Колко глупава можеш да бъдеш понякога.

— Какво предпочиташ? Момче или момиче?

— Предпочитам тяхната майка...

Пристигането на Рокайа, която идеше всеки ден да се осведомява за „мадам“ и да дава други наставления, сложи край на техния разговор. Изабела се чувствуваше добре и старата жена не остана много време в Палмерията. На прага на вратата тя каза на Умар:

— Баща ти пита за тебе, синко. Иска да те види тая вечер.

— Добре, ще дойда надвечер.

— Ходи, малку, малку, леша не хубаво, уморяваш... болен — каза старата на Изабела, като я държеше за кръста.

— Аз не разбрах, Фай.

— Казва ти да ходиш, вместо все да лежиш, това не е за твоя кръст и те уморява...

Той преведе думите на старата, като се пошегува с жена си.

— Аз не лежа — каза тя разгорещено. — Каквата майката, такъв и синът! А ако идем заедно в бруса?

— С мене? О, не.

— Защо?

— Има неща, които засягат жените, а не мъжете, такъв е обичаят тука. Ние ще идем на кино.

— В положението, в което съм?

— Че какво от това?

Дъжд валя през целия следобед — до сутринта на другия ден.

Зората възвестяваше прекрасен ден със зимен блясък, без горещина. Земяделците бяха пристигнали — кой пешком, кой с лодка. Итилима ги посрещна, като им поднасяше пълно гърне с кинкалиба. Умар ги приемаше и намираше приветлива дума за всекиго; Изабела, седнала на малко столче, записваше имената и селата, а мъжът ѝ теглеше семето: ориз, просо, царевица и арахид. Раздаването се увеличаваше, колкото повече се издигаше слънцето.

Те работеха със сърце от сутринта. Изабела, въпреки своето положение, не се чувствуваше много уморена. Но вятърът, който

задуха от съседната гора, донесе мирис на гниещи листа и от това започна да ѝ се повдига.

— Спри за малко — каза тя.

— Уморена ли се чувствуваш? Почини си.

— Няма нищо, това неразположение ще мине.

Те започнаха пак работа. Но Изабела не можеше повече и мъжът ѝ трябваше да я пренесе на верандата, за да се запази от слънцето и от пасатния вятър.

— Тука се чувствам по-добре. Съжалявам, че не мога да ти помогна, мили мой — тъжно каза тя.

— Ще довърша с Итилима.

Той измерва и писа докато слънцето се издигна напред небето; беше огладнял, но виждаше само тия погледи, извърнати към него, които сякаш молеха за помощ. Селяните бяха приклекли според обичая си — с глава между ръцете. Фай извикваше хората, даваше, стискаше ръцете на заминаващите, осведомяваше се за техните семейства, за всичко; той намираше хубава дума за всекиго. Изненада се, като видя своята майка до себе си.

— Как, мамо, ти си тука? Отдавна ли?

— Не — отговори тя.

Рокайа наблюдаваше сина си. Всички тия хора бяха дошли от своите села за него; тя си спомни за неговото завръщане. Поиска да стане земеделец и стана.

— Как е големият дом? — запита Умар.

— Благодаря на бога, добре е; ти не дойде вчера да видиш баща си.

— Валеше дъжд... Видя ли Изабела?

— Да. Аз не разбирам, тубабските жени изглеждат много силни, а са по-крехки от капка роса върху лист от маниока. Може би не са като нас, черните жени?

— Защо казваш това? Всички жени са еднакви.

— Тя не е. Страхувам се, че няма да роди нормално.

— Ти нищо ли не ѝ каза?

— Не, не — каза тя, като се приближи до Фай, който се беше спрял да впише името на един човек от Марсасум.

— Не бива нищо да ѝ казваш... Ето, за това ние нямаме дете, от...

— Какво искаш да направиш от една жена, която не може да има дете?

— Мамо, ти ли казваш това... И тъкмо ти беше, която... оная нощ...

Рокайа не дочака края на изречението и се оттегли в Палмерията.

Умар запали цигара, която го поуспокои; внезапно го обхвана страх от нещастие. Той си спомни думите на лекаря по време на тяхната сватба... „Твоята жена няма да има дете или с риск на живота си, защото е много тясна. Ето, предупредих те.“ Седнал, с наведена глава, Умар беше забравил селяните. Някой се изкашля, за да привлече вниманието му. Той взе шепа пръст, която беше влажна и черна, и я вкуси...

— Сладка ли е? — попита нечий глас.

Беше Пиер, който се задаваше.

— Не съм вкусвал нищо по-прекрасно; тя винаги запазва своя вкус.

При вида на белия, туземците станаха и откриха главите си в знак на уважение. Фай изгледа своите, госта, после поклати глава.

— Не се притеснявай за толкова малко нещо. Трябва да минат много години, за да се премахне това чувство за малоценност у тях — каза младият бял. — Дохождах много пъти, но ти беше в бруса.

— Сега не мога да говоря с тебе за сделки, но докато ме чакаш, можеш да ми бъдеш полезен.

— С удоволствие.

— Вземи тая тетрадка и записвай всички имена, които ще ти диктувам.

И Пиер му помогна с такова усърдие, сякаш се отнасяше за неговите собствени работи. След три часа не остана вече никой и хамбарът беше празен.

Те влязоха вкъщи.

— На кого дължа честта на това посещение? — попита Фай. — Итилима, донеси нещо да прием...

— Е добре, ето на — каза Пиер и седна. — Ти знаеш по-добре от нас, че вредите, причинени от ларвите, са големи и застрашават идната реколта; и после, има и...

— Черни — довърши Фай, като видя, че Пиер е в затруднение и не знаеше дали трябва да каже „черен“ или „негър“.

— ... Да, черни, които ни дължат пари и, без добра реколта, няма да ни ги върнат... Ако ти е останало семе, продай ни го...

— Важното е, че не ми остана вече! Но дори да беше ми останало, пак нямаше да ви го дам... Когато трябваше да се отървем от опасността, не получихме никаква помощ от вас. Животът на земеделците не ви интересува... Но когато вашите интереси са застрашени, какво не правите вие? Видях един ден в резиденцията твоя патрон, през време на историята със скакалците... Кога най-сетне ще разберете, че вие вече не сте хора, от които се боим, че вашият престиж е на залез? Вие не можете да ни мамите вечно.

— Аз не съм отговорен за тия неща, в които ме обвиняваш, но ако мислиш да ни конкурираш, ти си загубен, въпреки всичко, което се говори за майка ти.

— Не искам да ви конкурирам, искам просто да се боря. Ако загубя предварително, какво от това, ония, които ще дойдат след мене, ще устоят, докато седнете на една и съща маса.

Пиер не отговори. Изабела слизаше по стълбата; тя поздрави с глава; умората се четеше по лицето ѝ.

— Моите почитания, мадам. Вие, изглежда, не се чувствувате много добре? Често се случва това. Така беше и с моята мила съпруга.

— Где е твоята жена? — попита Фай.

— Умря при раждане.

— О, моля за извинение.

— Ти не можеше да знаеш... Имаш право, трябва да се живее за нещо, инак животът не е никак интересен.

Той изпразни чашата си на един дъх, лицето му се помрачи...

— Довиждане, мадам. Фай, можеш ли да ме изпратиш до изхода на палмовата гора?

Умар го последва. Това доверие ги беше сближило. Стигнали до края на гората, Пиер каза на Фай:

— Пази съкровенията си мисли за себе си. Ти ще си спечелиш повече врагове, отколкото приятели, твоите сънародници не са такива, каквито ти би искал да бъдат. Разбирам всичко, което ми каза, и това е истината, но какво мога да сторя? Бремето е много тежко за твоите рамене... Колкото до жена ти, пази я добре, тя е по-зле, отколкото изглежда. Това е всичко, което имах да ти кажа... Да, има и още: обичам Африка...

Той не прибави нищо и тръгна по наклона. Умар видя да изчезва във вдигнатия прах неговият автомобил.

Когато Умар и Изабела излязоха, беше тъмна нощ; само звездите блестяха. Тук-там жабите квакаха, сякаш се разговаряха.

Като пристигнаха във Файен, те намериха стария Муса в стаята за молитва да брои зърната на броеницата си. Той махаше ту с дясната, ту с лявата си ръка, за да пропъди комарите, които бръмчаха в ушите му.

— Асаламалек^[1] — каза Фай, като влезе в двора.

— Ва алек салам^[2] — отговори старият.

Фай обиколи стаите и поиска да узнае нещо за всекиго. Сейнабу покани Изабела в стаята си.

— Защо не я изпратиш при родителите й? — попита Муса, щом остана сам със сина си.

— Тя е моя съпруга.

— Не съм те повикал да ти говоря за нея... Ето за какво става дума. Има оттогава много време, преди да беше се върнал, аз сънувах. В сънищата ми някой ме викаше по посока на Кааба^[3]... желание на всеки мохамеданин е да посети свещения град. Тая година ще мога да го изпълня, благодарение на бога, на неговия пророк и на тебе...

— Не те разбирам добре, тате — прекъсна го Умар.

— Остави ме да се изкажа. Всички хора на моята възраст са ходили там веднъж или много пъти, а аз никога; затова те повиках да дойдеш. Както знаеш, баба ти умря, бог да я прости и да я приеме под своето покровителство...

— Амин — каза синът, като се питаше накъде клонят думите на баща му.

— ... По закона ти наследяваш тая къща по майчина линия; но аз съм я дал под наем за трийсет години.

— Нищо не сте ми говорили по-рано по този въпрос... Как можеш да си присвоиш имот, който не е твой и дори без да ме предупредиш! Когато имах нужда от пари, аз прибягвах до майка си, а сега какво ще правя? Аз имам нужда...

— Аз съм ти баща, моите нужди трябва да бъдат задоволени преди твоите!

Умар наведе глава, без да каже дума. Той знаеше, че баща му има право, и че той, който наближаваше трийсетте, трябваше само да се покори. Сред своя хубав народ човек не се чувства още пълнолетен.

След дълго мълчание бащата поде:

— Бог ще те възнагради. Изглежда, че не се радваш на моето заминаване за светото място?

— Аз...

Умар се съвзе на време, за да не каже нещо, което можеше да не се хареса на баща му, и като промени тона, каза:

— Много съм доволен, че заминаваш, защото това е твоето желание.

— И ти можеш да заминеш догодина след реколтата. Инш'аллах!
[4]

— Никога няма да ида там!... Бог е навсякъде, в нас, на земята, която е създал, на небето, във водата, която оросява нашите поля, в слънцето, което кара да зреят нашите посеви... Никога няма да ида на това място, където трябва всичко да се плаща, дори сянката на дърветата, която не принадлежи на никого, ако не на слънцето... а за останалото да не говорим...

— Това, което казваш, надминава моето разбиране; не е хубаво да разсъждаваш така. Ти говориш като безбожник. Фактът, че остана дълго в Тугйол, говори, че ти си загубено същество за пътя на бога.

„А ти, когато влезеш в рая, заключи два пъти вратата и глътни ключа“ — си каза синът, когато старият Муса млъкна. Фай знаеше защо баща му го беше извикал. Писано е в светата книга: „Не се отива в Мека, ако съвестта не е спокойна“. Сам бог е казал: „Аз мога да ви простя обидите, които вие ми нанасяте, но обидите, които вие си нанасяте, само вие бихте могли да ги измиете“.

— Тате — добави Фай, — аз вярвам в бога и се боя от него. Когато съм сам, нещо велико занимава духа ми. Зная, че бог трябва да съществува... Искрено, тате. — Той беше понижил глас. — Искрено казвам: добре е, че ще направиш това поклонение... Аз ще те помоля само за едно нещо... О! То не струва много драхми... Разгледай всички страни, през които минаваш, наблюдавай хората, които бог ще изпрати на твоя път, не забравяй в бързината си да вдигнеш глава и да гледаш къщите и джамиите, тогава, тате, ти ще видиш много неща. Всички тия

неща са направени от човешка ръка. Един велик тубаб е казал: „Човекът е съвестта на бога“. И аз намирам, че той има право.

— Синко, да ти прости господ тия думи. Самият дявол ти ги внушава!

— След твоето заминаване кой ще се грижи за къщата? — запита отново Умар.

— Ти си тука и твоите работи вървят добре, благодаря на бога.

— Прекарай една хубава нощ в мир — каза тогава младият човек, защото не му беше възможно повече да слуша останалото.

Той отиде при майка си, която стана, щом го видя, че влиза. Той я попита:

— Защо никога не си ми говорила за наследството?

— Баща ти не искаше. Той прави добре, че отива в Мека. Надявам се, че и ти ще идеш.

— Не, мамо, не мисли за това. Нямам нужда да ходя в рая. Аз искам моят рай да бъде тука — каза той живо, като хвана жена си под ръка.

И те излязоха в нощта.

[1] Мир на тебе. ↑

[2] И на тебе мир. ↑

[3] Храм в Мека, който от древни времена служи за поклонение на мюсюлманите. ↑

[4] Ако е рекъл Бог. ↑

III

Непрестанно валеше дъжд. Растенията си възвръщаха своята жизненост и своите багри; те покриваха пак всичко. Хората трябваше здраво да се борят с природата, за да запазят земята, която бяха обработили.

Умар, като миналата година, правеше многобройни разходки из полето. Неговата известност беше преминала границите на областта. Неговата непринуденост, неговата скромност и неговото търпение, когато говореше със селяните, бяха помогнали да порасне неговата слава. Но характерът му ставаше все по-сух. Отдал цялата си страст на земята, сърцето му се изсушаваше. В него зрееше един проект. Всеки ден неговият свят ставаше по-малък. Това беше като болест, която го разяждаше. Той отказваше да се довери на някого.

Старата Рокайа си беше избрала за жилище Палмерията и във всички стаи се чувствуваше миризмата на нейния тютюн. През месеца на постите децата от Файен дохождаха да си похапват в „малката къща“ (наречена така в противовес на Файен, гдето живееха възрастните). За тях двете къщи правеха една и тук цареше голямо оживление. Понякога дори те оставаха да нощуват. В деня, когато свърши постът — корите, — те си отидоха със съжаление, защото „мадам“ ги гледаше добре. Освен това, не им се караха често. Няколко дена след корите имахът Муса Фай замина за гроба на своя пророк.

И тоя ден беше тържествен ден, всички ученици на Муса бяха дошли да го изпратят. Зениците на очите на всички тия лица светеха от силно желание. Те не бяха спали през нощта, викаха, пресмятаха, претърсваха ъглите на престилките си, гдето се надяваха да намерят петачета, които щяха да ги отведат в Медина. Те си представяха павирани пътища със сгъстени синкави пари, които водеха към Кааба. Спомняха си битките, водени от учениците срещу идолопоклонниците, за да се разпространява истинската вяра... единствената и действителна вяра! О, те призоваваха със съжаление ония стари времена, когато под водачеството на почитания Мамаду Разоли лах те прогонваха неверните от джамиите... ох, колко приятно беше да се

биеш за своя идеал, да знаеш, че вършиш едно дело за благо на всемогъщия! Сега те нямат това щастие. Не им остава друго, освен да умрат от желание да идат в тия свети места. В тяхното окаяно съществуване това пътуване беше всичко. Те завиждаха на Муса и все пак се радваха, че поклонникът е от тяхната енория. Всеки искаше някакъв спомен — вода от Зем Зем, пръстен, чалма, чехли...

По това време Изабела и нейната свекърва започнаха по-добре да се разбират. Рокайа изведнъж откри в себе си истинско влечение към своята снаха. Детето, което носеше младата жена, беше станало част от самата нея. Суеверна, старата бдеше, и всеки път, когато имаше слънце, те излизаха заедно в гората. Тя предаваше на бялата всичко, което знаеше. Така Изабела се научи да познава тайните на растенията, листата против болки в кръста, тревите против болки в стомаха, да разпознава следите от хамелеона върху плода, браздите, оставени от змиите, пътеката, изоставена от мравките. Тя се научи и да различава свиренето на щуреца от съсъка на боата, да открива дупките в големите дървета, дето папагалите снасят яйцата си; да изравя инями^[1], да различава отровните корени от ония, които са добри за рани, да намира яйцата на индийската кокошка, да се крие от маймуните, от страх нейното дете да не прилича на тях.

Така нощите се нижеха след дните, а дните — след нощите в една дълга верига на живота.

Клубът се намираше в центъра на европейската колония. Направено от тухли, това беше едно много просторно здание на един етаж с веранда, с голям трем, който го заобикаляше. Неговият покрив с червени керемиди се губеше в листата на кокосовите палми и една голяма градина с много цветя, с алеи, посипани с дребни раковини, окръжаваше зданието. Всичко беше създадено, за да направи приятно пребиваването на белите на африканска земя. От другата страна на градината бяха уредени два тенис корта, свързани помежду си, площадка за волейбол и друга — за баскетбол. Няколко стъпала водеха на верандата, гдето бяха наредени в права линия лежащи столове като в санаториум. Подът беше постлан с жълти, черни и бели плочки.

Вътре барът служеше едновременно за салон и за пушалня през време на проливните дъждове. Бюфетът беше направен от бамбукови стъбла — единственото „екзотично“ петно в тоя тропически дворец. По белите и жълти стени бяха закачени рекламни картини на дружествата, които вземаха почина да пропагандират летовищата с минерална вода и туристическите градове на метрополията. На края на бара беше сложен грамофон върху едно столче, а за да се допълни мебелировката, имаше освен това пинг-понг и руски билиард.

Европейците се събираха тука надвечер. Те бяха трийсетина души в града: трите четвърти търговци, другите — чиновници. Зимата беше най-тежка за тях. Дългите дъждовни дни изостряха у тях носталгия по родния климат, правеха ги раздражителни или безчувствени. Те заставаха пред тоя пейзаж, окъпан от проливен дъжд, и мечтаеха за някой кът на Франция, за селски празник под лазурно небе... Колкото повече продължаваше тоя дъжд, толкова те потъваха в своята мечта. Те дори не изразяваха своите чувства. В душите им ставаха неща, които всеки пазеше за себе си. Понякога някой от тях, много слаб, за да издържи, се преструваше на болен, за да го изпратят в родината. Тия „болести“ върлуваха особено сред чиновниците, защото търговците имаха други грижи.

За тях сезонът на дъждовете беше време за ликвидиране на докараните стоки и време за нови кредити. Тоя кредит беше тяхната най-важна сделка. Те познаваха психологията на черните селяни и знаеха, че заемите, които им отпускаха, се смятаха като „любезности“. Но знаеха и риска, на който се излагаха, и следователно вземаха гаранции от тях. Туземците отдаваха малко значение на самата сделка. Те виждаха в нея главно случай да влязат във връзка с „големите бели“. Смятаха големите бели за „любезни“, а малките бели за „лоши“, и не знаеха най-често, че малките само се подчиняват на заповедите на големите.

Така се допираха два свята, които не се разбираха, живееха на същата земя, с ритъма на същите годишни времена и не можеха да намерят нищо общо помежду си.

Пиер, цял мокър, влезе в бара. Той разтърси глава и прекара пръсти в мократа си коса, преди да поздрави тримата души, които играеха на карти. Черният барман в бяло сако му се усмихна с всичките си зъби. Челото му отразяваше светлината на лампите.

— Чакат ви отзад — каза той.

— Дай ми най-напред половинка.

На два пъти той изпразни чашката си, после се отправи към една врата, скрита зад завесата. „Отзад“ беше залата за конференции — една маса, наоколо със столове, заемаше почти цялата ширина. Четирима души се бяха събрали там. Всеки от тях беше дошъл от някой град на кантона. Това бяха „големите“ на Казаманс. Пиер седна до оня, който, изглежда, председателствуваше заседанието — плешив мъж, с големи торбички под очите.

— ... Както ви казах — продължи плешивият, като въртеше и превърташе стилото между пръстите си, — тая година аз два пъти ходих на полето. Ако в началото бяхме песимисти, сега вече няма основание за това. Признавам, че тая реколта не ще бъде като реколтата от миналата година, но ние ще изплуваме — може би едва-едва, — и аз не мисля, че ще имаме загуби. Да почакаме да узнаем цената на квинтала.

— Мислиш ли, че ако туземците ни платят своите дългове, ще им остане нещо да продадат? — попита този, който беше седнал от лявата му страна.

— Да приберем своето, за останалото ще видим.

— Съгласен съм, но не забравяйте, че ние осъществяваме своите печалби не само от лихвите на дълговете, но и от покупките, които правят от нас туземците. Трябва да гледаме нещата такива, каквито са. Фабричните произведения трябва да се продават през периода на договора. Ако подновим стоките си през тоя период, няма да е за да ги дадем на кредит, защото ние заемаме в тоя момент по най-високите цени от миналата реколта. Но какво ни готви бъдещето?

Лек шепот на одобрение последва тия думи. Ораторът вдигна глава, той ги беше засегнал на болното място.

— Остават ни четири седмици до прибиране на реколтата — продължи той — и ние трябва да проучим друга една проблема, която, по мое мнение, заслужава цялото ни внимание. Искам да говоря за оня млад негър, женен за оная бяла развратница! Миналата година той се месеше в нашите работи. Ако вярвам това, което се говори, земеделците са готови тоя път да му продадат своята реколта... Вие разбирате какво значи това... Никола, аз ти дадох картбланш да ни доставиш сведения за неговото минало във Франция.

Тъй нареченият Никола — нисък, набит човек, с чип нос, извади от портфейла си хартия, която разгъна пред него.

— Сведенията, събрани за него, са добри. Той се е сражавал храбро. Бил е награден, демобилизиран в Лил, гдето живее неговата фронтова майка^[2], жена на известна възраст, мъжът на която е умрял като партизанин. Тая жена е член на Комунистическата партия. Умар Фай напуска Лил и отива да работи в Париж в „Ситроен“. Членувал е във Всеобщата конфедерация на труда и е следвал курсове по механика. Запознал се е с Изабела у прогресивни приятели. Прекарвал е всичките си отпуски в чужбина и така е посетил Австрия и Германия. Неговата политическа дейност не е известна. Но по някои събрани разговори изглежда съвсем ясно, че той е против французите. Родителите на жена му са неверующи. Една година след женитбата си той е пристигнал тука: те са имали всичко половин милион капитал. Въпреки всичките разходи, които е направил, остава им още около половината от тая сума. А не би трябвало да им остане нито стотинка. Отгде взема пари? Не можах да узная. Те получават писма само от родителите на жената. Любовница на Умар е мулатката Дезире Северин.

— Гледай, гледай, но това е много интересно! — каза Раул, като потри ръце. — Вижда се, че той има прогресивни идеи... Няма съмнение, че е болшевик. Младежите конспирират в дома му. Но по тая точка Пиер ще може да ни каже какво знае.

Откакто бе пристигнал, Пиер не беше отворил уста. Той знаеше влиянието, което Раул имаше над своите събратя. Те не можеха да търпят никаква конкуренция. Без съмнение, те не представляваха закона, но имаха властта. Пиер ги познаваше добре от времето, когато беше техен агент при черните.

— О!... Аз — каза той, сякаш за да заличи своето мълчание, — аз не зная много нещо за него. Ходих при него по работа. Той купи от нас камионетка; частният му живот не ме интересува. — Тоя неочакван отговор привлече всички погледи върху него.

— И друго нещо — намеси се Никола. — В началото на сезона Фай получи проспекти за речното плаване, а също и каталози с модели за плугове. У него има марксистически книги. Някои са забранени тука. Аз мисля, че няма да е мъчно да го покорим. Фай е много хитър за един негър, но недостатъчно, за да бъде бял.

— Ние не сме представители на властта — заяви оня, който беше седнал отдясно на Пиер, като се почеса по брадата. — По мое мнение, ние не можем нищо да направим против него, поне направо. Има един изход: да спечелим доверието на няколко души, за да ги изправим срещу него.

Това предложение, изглежда, се хареса, ако се съди по клатенето на главите, с което го посрещнаха.

— Мога ли да кажа една дума? — попита Пиер.

— Да.

— Най-сетне стигнахме дотам да покажем истинските си лица. Един човек ни държи в шах. Представете си, че утре бъдат хиляди! От години наред аз пътувам от колония в колония, навсякъде срещам почти същото желание у младите африканци... Ние сме свикнали много със стария черен, който оставаше равнодушен към нашата дейност. Тия стари черни са на път да изчезнат, тъкмо това вие трябва да разберете. Вече не е достатъчно да диктувате закони, които при това не са закони. Ако не искате да видите какво става около вас, ако сте прекалено много горди, за да погледнете назад, вие няма да издържите дълго време, трудностите ще се изпречат една след друга на вашия път... Знаете ли как ни наричат младите? Наричат ни „лами“.

— Стига! — извика председателят. — Ти говориш глупости!

— Оставете ме да свърша: ние няма да ги водим вече с пръчка! Доброто старо време мина. Вашата гордост ви пречи да виждате действителността, но аз се обзалагам, че я чувствувате. Напразно се опитвате да разигравате комедия, вие знаете много добре, че е дошло време да смените методите.

— Стига, стига! — повтаряха те, като чукаха с пестници по масата.

— Заседанието е закрито — каза председателят. — Ти, Пиер, можеш да си приготвиш багажа. Твоят престой тука много ти повлия, имаш нужда от почивка. Вземи отпуск.

— Е-е!... Но аз съм очарован. Можех да облекча сърцето си. Отдавна исках да се върна в родината... Винаги ми отказваха!

Настъпи мълчание, после един по един те станаха и се пръснаха из клуба, като се присъединиха към другите групи.

Всичко, което стана тая вечер в клуба, се знаеше още на другия ден в разните квартали на града.

[1] Тропическо растение с кълбовидни корени, които се употребяват за храна. ↑

[2] Жени, които през време на войната са поемали шефство над фронтоваците и са им пращали колети и писма. ↑

IV

„Татко“ Гомис, както го наричаха младите от уважение към възрастта му и защото това подходеше на неговите добродушни обноски, се съгласи да се срещне с Умар тая вечер на кея. Той имаше наистина обичай, като свърши работния си ден, да се разходи малко по понтоната, за да си преповтори случките през деня и да помисли малко над своя живот.

Татко Гомис беше възпитал своите трима сина в християнската религия и голяма радост му достави подстригването на най-големия му син за монах. Най-младият продължаваше да се учи в Дакар; колкото до Жан, той предпочете да остане в бащиния дом и да помага на баща си в дюкяна.

Дотогава животът на семейство Гомис бе протекъл без сътресение. Добра или лоша година, търговията донасяше с какво да се нахранят всички, а за останалото, приемаха от живота това, което той искаше да им даде. Възпитанието, получено от мисионерите, беше приучило Гомис да се доверява на провидението, и от друга страна, изминатият път за трийсетина години по друма на една тиха сполука никак не го подтикваше да пожелае коренни промени. Все пак и той си имаше свои мечти. Когато пристигна в Зигиншор, в градчето нямаше никакво дюкянче, освен неговото и сега той беше все още единственият черен търговец — от това той изпитваше известна гордост, — но магазините, държани от белите, напреднаха много бързо и по начин някак по значителен от неговия.

И Гомис се беше съблазнил от проектите на Умар Фай. Смелостта на младия човек плашеше неговото собствено малодушие, но в същото време го привличаше. Та той беше тука едва от два дъждовни сезона и не говореха ли вече, че половината от идната реколта ще бъде негова? Нима е истина, че времената можеха да се менят, е неговият син, синът на Гомис, би могъл един ден да победи страховете и опасенията, които го съпровождаха през целия му живот?

Седнал на края на понтоната, с крака увиснали над водата, старият Гомис гледаше, без да вижда, широката река, която заспиваше в

тъмнината. Смах на мъже и жени и дебнещото око на едно електрическо фенерче го изтръгнаха от неговата унесеност. Умар и Изабела, Дезире, следвана от Агбо и Сек, който беше на края на групата, се приближаваха към него. Той чу веселия глас на Фай, който казваше:

— А сега, мои деца, край на шегите, имаме да говорим за сериозни неща.

Всички се настаниха около стария търговец — едни седнали, други изтегнати. Изабела се простря с цялата си дължина на дъските, а главата си отпусна върху бедрата на своя мъж.

Настъпи доста дълго мълчание, което пръв прекъсна Гомис, като каза:

— Твоята жена е много смела, Умар, кога предвиждате раждането?

— През хубавите дни на топлия сезон, и аз мисля да повикам сестра ѝ от Франция.

— За кръщаването? — прекъсна го татко Гомис. — Християнка ли е? Вие ще кръстите детето в черква.

— Не вярвам, поне още не сме говорили за това.

— Значи детето ще бъде мюсюлманин?

— Също не. Детето ще носи име, което ние ще му дадем. Що се отнася до вярата, то ще бъде свободно да избира, когато стане пълнолетно.

— Хубав принцип — намеси се Сек.

Но татко Гомис не беше на това мнение.

— Мои деца, вярата е необходима. Тя ни ръководи. Обществото без, религиозно възпитание е общество от животни.

Отново настъпи мълчание и старият търговец разбра, че линията, която разделя поколенията, не засяга само методите за обработването на земята или принципите на търговията.

Тоя път Фай прекъсна мълчанието. Гласът му стана по-сериозен:

— Татко Гомис — каза той, — аз не съм дошъл да те питам дали е по-добре да бъдеш мюсюлманин, християнин или фетишист. Аз искам да създам образцова ферма, от която всички да се ползват, и дойдох да видя дали ще искаш да се сдружиш с мене. От значение е, когато някой способен човек се заеме с работите. Отначало мислех за моя чичо, но той няма да може да ме разбере защо искам да го отправя

в тая посока. Преди да дойда да те видя, аз говорих с Жан: той е съгласен. Ние ще опитаме да създадем земеделски кооператив с бюро за продажба, което ще бъде отговорно пред земеделските производители и ще защитава техните интереси. Не трябва вече цената на квинтала да ни се налага, трябва да се борим. Идната година аз ще имам два плуга, после ще дойде редът и на един трактор. Както знаеш, обичай е в нашия народ старите да застават начело. Вие сте живели вашето време, вие не бива само да присъствувате на нашето.

— Аз съм много поласкан — каза старият Гомис, гласът на когото малко потрепери, — но трябва добре да се обмисли, защото ония, които ни заобикалят, имат дълги ръце. Ако съм те разбрал добре, ти искаш да конкурираш големите фирми?

Агбо го прекъсна:

— Не, татко Гомис — каза той, — не бива зле да тълкуваш думите на Фай. Той просто е намерил, и аз съм на неговото мнение, че е добре да се обединят всички селяни, за да могат да преговарят с големите фирми, както ти казваш. Казаманс е житницата на Сенегал, всички трябва да се ползват от нея.

Сек на свой ред се намеси, с малко наставнически тон, който употребяваше, когато четеше урок по морал на децата в училище:

— Татко Гомис, прости ми това, което искам да ти кажа, защото има и друго нещо, което ти трябва да разбереш. Моят баща, бащата на Фай, ти и много други, не сте дошли тука от любов към палмите. Когато сте напуснали вашите села за бреговете на Казаманс, направили сте го, за да забогатеете. През това време бащата на Фай имаше двайсет и пет лодки; ти и твоето дюкянче бяхте на мода сред младежта. Ние другите, децата, ние се гордеехме с вас. Но сега дойде прогресът и вие не се възползувахте от него: твоето дюкянче е често празно, защото стоките, които ти единствен продаваше, се намират сега другаде, по-хубави и по-евтини. Бащата на Фай няма вече монопол за риболов. Моят баща остана със своята гордост: иска да принадлежи на старата школа. Ще направите ли като ония бродещи земеделци, които тръгват да търсят нова земя? Но вие не ще намерите разрешение на тая проблема, като стоите настрана; трябва да се борите. Канторите могат да не бъдат най-силните. Те чакат, а ти искаш да идеш при селяните. Аз мисля, че предложението на Фай иде тъкмо навреме.

Умар слушаше учителя с внимание. Тоя спокоен глас беше изрекъл неговите собствени думи и от това той беше щастлив.

— Всичко, което говориш, е великолепно — каза старият Гомис, като се наведе малко. — Ще ти отговоря веднага, след като поприказвам с Жан. Нали не бързаш, Фай?

— Аз не, но дъждът, той не чака.

Една кукумявка прекоси нощта със своя тежък полет. Старият стана:

— Днес е четвъртък, в неделя вечер ще ви навестя. А сега ви желая лека нощ, деца.

Неговата добродушна фигура изчезна към града.

— Не намираш ли, че здраво го засегнахме? — запита Агбо.

— Мисля, че се трогна, но не мога да ви кажа какъв ще бъде неговият отговор, нищо не зная — каза Сек.

— Тоя човек е парализиран от страх и само някакво крупно събитие ще го накара да се реши.

Това изрече Изабела, като се изправи на свой ред.

— Мисля, че Сек го развълнува, но в същност ти имаш право — каза Умар, като хвана жена си под ръка.

V

Изабела и Умар играеха на дама в стаята си. Вън валише дъжд и капките отмерваха по ламарината на покрива своята изнурителна песничка. Фай играеше разсеяно; той беше замислен, защото някой бе излязъл голям бърборко и от два дена в цялата страна се говореше само за проекта за кооператива.

Но Фай познаваше своите сънародници. Той знаеше, че дори в тоя миг хиляди въображения бяха раздвижени и той не можеше да се въздържа да не участвува в тая мечта, която беше неговата. Картините, които си представяха мъжете и жените от неговия народ, той беше виждал толкова пъти, виждаше ги и тая вечер: боботеци трактори теглеха плугове през полето от сутрин до вечер, а наоколо тълпа от ония, които не бяха още посветени, гледаха с жадни очи. Най-смелите се приближаваха, измерваха работата, извършена за един ден от един човек, и се чудеха. Когато трактористът обръщаше в края на браздата, стоманеното острие на палешника се показваше и това режещо острие, бляскаво, излъскано от земята, ги поразяваше като някакво чудо. Като гледа как работят младите момчета, човек би помислил, че искат да сторят зло на земята, да я насилят. Нямаше вече необработена земя, бяха изчезнали синорите, които отделяха парцелите. За три дена три полета бяха изорани и засети.

А когато дойдеше часът за почивка, хората още повече се сближаваха. Те коленичеха пред палешника, още топъл и блестящ. Измерваха го и го сравняваха с техните примитивни и своеобразни сечива. Или пък вземаха шепи димяща пръст, разтриваха я между пръстите си и я поднасяха към лицето си, защото им се струваше, че е хладна и сладка като страната на млада девойка. Малко по малко машината печелеше сърцата на най-големите противници. Пресушиха блатата, напоиха оризовите полета, разчистиха гората на много левги, засипаха локвите. А вечер, по жътва, преди да започнат песните и танците, украсяваха машината с оризов сноп, защото не бива никога да се забравят ония, които са ви помогнали в тежката работа през деня...

Фай прекара ръка пред очите си; сякаш на себе си, той промълви: „Много рано е още, бих искал да знам кой е този негодник, който всичко им е разказал“.

— Е, хайде де! Сънуваш ли, приятелю мой? Твой ред е сега — каза Изабела.

Напразно Умар търсеше изход, пионките, които му оставаха, бяха навсякъде затворени.

— Мисля, че пак загубих — каза той.

— Отлично, и ето сметката ти от началото на годината — каза Изабела, като разгъна един съвсем разкъсан лист, ти ми дължиш 27,885 франка...

— Първо, аз съм разорен, и второ, ти не играеш честно!

— Ти трябваше да ме следиш. На, утре ще ти играя на квит или двойно!

— 27,885 франка — повтори Умар, като се събличаше. — В края на краищата ти ще вземеш всичко, дори и жена ми!

— Жена ти не искам, с тоя корем, благодаря!

— Жалко, щях да ти я отстъпя на половин цена — прибави Умар и дръпна Изабела за ухото.

После той сви фитила на лампата и спусна мрежената завеса.

Приспиван от дъжда по покрива и от тишината, Умар, преуморен, не закъсня да заспи.

— Утре искам да ида на черква — каза Изабела.

— Ха... какво?

— Да, Дезире иска да ме заведе.

— Ха... Както искаш... Какво е това...

Стори им се, преди миг, че чуват далечни викове. Сега нямаше вече съмнение — там някой викаше за помощ.

— Кой може да вика така? — попита Умар. — Ти чуваш ли?

Те се вслушаха пак, съсредоточили всичките си мисли в тоя вик.

— Наистина викат — каза Изабела, — но кой може да бъде в тоя проливен дъжд?

— Може би някой, който краде кратуни, е изгубил равновесие... Миналата седмица са откраднали кратуни с палмово масло.

Викът стана по-силен. Невъзможно беше да се спи. Фай стана от леглото:

— Ще ида да видя. Може би е станало някакво срутване в момента, когато някой е минавал.

— Възможно е. Мушамата ти е долу, а ботушите ти са в кухнята.

— Е, добре! Три жени вкъщи... ми услужват... и това ми струва 27,000 и не знам колко...

— 27,885 франка — каза Изабела.

Фай беше навлякъл халата си. В долния етаж той намери Итилима с широко отворени очи и с лампа в ръка. Той я взе от нея и я сложи на цокъла.

— Изплаши ли се? От какво?

— Той вика много отдавна. И после чух стъпки — каза тя и дръпна високо престилката си.

— Иди си легни — разпореди той, като се обличаше. — Къде е майка ми?

— Тука съм — отвърна Рокайа от съседната стая. — Чух стъпки, стенания... Изглежда, че са ранили някого.

— Веднъж и ти да не познаеш! — каза Умар на френски.

— Нищо не разбрах, какво каза?

— Не говорих на тебе — отвърна той, като се връщаше от кухнята вече обут.

Умар затвори вратата след себе си. Нощта беше черна като дъно на пропаст. С помощта на електрическото си фенерче той избягваше локвите. Като излезе от своето имение, той се запъти натам, отдето идеха виковете. „Ще трябва да сложа тука фенер, точно на това място на оградата“ — си помисли той. Дъждовните струйки, като кристални нишки, пресичаха светлината от фенерчето. Фай преминаваше от дърво на дърво и навлизаше все по-навътре в бруса. Стигна до ручея, но не видя нищо. Виковете идеха отляво; той заобиколи оградата, спря се и се заслуша. Не чу вече нищо, само пляска на дъжда и бягането на няколко животни, обезпокоени в своя сън.

— Не бой се, не съм собственикът — извика той с надежда, че някакъв отговор ще го заведе при другия.

Но нямаше отговор.

„По дяволите, но аз не съм луд“ — си каза той.

Направи още няколко крачки, насочи фенерчето си към юг. Нямаше нищо — само палми. Той се върна по своя път. Всяка секунда

се спираше, осветяваше стъблата и храстите със светлината на своето фенерче, после тръгваше пак по разкаляната земя.

Измина най-малко половин час, откакто Умар преглеждаше храстите. Убеден, че се е излъгал, той се готвеше да се върне. Внезапно някой го удари отзад по главата. В момента, когато се изправяше, той получи втори удар, в рамото. Поиска да се съпротиви, но ударите се удвоиха, като се сипеха от двете страни едновременно. Умар намери сили да се съвземе и сграбчи един от нападателите. Коленичи на земята, все така вкопчен в него. Чу глас, който казваше:

— Той ме хвана! Удряй по ръцете!

От силата на удара Фай почувствува, че му се счупи дясната ръка. Той падна и се простря на тревата с лице към земята. С последно конвулсивно движение се опита да простре ръцете си. Тогава те почнаха да го ритат с крака, да го тъпчат и после го оставиха. Фай запълзя към ручея. Главата го болеше. По тялото си чувствуваше страшни болки. Гърлото и устата му бяха пълни с кръв, не можеше дори да издаде вече звук. Той се влачи още един миг и...

През това време в Палмерията Изабела пак си беше легнала. Но като видя, че не се връща мъжът ѝ, тя стана и отиде да събуди старата Рокайа и Итилима. Трите жени се посъветваха с очи. Отвън не се чуваше вече никакъв шум.

— Ще ида да видя. Необикновено е, да се забави толкова дълго. Ето повече от час, откакто е излязъл — каза Изабела.

Старата я задържа за ръката и каза:

— Ти, болен... ного вода... отива... аз.

Преди да излезе, тя се върна в стаята си, напълни тиролската си лула и я запали. Изабела я загърна със своето наметало от бежова вълна. Но тя не пожела да се обуе. Със свито сърце младата жена я видя да се отправя към ручея с фенер в ръка.

VI

Беше неделно утро. Свежест се чувствуваше във въздуха след дъждовната нощ. Атмосферата беше спокойна.

Площадът пред църквата беше препълнен от вярващи, които излизаха от литургия, всеки с молитвеник в ръка. Облеклата бяха различни: едни бяха обвити с наметала, други носеха дрехи с ярки цветове; жените, най-многобройни — с дълги рокли от пъстри басми, старите — с роби, които падаха до глезените. Те предпочитаха черния сатен, който задържаше слънчевите лъчи като ризници. Белите им коси се скриваха под избелели кърпи. Децата, уловени за ръка от големите, вървяха мирно, но като се срещаха, се плезеха едни на други.

Мнозина от енорияшите се отправяха към малкия пазар, за да поприказват. Говореха за хиляди дреболии. Разменяха си рецепти, новини за новороденото, клюкарствуваха за някое момиче, което през нощта е било с приятеля си. Малкият пазар беше любимо място за сплетни.

Гомисовци водеха със себе си цяла свита. Главата на семейството, вдървен като колосаната си яка, вървеше под ръка със съпругата си в дълга рокля. Жан и Агнеса вървяха след тях. Младото момиче беше облечено с рокля от светлосин крепдешин. Тя говореше оживено.

— Знаеш ли, че снощи Сек хубаво наговори на твоя баща, Фай само го раздруса. Мислиш ли, че ще приеме?

— Не. Тая сутрин той ми каза, че е възрастен, че Сек е говорил истината... Но че той предпочита своя спокоен живот — отговори Жан Гомис.

— Но... а ти?

— Аз?... Ха, аз се подчинявам. Майка ми цяла нощ ми чете проповеди.

— Ах! — каза Агнеса.

Дезире ги настигна. Нейната коса се развяваше като гривата на кон от чиста порода. Тя вървеше бързо, широката ѝ пола даваше възможност здравите ѝ крака да се движат свободно.

— Е, къде бързаш? — я попита синът на Гомис.

— Много си любопитен. Здравей, Агнеса.

Тогава те видяха, че насреща им иде Агбо, цял потънал в пот. Той се спря пред татко Гомис и му пошепна нещо на ухото. По лицето на търговеца се изписа смут. Докторът се отправи към групата на младите хора.

— Тая нощ са убили Фай — им каза той.

— Лъжеш! — извика Дезире неволно, като хвана с треперещи пръсти устата си.

— Голяма скръб, без съмнение, но това е истината. Той издъхна в моите ръце — добави докторът.

Проповедта остана на втори план в разговорите; смъртта на Фай се носеше от уста в уста. Най-почитаните от правоверните заобиколиха търговеца. Внезапно скръб се изписа по всички лица. Питаха се... „От какво е умрял?“ Като си спомниха, че той вечерта още беше тука, не можеха да повярват. Докторът поде:

— Веднага след дъжда прислужницата, малката Итилима, дойде да ме повика. Тя ми каза, че Фай е ранен. Тичешком аз отидох в Палмерията. Там бяха мама Рокайа и Изабела, които плачеха неутешимо. Видях Умар, легнал на дивана в салона. Много кръв течеше от устата му. Невъзможно беше да го накарам да говори. Той беше вече полумъртъв... Майка му ми обясни какво се е случило през нощта. Тя го намерила пребит в калта. Не се знае колко души са го нападнали. Но най-подлото е, че той излязъл да се притече на помощ, защото чули стенания, които сякаш идели от някой ранен... Тогава те просто са го пребили...

На малки групи, те се отправиха към Палмерията.

Ударите на там-тама отекваха. Ритъмът на неговия грохот ставаше все по-рязък, все по-страшен. Неговият глас се понесе над саваната, мина над реката, като се развихри яростно, и изпрати на ехото скръбната вест.

Като прилив, който се надига, хората пристигаха в Палмерията, едни с лодки, други пешком. Къщата беше препълнена и тълпата стигаше до брега на ручей. Показваха „мястото“, гдето старата Рокайа беше намерила тялото. Тя го беше мъкнала до входа на къщата и

хората вървяха мълчаливо, като гледаха да не стъпчат следите на това лобно място. Понякога някой от тълпата повтаряше за трети или за пети път: „Защо го убиха?“. Или питаше, убеден предварително, че няма да получи отговор: „Кои са убийците?“. Задоволяваха се да го наградят с поглед, който искаше да каже: „Е, братко, ние не знаем нищо за това... Може би, преди да напуснем това място, ще го узнаем?“.

А гласът на там-тама продължаваше да гърми, за да призове живите и да придружи мъртвия.

Всички жители от крайбрежието бяха там, от извора на Казаманс до границите на бруса. Бяха дошли мандиаги, апариди и дори хора от страната на нипнингите. Пулсът на града престана да бие. Голяма скръб го обвиваше.

След погребението, гдето се бяха събрали християни, мюсюлмани, фетишисти, езичници и атеисти, всички се върнаха в Палмерията. Сек, Агбо, Гомис и Диан отнесоха своя другар на раменете си. Изабела, в черно, вървеше между Дезире и Агнеса. Господин и госпожа Гомис ги следваха начело на човешкия поток, който идеше след тях.

Изабела се прибра вкъщи. Старата Рокайя, подпомагана от жените от нейното поколение, а също и от Сейнабу и Итилима, се зае с посетителите.

— Мисля, че моментът не е подходящ, за да ви говоря... неща...
— каза старият търговец, който придружаваше младата жена.

— Не, татко Гомис — отговори Изабела.

Широки сини кръгове тъмнееха под очите ѝ. В ъглите на устните ѝ се изписаха гънки на страдание. Те бяха в салона, а вън народът чакаше. Тя продължи:

— Ако искате да говорите за неговата дейност, аз намирам, че от вас зависи да вземете решение. Аз не живях много дълго с него... уви! Но зная, че ако бях на негово място, бих предпочела да видя да се продължи онова, което съм започнала. Тая страна беше негова, тоя народ беше смисълът на неговия живот. Той много обичаше Франция, но предпочиташе Африка. Аз съм от вашите само поради брака си и детето, което нося... Може би то ще бъде от вашите. Ако искате да ми кажете нещо, татко Гомис, не се стеснявайте. Моята скръб е само моя, но земята, в която той почива, е ваша.

Смутен, търговецът наведе глава, замълча за миг, после излезе на верандата. Гомис погледна целия тоя свят; никога не беше виждал толкова хора, събрани пред него. Той започна да мачка ръкавиците си. Неспкойната тълпа наостри уши. Там-тамът беше спрял своята погребална песен.

— Хора — каза Гомис, — натоварен съм да ви благодаря.

Това беше формула на африканска учтивост. Старият човек избираше думите си.

— Мадам Фай ви благодари и ви похвалява. Тя ме помоли да бъда неин изразител. Всички ние сме трогнати от скръбта, която я сполетя. Тя би предпочела сама да ви каже тия думи... но тя искрено приема вашите съчувствия...

Шепот се понесе сред тълпата. Няколко облака минаваха ниско по небето; мъжът поде:

— ... Днес ние погребяхме един от нашите, един син на тая страна, брат на едни, братовчед на други, приятел, съветник, вожд. Той пристигна с жена си преди две години. До тоя момент мислехме, че се е отрекъл от своята раса, че не е вече като нас... Е добре! Не, Фай се върна, сякаш никога не беше напуштал тая страна. Показа ни, въпреки своята младост, че сме хора. Той казваше на моя син: „Не само като се ожени, човек става мъж. За да бъдеш мъж, трябва да се бориш упорито. От всяко нещо трябва да изтръгнеш неговата тайна и да я направиш своя за доброто на всички...“

Той се спря, за да изтрие потта, която се стичаше по лицето му, после поде:

— Всички знаете, че Фай искаше да се обедините. И тъкмо затова беше убит. Той ми каза, преди да бъде убит, че някои между вас са били в течение. Трябва всички ние да обединим силите си. Земята е наша, тя е наследство от нашите деди. От нас зависи да я изтръгнем от ония, които искат да я завладеят. Защото, спомнете си това: „Ако царят вземе синовете ти, за да води война другаде, твоята жена ще ти роди други; ако вземе стадото ти, с време ти ще го забравиш, но ако присвои земите ти, значи той иска твоята смърт... А тоя, който иска смъртта ти, не се безпокои за твоите мъки“.

Търговецът млъкна. Знаеше, че няма какво друго да каже. Той се обърна и поиска по-бързо да изчезне. Видя Изабела и стисна в своите ръце ръката на младата жена.

Вечерта там-тамът продължаваше да бие. Старата Рокайа, като обезумяла, не се отделяше от снаха си. Състоя се голям семеен разговор. Чичо Амаду служеше криво-ляво за преводач.

— „Мадам“, може да се върне в къща... татко, мама Франсе...?

За бялата това беше най-трогателният момент. Свекърва ѝ, до нея, плачеше. Чичото продължаваше, като се опитваше да прави всичко, което можеше, за да бъде разбран.

— Мама Рокайа... доволна тебе остане дойде малко... Фай син мама Рокайа умира... Тебе, мадам Фай малко за тебе, внук мама Рокайа.

Изабела не знаеше какво да прави. Не ѝ ли искаха много? Старата взе ръцете ѝ и каза на свой ред:

— Мадам, останете, дойде малко, тръгва — като искаше с това да ѝ каже да остане, докато роди.

Със сълзи в очите и със сърце, препълнено от скръб, Изабела наведе глава в знак на съгласие.

— Благодаря, „Мадам“, тебе мило жена.

Не трябваше нищо повече. Изабела се качи в стаята си, като ридаеше.

Умар Фай беше мъртъв и почиваше в земята. Но престъпните ръце, които го сразиха, се бяха излъгали. Гробът не беше неговият дом, а сърцето на всички мъже и на всички жени. Вечер той беше около огъня, а денем — в оризищата; когато някое дете заплачеше, неговата майка му разказваше историята на тоя млад човек, който говореше на земята, и под дървото на беседите почитаха неговата памет. Умар не съществуваше, но неговият „прекрасен народ“ продължаваше да го възпява.

Той предшествуваше сеитбите, той беше при своя народ през сезона на дъждовете и вдъхновяваше младежта през време на жътвата.

Издание:

Автор: Сембен Усман

Заглавие: Синът на Сенегал

Преводач: Лили Попова

Година на превод: 1960

Език, от който е преведено: френски

Издател: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт

Град на издателя: София

Година на издаване: 1960

Тип: Роман

Националност: френска

Печатница: Печатница на Националния съвет на Отечествения фронт

Излязла от печат: 30. III. 1960 г.

Редактор: Г. Чакъров

Художествен редактор: Цв. Костуркова

Технически редактор: Н. Панайотов

Художник: Н. Тузсузов

Коректор: А. Василева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/11088>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.